

ივანე ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

კულტურის მეცნიერებათა ინსტიტუტი
ინტერკულტურული დიალოგის იუნესკოს კათედრა
Institute of Cultural Studies
UNESCO Chair in Intercultural Dialogue

United Nations Educational, Scientific and Cultural
Organization

UNITWIN/UNESCO Chairs - Twinning networks and
university networks

ცივილიზაციური კიეზანი

CIVILIZATION RESEARCHES

№ 12, 2014

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

„ცივილიზაციური ძიებანი“ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გამოდის 2003 წლიდან. 2007 წლის ივნისში იუნესკოს ეგიდით ჩატარებული საერთაშორისო მრგვალი მაგიდის – „კავკასია: ინტერკულტურული დიალოგის პერსპექტივა“ – გადაწყვეტილებით, ის არსებობას განაგრძობს როგორც საერთაშორისო გამოცემა. კრებული ინტერდისციპლინურია, მოიცავს კროსკულტურული კომუნიკაციისა და ინტერკულტურული დიალოგის, შედარებითი რეგიონული კვლევების (ისტორიული და ტიპოლოგიური საკითხები), კულტურის კვლევების და სხვა საკითხებს.

კრებული თანამშრომლობს აზერბაიჯანის, სომხეთის, მოლდოვას, რუსეთის ფედერაციის, ცენტრალური აზიის იუნესკოს კათედრებთან, სხვა ქართველ და უცხოელ კოლეგებთან, რომლებიც წარმოდგენილი არიან როგორც სარედაქციო საბჭოში, ასევე ავტორების სახით.

სარედაქციო ჯგუფი მზადაა თანამშრომლობისათვის დაინტერესებულ პირებთან და სტრუქტურებთან.

“**Civilization Researches**” is an annual edition of the UNESCO Chair in Intercultural Dialogue, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

The articles cover spheres including, but not restricted to:

- Cross-cultural communication and intercultural dialogue
- Comparative regional studies (including historical and typological perspectives)
- Cultural studies.

Traditional and non-traditional paradigms of study are equally welcome.

The journal cooperates with the UNESCO Chairs in Armenia, Azerbaijan, Moldova, Central Asia, Russian Federation and is open for collaboration with the interested individuals and structures.

მოთხოვნები ავტორებისადმი

მასალები წარმოდგენილ უნდა იქნეს ქართულად, ინგლისურად, რუსულად ან ფრანგულად (მაქსიმუმ 4.000 სიტყვა, Times New Roman 12, 1,5, ან 2.500 სიტყვა, AcadNusx 12, 1,5 (ქართული ტექსტები). ყველა სტატიას (გარდა ინგლისურ ენაზე წარმოდგენილისა) უნდა ახლდეს ინგლისური რეზიუმე 800-1000 სიტყვის მოცულობით. ციტირება – MLA სტილი.

შერჩევის პირველი ეტაპი – სარედაქციო საბჭოს წევრთა მიერ შერჩეული სტატიები იგზავნება თბილისში, რედაქციაში, ელექტრონული ფოსტით.

მეორე ეტაპი – სტატიები ეგზავნება სარედაქციო საბჭოს წევრებს (სპეციალობათა მიხედვით) საბოლოო შერჩევისათვის.

წარმოდგენის ვადები:

1 ოქტომბერი – წარმოდგენა სარედაქციო საბჭოში

1 ნოემბერი – სარედაქციო საბჭოს წევრთა საბოლოო გადაწყვეტილება

Submission

The articles should be submitted in Georgian, English, Russian or French (max. 4000 words, Times New Roman 12, 1,5, or 2500 words, AcadNusx 12, 1,5 space (Georgian texts). All articles (except those in English) must be presented together with the summary **in English**, 800-1000 words. Citation – MLA style.

First stage of selection – papers recommended by the members of the Editorial Board should be delivered to Tbilisi by e-mail.

Second stage – the papers should be distributed among the members of the Editorial Board for the final selection.

Deadline for delivering articles to Tbilisi:

October (with the recommendation of a member of the Review Group)

November (decision of the member of the Review Group to whom the article was delivered).

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2016
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, 2016

ISBN

© ინტერკულტურული დიალოგის იუნესკოს კათედრა, 2016
UNESCO Chair in Intercultural Dialogue, 2016

ISSN 1512-1941

სარედაქციო საბჭო:

ნინო ჩიქოვანი , პროფესორი (სარედაქციო საბჭოს თავმჯდომარე) მუნზიფახონ ბაბაჯანოვა	კულტურის კვლევები, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო ინტერკულტურული დიალოგი, რუსულ-ტაჯიკური (სლავური) უნივერსიტეტი, დუშანბე, ტაჯიკეთი
მიხეილ ბორგოლტი , პროფესორი	შუა საუკუნეების ევროპის შედარებითი ისტორია, ბერლინის ჰუმბოლდტის უნივერსიტეტი, გერმანია
ემილ დრაგნევი , პროფესორი	სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის კვლევები, მოლდოვას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, მოლდოვა
მალხაზ მაცაბერიძე , პროფესორი	პოლიტიკის მეცნიერებები, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
დიმიტრი სპივაკი , პროფესორი	სულიერი ტრადიციების, სპეციფიკური კულტურებისა და ინტერრელიგიური დიალოგის შედარებითი კვლევა, კულტურის კვლევათა რუსეთის ინსტიტუტი, სანკტ-პეტერბურგი, რუსეთის ფედერაცია
ნინო ფირცხალავა , პროფესორი	შედარებითი ლიტერატურული კვლევები, ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
თინათინ ლუდუშაური , ასოც. პროფესორი	კულტურის ანთროპოლოგია, ჰუმანიტარული სკოლა, საქართველოს უნივერსიტეტი, საქართველო
ბერნდ შპილნერი , პროფესორი	ენათმეცნიერება, დუისბურგის ესენის უნივერსიტეტი, გერმანია
ბეჟან ჯავახია , პროფესორი	შუა საუკუნეების ისტორია, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
რაუფ ჰუსეინოვი , პროფესორი	ისტორია, აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, აზერბაიჯანი

სარედაქციო ჯგუფი:

ქეთევან კაკიტელაშვილი
დავით მაცაბერიძე
მაია ქვრივიშვილი
ირაკლი ჩხაიძე
ივანე წერეთელი

რედაქციის მისამართი

საქართველო, 0179, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზ., №3
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
II კორპუსი, ოთახი 164
ტელ.: (995 32) 2290844
ელ. ფოსტა: icstbilisi@gmail.com

ჟურნალის ინტერნეტვერსია და სხვა ინფორმაცია ინტერკულტურული დიალოგის იუნესკოს კათედრის შესახებ იხ. ვებგვერდზე: www.culturedialogue.com

EDITORIAL BOARD:

Nino Chikovani, Professor (Head of the Reviewers Board)	Cultural Studies, <i>Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia</i>
Munzifakhon Babajanova	UNESCO Chair “Intercultural Dialogue”, <i>Russian-Tajik (Slavonic) University, Dushanbe, Tajikistan</i>
Michael Borgolte, Professor	Comparative History of Medieval Europe, <i>Humboldt University, Berlin, Germany</i>
Emil Dragnev, Professor	South-East European Studies, <i>Moldova State University, Moldova</i>
Tinatini Ghudushauri, Professor	Cultural Anthropology, <i>School of Humanities, University of Georgia</i>
Rauf Huseynov, Professor	History, <i>Institute of Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Azerbaijan</i>
Bejan Javakhia, Professor	Medieval Studies, <i>Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia</i>
Malkhaz Matsaberidze, Professor	Political Sciences, <i>Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia</i>
Nino Pirtskhalava, Professor	Comparative Literary Studies, <i>Ilia Chavchavadze State University, Tbilisi, Georgia</i>
Dimitri Spivak, Professor	Comparative Studies of Spiritual traditions, their Specific Cultures and Interreligious Dialogue, <i>Russian Institute for Cultural Studies, St. Petersburg, Russian Federation</i>
Bernd Spillner	Linguistics, <i>Duisburg-Essen University Germany</i>

EDITORIAL GROUP:

Irakli Chkhaidze
Ketevan Kakitelashvili
Maia Kvrivishvili
David Matsaberidze
Ivane Tsereteli

ADDRESS OF EDITORIAL OFFICE

UNESCO Chair in Intercultural Dialogue, Tbilisi State University
3, Ilia Chavchavadze Ave. 0179, Tbilisi, Georgia.
E-mail address: icstbilisi@gmail.com

The electronic version of the journal and the information about the UNESCO Chair in Intercultural Dialogue is available at: www.culturedialogue.com

შინაარსი
CONTENTS

ივანე წერეთელი „ჩვენ“ და „სხვები“: ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი საქართველოში XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე	7
ირაკლი ჩხაიძე ეთნიკურიდან სამოქალაქო დისკურსისკენ: ნაციონალიზმის ეტაპები პოსტსაბჭოთა საქართველოში	14
Nino Daraselia Blessing Formulas across Cultures (on material from English, Georgian and Russian)	22
Isabelle Auge Les sources épigraphiques arméniennes – Perspectives de recherches	33
თამარ ჩოკორაია ფიქციისა და რეალობის მიმართება კოლექტიურ მეხსიერებაში – კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენის“ მიხედვით	39
ანა ხვედელიანი საქართველოსა და საერთაშორისო აქტორების სახეები 1920-1921 წლების კარიკატურების მიხედვით	49
ნინო ტაბეშაძე კოლექტიური ტრავმის ამსახველი ნარატივები (<i>ზაზა ბურჭულაძის რომან „ადიბასის“ მაგალითზე</i>)	59
Мунзифахон Бабаджанова Межкультурный диалог в XXI веке	67
მანანა ჯავახიშვილი საგანმანათლებლო პოლიტიკა ადრეული შუა საუკუნეების ევროპაში (შვიდი თავისუფალი ხელოვნების მაგალითზე)	73
რევაზ ქოივა საბჭოთა ანტისემიტიზმის ფორმირება სტალინის მმართველობის პერიოდში	78

ივანე წერეთელი

**„ჩვენ“ და „სხვა“: ეთნიკურ ჯგუფებს შორის
ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი
საქართველოში XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე**

ჩვენი მიზანია, თვალი მივადევნოთ, როგორ მიმდინარეობდა მე-19-20 საუკუნეების მიჯნაზე ქართულ რეალობაში „ჩვენ“ და „სხვა“ ჯგუფების განსაზღვრა-ჩამოყალიბების პროცესი. სტატი-
აში განვიხილავთ ეთნიკურ ქართველთა „ჩვენ“ ჯგუფის მიერ ეთნიკური სომხების, როგორც
„სხვების“ აღქმის მაგალითს, რის საფუძველზეც ვაჩვენებთ, რომ ეთნიკური სომხები ეთნიკურ
ქართველთათვის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან „სხვა“ ჯგუფს წარმოადგენდნენ. საკითხის
წარმოჩენას შევეცდებით იმ პერიოდის საქართველოში გამოძვალ გაზეთების მასალათა გაანა-
ლიზების საფუძველზე.

იმ პერიოდის საქართველო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. მე-19-20 საუკუ-
ნეების მიჯნაზე იმპერიულ სივრცეებში იდენტობების ფორმირების პროცესი მიმდინარეობდა.
ქართველთათვისაც აქტუალური გახდა კითხვები: ვინ ვართ ჩვენ? ვინ არიან სხვები? ვინ რჩება
„ჩვენ“ ჯგუფში და ვინ – მის გარეთ? რა ნიშნით ივლება ზღვარი „ჩვენსა“ და „სხვას“ შორის?

იდენტობის ფორმირება რთული, მრავალმხრივი და ხანგრძლივი პროცესია. მით უფრო საინ-
ტერესოდ მიმდინარეობს ის მრავალეთნიკურ, მრავალრელიგიურ და მრავალკულტურულ საზო-
გადოებაში. საქართველოს შემთხვევა ამ კუთხითაც გამოირჩევა. კავკასიასა და, კონკრეტულად,
საქართველოში ბევრი ეთნიკური და რელიგიური ჯგუფი ცხოვრობს, თავად ეთნიკური ქართვე-
ლები სხვადასხვა რელიგიურ აღმსარებლობას მიეკუთვნებიან. ეს სიჭრელე და პროცესის მრავ-
ალმხრივობა კვლევას კიდევ უფრო საინტერესოს ხდის.

იდენტობის მშენებელ ნარატივად შეიძლება ჩაითვალოს ნებისმიერი ტექსტი, რომელიც ამა
თუ იმ ფორმით გამოხატავს, თუ როგორ აღიქვამს ესა თუ ის ხალხი საკუთარ ფიზიკურ, კულტუ-
რულ და ინტელექტუალურ ადგილს მსოფლიოში; როგორ სურს, რომ აღიქმებოდეს „სხვების“ მი-
ერ. იდენტობის ნარატივი განსაზღვრავს აგრეთვე იმას, თუ როგორ უნდა მოქმედებდეს ინდივი-
დი, როგორც ამა თუ იმ ეთნიკური/კულტურული ერთობის წევრი და როგორი უნდა იყოს მისი და-
მოკიდებულება სხვა ერთობათა წევრებთან.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თვითიდენტიფიკაციის პრობლემა საქართველოში მე-19 საუკუნის
60-70-იანი წლებიდან აქტუალიზდება. ამ პერიოდიდან ჩამოყალიბებას იწყებს ქართველთა, როგორც
სატიტულო ერის, იდენტობის ნარატივი, უმთავრესად პუბლიცისტური წერილებისა და ლიტერატუ-
რული თხზულებების სახით. შემდგომ ემატება პროფესიული საისტორიო ნარატივი, აგრეთვე მემუა-
რული ლიტერატურა, პოლიტიკური პროგრამები, მანიფესტები, მონოდებები, მუსიკალური და დრა-
მატული ნაწარმოებები. ეს ნარატივი, პრაქტიკულად, დღემდე განაგრძობს არსებობას.

ბეჭდვით მედიას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება „ჩვენ“ ჯგუფის შექმნაში. ნაციონალიზმის თეო-
რიის ავტორთა თქმით, ბეჭდვითი მედია ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია ეთნიკური იდენტობის გან-
საზღვრაში. სწორედ ის ქმნის ერთობას, რასაც ბენედიქტ ანდერსონი „წარმოსახვით საზოგადოე-
ბას“ უწოდებს. „ჩვენ“ ჯგუფზე საუბარი მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც ამ ჯგუფის წევრებ-
მა იციან და აცნობიერებენ, სად გადის მათი ერთობის ზღვარი. გაზეთში მოთხრობილი ამბები,
ცნობები თუ ინფორმაციები მნიშვნელოვნად უწყობენ ხელს წარმოსახვითი „ჩვენ“ ჯგუფის კონ-
სოლიდაციას და „სხვა“ ჯგუფთან საზღვრის გავლენას. ყველა ერი წარმოსახვითია იმდენად, რამ-
დენადაც თვით ყველაზე პატარა ერის წარმომადგენლებიც კი ვერ მოახერხებენ საკუთარი ერის
სხვა წარმომადგენელთა გაცნობასა და მათთან შეხვედრას, მაგრამ მათ გონებაში შექმნილია ერ-
თობის ხატი. ამ ხატის შექმნაში, ბენედიქტ ანდერსონის აზრით, სწორედ ბეჭდური მედია ასრუ-
ლებს მნიშვნელოვან როლს (ანდერსონი 2003: 7).

გაზეთი, თავისთავად, წამოადგენს ნარატივს, რომელიც ხელს უწყობს იდენტობის შეგრძნების გაჩენას და გაღვივებას. მკითხველი მშობლიურ ენაზე ეცნობა ამბებს, ცნობებს და ინფორმაციებს იმ სივრცეზე, რომელსაც „საკუთარს“ უწოდებს. მასში მკაფიოდ არის გამიჯნული ცნობები „ჩვენსა“ და „სხვის“ შესახებ.

პირველ რიგში განვიხილოთ გაზეთი „ივერია“. ილია ჭავჭავაძე თერგდალეულების მთავარი ფიგურა იყო. სწორედ მისი დამსახურებაა იმ დროს ჩამოყალიბებული ნაციონალური პროექტის კონტურების, მთავარი მიმართულებებისა და პრიორიტეტების განსაზღვრა.

თერგდალეულთა იდეოლოგია, სხვა პროექტებთან ერთად, პირველ რიგში, სწორედ „ივერის“ საშუალებით მიეწოდებოდა ფართო საზოგადოებას. ხშირ შემთხვევაში, პირდაპირი და არაპირდაპირი სახით, „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ მასალებში საუბარი იყო ქართველთა „ჩვენ“ ჯგუფზე. სხვადასხვა მასალაში გვხვდება შემდეგი სახის გამოთქმები: „ჩვენი ენა“, „ჩვენი ლიტერატურა“, „ჩვენი მინა“, „ჩვენთან თბილისში, აჭარაში, კახეთში, ჩვენს მთიანეთში“, „ჩვენი მწერალი“, „ჩვენი წარმომადგენელი“, „ჩვენი წარსული“, „ჩვენი გმირი მეფეები“ და ა. შ. უამრავი მსგავსი. ამ სტატიათა ავტორებად გვევლინებიან იმ დროის ინტელექტუალები. ნაციონალიზმის თანამედროვე თეორიებში კი ინტელექტუალები განსაზღვრავენ ნაციის შექმნის მიმართულებებს და უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებენ იდენტობის ფორმირების პროცესში, ნაციონალური თვითშეგნების ჩამოყალიბებაში, ნაციონალური ფასეულობების დამკვიდრებაში, ხალხის შეკავშირებაში, ნაციის შემადგენელი ნაწილებისა და მისი საზღვრების დადგენაში. გაზეთი წამოადგენს ინტელექტუალთა ნააზრევის საზოგადოებამდე მიტანის სწრაფ საშუალებას. საზოგადოების წევრები ერთმანეთს შეიძლება ვერც კი შეხვდნენ, მაგალითად, თბილისის მცხოვრებლებმა ვერ გაიგონ აჭარაში ან კახეთში მომხდარი ფაქტების შესახებ. გაზეთის მკითხველი კი, როგორც ბენედიქტ ანდერსონი ამბობს, „ზემოდან“ ხედავს ყველაფერს, მისთვის შესაძლებელი ხდება, ყოველდღიურად თვალი ადევნოს ფაქტებსა და მოვლენებს, რომელიც მნიშვნელოვანია ქართველთა „ჩვენ“ ჯგუფის ნებისმიერი კუთხის წარმომადგენლისათვის. ალიქვას, თუ როგორ ხდება ყველაფერი ერთდროულად (ანდერსონი 2003: 9).

გარდა თვითაღქმისა, გაზეთი ხელს უწყობს ჩვენსა და სხვას შორის საზღვრის წარმოსახვას, თუ ვინ შედის ჩვენ ჯგუფში და ვინ რჩება მის გარეთ. თუ თვალს გადავავლებთ გაზეთების ფურცლებს, დავინახავთ, რომ თითქმის ყოველ ნომერში საუბარია საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები სხვა ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენელთა ცხოვრების შესახებ. ყველაზე დიდ ადგილს მაშინდელი პრესა ეთნიკური სომხების შესახებ თხრობას უთმობს. ხშირ შემთხვევაში, გაზეთში დაცული ტექსტები არ წამოადგენს იდენტობის მნიშვნელოვან ნარატივებს და ცალკე, გამორჩეულად მათი წარმოდგენა და განხილვა აზრს მოკლებულია. თუმცა თავისთავად ფაქტი, რომ ქართველი ინტელექტუალების ყურადღების არეალში მუდმივად ხვდება სომეხთა ცხოვრების ამსახველი ფაქტები და მოვლენები, მეტყველებს სომეხთა „სხვა“ ჯგუფის მნიშვნელობის ხარისხზე. პრესაში მუდმივად გვხვდება ცნობები, მაგალითად, ოსმალეთის სომხების შესახებ, ამბები სომეხთა კულტურული და პოლიტიკური ცხოვრებიდან, რელიგიური თუ საერო დღესასწაულების მილოცვები და ბევრი ისეთი ინფორმაცია, რომელიც უშუალო და პირდაპირ კავშირში არ არის ქართულ საზოგადოებასთან.

საგაზეთო პუბლიკაციები, როგორც ერთი მთლიანი ტექსტი, ნათელ სურათს ხატავს ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობის შესახებ. პრესის მასალების მიხედვით, მე-19-20 საუკუნეების მიჯნაზე ქართველ-სომეხთა ურთიერთობის ამსახველი ნარატივი ქვეყანაში მიმდინარე პროცესების კვლადაკვალ ყალიბდებოდა და იცვლებოდა: 1860-იან წლებში, როდესაც ეთნიკური ქართველები რეგიონებიდან ქალაქებში იწყებენ მიგრაციას, ძლიერი ეკონომიკური პოზიციების მქონე სომეხ მოქალაქეებთან შეხვედრა ეთნიკურ განსხვავებათა გამოკვეთისა და, აქედან გამომდინარე, პრესაში პოლემიკის საფუძველი ხდება. შემდეგი ეტაპი უკავშირდება 1900-იან წლებში ოსმალეთის იმპერიიდან წამოსული სომხების დასახლებას საქართველოს ტერიტორიაზე, რის შემდეგ პრესაში პოლემიკა მწვავედება. მას კიდევ უფრო ამძაფრებს წარმომადგენლობით ორგანოებში სომეხი მოქალაქეების ძლიერი პოზიციები. დაბოლოს, 1905 წელს კავკასიის მასშტაბით სომ-

ხება და „თათრებს“ შორის დაწყებული დაპირისპირება და სისხლისღვრა, რომლის შესახებ ქართული პრესა მუდმივად აწვდიდა მკითხველს ინფორმაციას.

ქართველი ხალხის, როგორც ნაციის ჩამოყალიბებაში, დიდი როლი ითამაშა სხვა ეროვნებებთან კონტაქტმა. დიდი ხნის განმავლობაში, და, მით უმეტეს, მე-19 საუკუნეში, საქართველოს ურბანულ ცენტრებში დომინანტ სხვა ჯგუფს სომხები წარმოადგენდნენ. როგორც რონალდ სუნი აცხადებს, სომხებთან კონტაქტი და კონფრონტაცია იყო უპირველესი სტიმული ქართველთა თვითგანსაზღვრისათვის. ქართველთა მზარდი რაოდენობა მიდიოდა ქალაქებში და ხვდებოდა სხვადასხვა კულტურის წარმომადგენლებს. თბილისის მრავალეთნიკურ კონტექსტში საზღვრები ეთნიკურ ჯგუფებს შორის მკაფიოდ ისაზღვრებოდა და გადაისინჯებოდა (Sunny 1988: 114-115). გაძლიერებულმა კონტაქტმა ქალაქთან, სადაც სხვადასხვა ეროვნების ხალხი ცხოვრობდა, განამტკიცა განსხვავების შეგნება ქართველებსა და სხვა ხალხებს შორის.

ტრადიციული ურთიერთობები ქართველებსა და სომხებს შორის მკვეთრად შეიცვალა 1860 წლის შემდეგ. ქართველი თავადაზნაურობა – ერთ დროს უპირობო პირველი ფენა – შეძლებული სომხური ბურჟუაზიის მხრიდან საფრთხის ქვეშ აღმოჩნდა. სიახლოვე სომხებთან წარმოშობდა ერთგვარ კონფრონტაციას. სხვადასხვა კლასის წარმომადგენელი ქართველები აღმოჩნდნენ კარგად დამკვიდრებული, ფინანსურად ძლიერი ურბანული საშუალო ფენის პირისპირ, რომელიც სხვა ენაზე ლაპარაკობდა, სხვა ეკლესიაში დადიოდა და განსხვავებული ფასეულობები ჰქონდა. სოციალური განსხვავება კლასებს შორის გააძლიერა კულტურულმა და ენობრივმა განსხვავებებმა (Sunny 1988: 116).

ერთი მხრივ, სომეხი ძმა და მეზობელია, რომელთანაც ისტორიული თანაცხოვრება და ქრისტიანობა გვაკავშირებს. ის არ არის მტერი, ვისაც ქართველი ებრძვის, მაგრამ წარმოადგენს მთავარ მეტოქეს. მეტოქეობა განაპირობა საქართველოში სომეხთა რიცხოვნობამ, ძლიერმა ეკონომიკურმა პოზიციებმა. განსაკუთრებით მწვენილოვანია დედაქალაქში, თბილისში შექმნილი მდგომარეობა.

1870-იანი წლებიდან ქონებრივ ცენზზე დამყარებულმა საქალაქო თვითმმართველობის არჩევითმა სისტემამ სომეხთა პოლიტიკური პოზიციები განამტკიცა. საქალაქო საბჭოს უმრავლესობას სომხები შეადგენდნენ, ქალაქ თბილისის თავი ეროვნებით სომეხი იყო. ეს კი მიუღებელი აღმოჩნდა რეგიონებიდან ქალაქში გადმოსული ქართველებისათვის. 1886 წელს გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა სტატია „წერილი გადაღმითგან“ („ივერია“ 1886, №260). ავტორი წერს მეგობარს და უყვება, თუ როგორი შეხედულება აქვთ ევროპელებს ქართველებზე. ვინმე ელიზე რეკლიუს აზრით, ქართველები ყველაზე ჩამორჩენილები არიან კავკასიაში. ამის მიზეზად კი ასახელებს შემდეგს: „ქართველები სოფლებში მცხოვრებლები არიან, სომხები კი – მოქალაქენი“ („ივერია“ 1886, №260). როგორც ჩანს, ეს საკითხი ადარდებთ თავად ქართველებსაც.

1889 წელს გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნდა სტატია სათაურით „ტფილისის ქართველთა ინტელიგენცია“ („ივერია“ 1889, №114). სათაურიდანაც კარგად ჩანს სტატიის შინაარსი. ავტორი დასაწყისშივე აცხადებს, რომ „სამწუხარო ყოფაა ტფილისის ქართველი ინტელიგენციის ყოფა“. იგი დანაწევრებით საუბრობს, რომ ქართველთა საზოგადო მოღვაწეობა არსად ჩანს. ჩვენთვის საინტერესო ამ სტატიაში გახლავთ მეორე ნაწილი, სადაც ავტორი ქართველ ინტელიგენციას ადარებს თბილისის სომეხ ინტელიგენციას: „აბა შეხედეთ ტფილისის სომეხთა ინტელიგენციას, სად არა ხედავთ?... ტფილისის ქალაქის რჩევაში უმრავლესობა მას ეკუთვნის... ბანკებისა და საკრედიტო დაწესებულებების შემადგენელი და მმართველი იგია. ექვსი-შვიდი ჟურნალ-გაზეთი აქვს და ყველა ეს ჩვენს დედაქალაქს ტფილისშია“ („ივერია“, 1889, №114). როდესაც ქართველი ინტელიგენტულები საუბრობენ ქართველთა ნაკლოვანებებზე, თითქმის ყველა შემთხვევაში ხდება მათი შედარება სომხებთან. ავტორი სვამს კითხვას: „რისგან არიან სომეხნი უფრო დანიშნაურებულნი? იმით, რომ მიხვედრილნი არიან, რა ძალა აქვს ერთმანეთთან კავშირს, ერთობას... აი, ამიტომ ვამბობთ, რომ დროა ტფილისის ქართველ ინტელიგენციამ შეიგნოს ძალა ერთად მოქმედებისა და მეთაურობა გაუწიოს ტფილისის ქართველობას...“ („ივერია“ 1889, №114). სტატიის ავტორი ცდილობს, სომხების მაგალითით ქართული საზოგადოების კონსოლიდაციას შეუწყოს ხელი. მთავარი მიზანი კი „ჩვენს დედაქალაქს ტფილისში“ უფლებების გაზრდაა, მიზეზი სომხების გაბატონებული პოზიციებია.

ყოველდღიური ცხოვრების ამსახველი ტექსტები კარგად აჩვენებს, რომ ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობა მჭიდროა, ხშირ შემთხვევაში ისინი უმრავლესობას წარმოადგენენ მნიშვნელოვან ქალაქებში.

გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებულია ანდრია ბენაშვილის პიესა „დაუსრულებელი ამბავი ანუ თელაველი ოტელი“. მოქმედება ხდება ქალაქ თელავში, ერთ-ერთ სომხურ ოჯახში. ეს ფაქტი უკვე თავისთავად მნიშვნელოვანია მკითხველისათვის: იგი ხედავს, რომ, ერთი მხრივ, სომხები მათთან ერთად, ერთ ტერიტორიაზე ცხოვრობენ, მეორე მხრივ კი ხაზი ესმება განსხვავებას ეთნიკურ ქართველებსა და ეთნიკურ სომხებს შორის. პიესაში მოქმედი პირები, ეთნიკური სომხები – ნუშო და სოფო საუბრობენ სომხურის, როგორც მშობლიური ენის, მნიშვნელობის შესახებ. უშუალოდ ტექსტს მივყავთ.

სოფო – ეჰ, ქალო, არც შენ გეყურება! აბა ერთი მიპასუხე, გიყვარს შენი მშობელი ქვეყანა?

ნუშო – ქალო, თავის ქვეყანა ვის არ უყვარს? შარშან ორი კვირა ველისციხეში ვიყავი და მანამ თელავში არ ჩამოვიდოდი, მე ჩემი დამემართა.

სოფო – ეჰ, არ მესმის შენ რა რჯულისა ხარ?

ნუშო – სომხისა.

სოფო – ჰო, და შენი სამშობლო სომხეთია, შენი დედაცა სომხურია, და ამიტომ უნდა იცოდე სომხური, გინდა გასწავლო?

ნუშო – საქმე გამოგწყვეტია შენცა! **სოფო (გაჯავრებით)** – სომხურ ენაზე ამას ამბობ? უთუოდ ქართველმა ქმარმა გადაგრია! სომეხმა ქართველი არ უნდა შეირთოს, იმიტომ რომ რჯული იკარგება! შენი შვილები ქართველის რჯულისა იქნებიან.

ნუშო – სულ ერთია, ქალო, ყველას ქრისტე გვნამს!.. “

ამ პატარა და თითქოს უმნიშვნელო მონაკვეთში მეტად მნიშვნელოვანი პლასტების გამოკვეთა შეგვიძლია. მკითხველი იღებს რამდენიმე მნიშვნელოვან ინფორმაციას, რომელიც ნაციონალური იდეოლოგიის შემცველია: ფიქრს იწყებს მშობლიური ენის ცოდნის მნიშვნელობაზე; წარმოსახვით საზღვარს ავლებს ქართველთა „ჩვენ“ ჯგუფსა და სომეხთა „სხვა“ ჯგუფს შორის, რადგან მათ სხვადასხვა მშობლიური ენა აქვთ; გარდა განსხვავებისა, აფიქსირებს, რომ ქართველებსა და სომხებს შორის საერთო იდენტობის კუთხით მაინც არსებობს – ეს არის ქრისტე, რაც მნიშვნელოვანია მესამე სხვა ჯგუფთან შედარების შემთხვევაში; აცნობიერებს, რომ სომხები ჩვენი ქალაქის, ჩვენი ქვეყნის მცხოვრებნი არიან.

საინტერესო სტატია გამოქვეყნდა გაზეთ „ივერიაში“ 1900 წელს. ავტორი გახლავთ მღვდელი ზაქარია გულისაშვილი, რომელიც თბილისიდან მიემართება მშობლიურ ქალაქ სიღნაღისაკენ. იგი გულისწყრომით საუბრობს საქართველოში ქართველების სიმცირეზე: „ტფილისში ვჩივით ქართველების სიმცირეს... ასი ვერსი მანძილი უნდა გამოიარო ამ გზით, ათასი მილეთის სხვადასხვა ხალხი უნდა ნახოთ, სულ საქართველოს მიწა-წყალზედ იაროთ და ქართველი კი ვერსად დაინახოთ წამლად“ („ივერია“ 1900, №160). ზ. გულისაშვილის ეს დამოკიდებულება კარგად გამოხატავს ზოგად პოზიციას ქართველთა სიმცირისა და უცხოთა სიმრავლის მიმართ. მთავარი სხვა კი ეთნიკური სომეხია. ფელეტონში სწორედ ქართველებსა და სომხებს შორის არსებულ მსგავსებებსა და განსხვავებებზეა ყურადღება გამახვილებული. მივყავთ ტექსტს: „გარეშე ელფერი ნამდვილ ქართული ქალაქისა აქვს (საუბარია ქალაქ სიღნაღზე – ი.წ.). აქაურ სომხებს ქართველებისგან ვერ გაარჩევთ, ვიდრე ერთ კვირა დღეს ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შუა არ დადგებით. მხოლოდ იქ ირჩევინ, რადგან ერთნი – მომეტებულად მიდიან სომხის ეკლესიაში და მეორენი – მცირედნი ქართულში... სიღნაღის სომხობა ძლიერია ეროვნულის გრძნობით...“ („ივერია“ 1900, №160).

ქართველი ინტელექტუალები ღიად საუბრობდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები სომეხი ბურჟუაზიის მხრიდან მომდინარე საფრთხეებზე. შექმნილი სიტუაციის გამო, სულ უფრო მეტი ინერება სომხების წარმოშობაზე, ისტორიასა თუ დღევანდელობაზე. ჩვენი აზრით, მსგავსი შინაარსის პუბლიკაციები წარმოადგენს იდენტობის მნიშვნელოვან ნარატივებს. მათში ხაზი ესმება ქართველთა და სომეხთა შორის ინტერესების, მისწრაფებების და სოციალურ-პოლიტიკური მოღვაწეობის თვალსაზრისით არსებულ განსხვავებებს. ქართველი მკითხველი, რომელსაც იმ პერიოდში ჯერ კიდევ ჩამოყალიბებული არ აქვს საერთოეთნიკური ერთობის განცდა და რომელ-

შიც მძლავრობს კუთხური მიკუთვნებულობა, ეცნობა პუბლიკაციებს, სადაც მკაფიოდაა ხაზგასმული, თუ ვინ არის *სხვა* და ვინ შედის *ჩვენ* ჯგუფში.

ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა ილია ჭავჭავაძის „ქვათა ღალადი“, რომელიც პირველად 1899 წელს გამოქვეყნდა გაზეთ „ივერიაში“ და შემდეგ ნიგნად გამოიცა (ჭავჭავაძე 1987). იგი კარგად თავსდება ძმობა-კონფრონტაციის ნარატივის ფარგლებში. ნაშრომის ხასიათს კარგად გამოხატავს ნამძღვარებული ამონარიდი „ვეფხისტყაოსნიდან“: „ეგრე მტრისა არ მეშინის, რადგან ცხადად მანყინარობს; მოყვარესა-მტერსა ვუფრთხი, მემოყვრება, მოცინარობს“, რომელიც იმთავითვე ნათლად ამჟღავნებს ილიას დამოკიდებულებას საკითხისადმი. ძირითადი პრობლემა, რასაც ილია ეხება, სომეხი და რუსი მეცნიერების მიერ ქართველი ერის დაკნინება და სომხების წინა პლანზე წამოწევაა. მისი აზრით, სწორედ ამ „პირმოშვებულმა ფილოსოფოსებმა“ აუტყრეს ერთმანეთზე გული ქართველებსა და სომხებს, თორემ, მისი შენიშვნით, ორმოცი-სამოცი წლის წინ მათ ასე არ ჰყავდათ ერთმანეთი ათვალწუნებული. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა მოდგმისანი და სარწმუნოებისანი იყვნენ, სომხებს ქართველი და ქართველს სომეხი არ სძულდა. ჭავჭავაძე სომეხ-ქართველთა შერყეულ ურთიერთობას სომეხი მეცნიერების „გულნამცეცობას, უვიცობას, ნაცარქექიობასა და ოინბაზობას“ მიაწერს. მისი თქმით, ეს უკანასკნელნი ცდილობენ ისტორიის დამახინჯებით კავკასიაში საკუთარი უპირატესობის დამტკიცებას; წერენ ისეთ საისტორიო ნაშრომებს, სადაც საქართველოს ტერიტორიები ისტორიული სომხეთის მიწებად, ხოლო ქართული კულტურა კი სომხური კულტურის ნაწილად არის მოხსენიებული. მიუხედავად აღშფოთებისა, ილია ცდილობს, არ დაკარგოს ზომიერება და ერთმანეთისგან მიჯნავს, ერთი მხრივ, ზემოთ აღწერილ მიდგომას, მეორე მხრივ კი, მთელ სომეხ ერთან დამოკიდებულებას. მისი განცხადებით, სომხები მშვიდობიანი, მშრომელი და გამრჯე ერია, რომელთანაც ქართველებს დაპირისპირება არ აქვთ.

საგაზეთო პუბლიკაციებში კარგად ჩანს ორი მხარე: ერთი მხრივ – „სულგრძელი“ ქართველი გლეხი, რომელსაც ეკუთვნის მიწა-მამული და, მეორე მხრივ, „უცხო ქვეყნელი სომეხი“, რომელიც „ჩარჩ-ვაჭრობით“ ხელში იგდებს ქონებას. „ჩარჩ-ვაჭარი“ უარყოფითი ეპითეტია, რომელიც ავტორებისთვის და, აქედან გამომდინარე, მკითხველისთვისაც ასოცირდება მტაცებელთან, ხოლო ვაჭრების უმრავლესობა ეთნიკური სომხები არიან. მკაფიოდ ესმება ხაზი იმას, რომ „სომეხ-ჩარჩ-ვაჭარი“ *სხვაა*, რომელსაც არ ეკუთვნის „მამა-პაპათა სისხლით მორწყული“ ქართული მიწა/მამული.

მე-19-20 საუკუნეების მიჯნაზე დაწყებულ იდენტობის ფორმირების პროცესში კარგად არის გაცნობიერებული *ჩვენ* და *სხვა* ჯგუფის საზღვრები, დაპირისპირების მიზეზი, ის, თუ რა არის წინააღმდეგობის საფუძველი. განხილული ტექსტები წარმოგვიდგენენ იდენტობის ანალიტიკურ ასპექტს, რომელიც განსაზღვრავს, როგორ უნდა მოხდეს *სხვა* ჯგუფის აღქმა. ინტელექტუალთა ნააზრევი, რომელსაც პრესის საშუალებით ეცნობოდა მკითხველი, ხდება სომეხთა მიმართ ქართველთა დამოკიდებულების არქიტექტორი. იკვეთება წინააღმდეგობრივი დამოკიდებულება: სომეხი – „მოძმე“ და, პარალელურად, „მეტოქე“.

ასპარეზოზე მარქსისტების გამოსვლა პოლემიკას კიდევ უფრო საინტერესოს და მრავალმხრივს ხდის. მარქსისტების გავლენით, იდენტობის ნარატივი ივსება ახალი მნიშვნელობითა და მიმართულებით. მათი პოლიტიკური პლატფორმიდან გამომდინარე, იკვეთება იდენტობის ახალი სივრცეები – ეთნიკურ და ეკონომიკურ განზომილებას იდეოლოგიური ასპექტიც ემატება. თუ თერგდალეულებმა ხელი შეუწყეს ეთნიკურ დონეზე *ჩვენ* ჯგუფის გააზრებას, მარქსისტებმა შეავსეს ეს მიდგომა. ქალაქებში ჩამოსახლებული გლეხების უმრავლესობა მუშა-მოსამსახურეებად იქცა, ანუ შეიქმნა გარკვეული სოციალური ფენა, რომელსაც მარქსისტები პროლეტარიატს უწოდებდნენ. მათთვის სახელმწიფო, პოლიტიკა და, მითუმეტეს, „ეროვნულობა“ მეორეხარისხოვანი ცნებები იყო და წინ იწევდა ხალხთა ძმობაზე დაფუძნებული, ზენაციონალური, კლასობრივი ერთობის ფენომენი. ეს იყო იდენტობის ახალი სივრცის კონტურების გამოკვეთა, რომელსაც ეხმიანება სტივენ ჯონსი და ეთნიკური და კლასობრივი იდენტობების მონაცვლეობაზე საუბრობს (ჯონსი 2005).

პრესაში აღწერილი ფაქტები (მაგალითად, სხვადასხვა ეროვნების მუშების ერთობლივი მონაწილეობა გაფიცვებში და სხვ.) ადასტურებს, რომ ამ პერიოდში ღვივდება კლასობრივი სოლიდარობის განცდა. შეიძლება ითქვას, რომ, ერთი მხრივ, პოლიტიკურ-იდეოლოგიური ცვლილებე-

ბის, ხოლო, მეორე მხრივ, ჩვენ და სხვა ჯგუფების ეთნიკური ნიშნით წარმოსახვის პარალელური პროცესების შედეგად, ჯგუფებს შორის ეთნიკური და სოციალური წინააღმდეგობების ერთგვარი ურთიერთალრევა მოხდა. მაგალითად, ძნელი იყო იმის გარკვევა, ქართველთათვის მტერი სომეხი ერი იყო თუ სომეხი ბურჟუაზია? პრობლემები პოლიტიკური წინააღმდეგობებით იყო განპირობებული თუ ინტერეთნიკური დაპირისპირებებით?

პოლიტიკური და ეკონომიკური წინააღმდეგობის პარალელურად, მე-19-20 საუკუნეთა მიჯნაზე ქართველთა და სომეხთა კულტურულ ცხოვრებაში იკვეთება ურთიერთინტერესის ნიშნები, ჩანს დაახლოების მცდელობები. ცდილობენ არა მარტო სხვისი, არამედ საკუთარი ნაკლის და ერთმანეთის დადებითი მხარეების დანახვასაც. წერილების პათოსიდან ნათლად ჩანს, რომ კულტურის სფეროში უნდა გაანეიტრალდეს პოლიტიკის და ეკონომიკის სფეროში არსებული კონფრონტაციის ნეგატიური შედეგები და ხელი შეუწყოს ეთნიკური ჯგუფების მშვიდობიან თანაარსებობას. კულტურის სფეროში დაახლოების მაგალითებად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ქართული ლიტერატურის ნიმუშების სომხური თარგმანების გაჩენა და სომეხთა ინტერესი ქართული კულტურის მოღვაწეების ნაშრომებისადმი, თანამშრომლობა თეატრალურ დასებს შორის და სხვა.

ჩვენი მიზანი იყო თვალი მიგვედევნებინა, როგორ მიმდინარეობდა მე-19-20 საუკუნეების მიჯნაზე ქართულ რეალობაში „ჩვენ“ და „სხვა“ ჯგუფების განსაზღვრა/ჩამოყალიბების პროცესები. სტატიაში განვიხილეთ ეთნიკურ ქართველთა „ჩვენ“ ჯგუფის მიერ ეთნიკური სომეხების, როგორც „სხვების“ აღქმის მაგალითი, რის საფუძველზეც ვაჩვენებთ, რომ ეთნიკური სომეხები ეთნიკურ ქართველთათვის ყველაზე მნიშვნელოვან „სხვა“ ჯგუფს წარმოადგენდა.

დასკვნის სახით, მინდა რონაღდ სუნის მოსაზრება შემოგთავაზოთ, რომლის თანახმად, მცირე ნაციებს იშვიათად აქვთ ჩაკეტილობისა და დამოუკიდებლობის ფუფუნება. ქართველობის გამოყოფა მეზობლებთან მუდმივიდ რთული ურთიერთგაცვლის პროცესისაგან შეუძლებელია (Suny 1988: 302). საგაზეთო ტექსტები მკაფიოდ ადასტურებს ამ სიტყვებს. ნათელია, თუ რა დიდი როლი ითამაშა სომხურმა თემმა ქართველთა იდენტობის განსაზღვრაში. სომეხი წარმოადგენდა ერთ-ერთ მთავარ „სხვა“ ჯგუფს ქართული „ჩვენ“ ჯგუფის ფორმირების პროცესში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ანდერსონი, ბენედიქტ. წარმოსახვითი საზოგადოებანი. თბილისი, 2003

Suny, R. G. The Making of the Georgian Nation. Indiana University Press, Hoover Institution Press. 1988

წყაროები

„დროება“, 1870, №14, №26.

„დროება“, 1872, №2.

„დროება“, 1875, № 7, № 8, №13.

„დროება“, 1876, №17.

„ივერია“, 1880, №349.

„ივერია“, 1881, №150.

„ივერია“, 1886, №260.

„ივერია“, 1888, №46, №198.

„ივერია“, 1889, №114.

„ივერია“, 1892, №46, №86, №87.

„ივერია“, 1900, №160, №261.

„ივერია“, 1901, №188.

„ივერია“, 1903, №2, №3, №9, №33, №37, №38, №91, №124, №131.

„ივერია“, 1905, №11, №17, №21.

„ივერია“, 1909, №9.

„კვალი“, 1893, №2, №51.

„კვალი“, 1894, №27.

- „კვალი“, 1896, №33, №48.
„კვალი“, 1897, №9, №37, №46.
„კვალი“, 1900, №28, №22.
„კვალი“, 1901, №8.
„კვალი“, 1904, №1.
„მშაკი“, 1872, №1.
„მშაკი“, 1874, №1, №3.
„მშაკი“, 1875, №20.
„მშაკი“, 1876, №37.
„მშაკი“, 1877, №7, №28, №44.
„მშაკი“, 1879, №54, №58.
„მშაკი“, 1880, №167.
„მშაკი“, 1881, №68.
„მშაკი“, 1882, №107.
„მშაკი“, 1883, №141, №144.
„მშაკი“, 1891, №58, №110, №111, №127.
„მშაკი“, 1894, №8, №98, №114.
„მშაკი“, 1902, №109, №131, №259.
„მშაკი“, 1905, №42, №83.
„მშაკი“, 1910, №47.
„ნოვ ცარდ“, 1906, №4.

IVANE TSERETELI

“WE” AND “OTHERS” – THE PROBLEM OF INTERRELATION OF ETHNIC GROUPS IN GEORGIA (THE TURN OF THE 20TH CENTURY)

Summary

The paper aims to analyze the interrelation of the titular nation and ethnic minorities in the era of formation of the Georgian nationalism. To this end, various newspapers, published at the turn of the 20th century, will be analyzed in detail. Attitudes of ethnic groups expressed in these newspapers have been determining the self-perception and interrelation of ethnic groups (titular and non-titular) residing on the territory of Georgia.

Georgia is a multicultural and multiethnic state. Civic integration and maintenance of ethnic/cultural diversity are those problems Georgia is facing currently, in the era of civic nationalism. The problem of identity becomes more acute in the era of nationalism. Narrative plays a crucial role in the determination of identity. Any text, which reflects the self-perception of physical, cultural and intellectual place of society in the world and provides a key to how they should be perceived by *others* could be considered as an identity narrative. Identity narrative also determines the mode of action of an individual as a member of particular ethnic and cultural entity and defines their attitudes towards the members of the out-group.

Press materials are important narratives. According to nationalism theories, printed press plays a crucial role in the determination of the *in-group*, i.e. it sets the foundation for the formation of a nation as an imagined community and determines the relations between the ethnic groups. The press materials published at the turn of the 20th century are the primary target of our research. Articles, reflecting relations among Georgians, as the titular nation, and ethnic and cultural minorities residing on the territory of Georgia, quite often appear in different newspapers. The newspaper articles reflect cultural and economic life, the issues of representations of ethnic minorities in the local self-government unit of Tbilisi and other sensitive issues related to the Muslim Georgians of Adjara region. No fact, related to ethnic minorities, is left without the attention of newspapers.

The study attests the complexity of ethnic self-identification at the beginning of the 20th century; it also proves that the Georgian intellectual elite was aware of the importance of cultural diversity of Georgia and seriously considered envisaging this fact in the future formation of the Georgian state.

ირაკლი ჩხაიძე

**ეთნიკურიდან სამოქალაქო დისკურსისკენ:
ნაციონალიზმის ეტაპები პოსტსაბჭოთა საქართველოში**

შესავალი

„ერი არ არის მხოლოდ მრავალი საუკუნის მემკვიდრეობა და რაღაც უძრავი საგანი, რომელსაც შეინახავ და გააპრიალე ისე, როგორც სამუზეუმო ექსპონატს. ერი ასევე ანმეოსა და მომავლის პროექტია, პროექტი, რომელიც გვაერთიანებს ჩვენი პოლიტიკური, სოციალური, რელიგიური, ეთნიკური და რეგიონალური განსხვავებებისა და თავისებურებების მიუხედავად. ერი არც მხოლოდ ეთნიკურობაა და არც მხოლოდ საერთო ისტორია. ერი ნაციონალური პროექტია და მინდა გკითხოთ: რა არის საქართველოს ეროვნული პროექტი? რა არის ის პროექტი, რომელიც ყველას გვაერთიანებს როგორც ერს და არა ადამიანებისა და საზოგადოებების ერთობად? ეროვნული პროექტი, ჩემო ძვირფასო თანამოქალაქენო, ეფუძნება მარტივ პრინციპებს, რომლებსაც, იმედი მაქვს, ამ დარბაზში მყოფი ყველა ადამიანი ვიზიარებთ. ეს არის ჩვენი დამოუკიდებლობა, ტერიტორიული მთლიანობა, დემოკრატია, კეთილდღეობა და ევროპა. ყველა ეს პრინციპი ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული. თუკი რომელიმე მათგანი გამოაკლდება, შეიძლება, მთელი ნაშენი ჩამოიშალოს“¹ – ეს სიტყვები საქართველოს ყოფილ პრეზიდენტს, მიხეილ სააკაშვილს ეკუთვნის, რომელიც მან 2013 წლის 8 თებერვალს წარმოთქვა, მას შემდეგ, რაც საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის შენობასთან ერთმანეთს პოლიტიკური პატიმრის სტატუსით გათავისუფლებული პირები და ყოფილი მმართველი პარტიის, „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის“ წარმომადგენლები დაუპირისპირდნენ.

საქართველოს ყოფილი პრეზიდენტი კონსტრუქტივისტია, რომელმაც, ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ, სამოქალაქო ნაციონალიზმის იდეაზე დაფუძნებული ერი-სახელმწიფოს შექმნა დაისახა მიზნად. „მრავალეთნიკური ქართველი ერი“ არის ტერმინი, რომელსაც იგი ყველაზე ხშირად იყენებდა მრავალრიცხოვანი ოფიციალური შეხვედრებისა თუ მიმართვების დროს.

2003 წლის „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ, ქართული ნაციონალიზმის განვითარების ახალი ეტაპი დაიწყო. პოლიტიკური ელიტის მიერ შემოთავაზებული იდეების გარშემო საქართველოს საზოგადოების კონსოლიდაცია რიგი თავისებურებებით ხასიათდებოდა. იმისათვის, რომ პროცესის შესახებ გარკვეული სურათი შეიქმნას, აუცილებელია პოსტსაბჭოთა ქართული ნაციონალიზმის დინამიკაში გააზრება, ასევე იმ ფაქტორების გაანალიზება, რომლებმაც მისი განვითარების მიმართულებები განსაზღვრეს.

ერისა და ნაციონალიზმის კვლევა მნიშვნელოვანი სირთულით და წინააღმდეგობრივობით გამოირჩევა. ისეთ საკითხებთან დაკავშირებით, როგორებიცაა: მათი წარმოშობის დრო, ბუნება, ადგილი და მომავალი თანამედროვე სამყაროში, აკადემიურ წრეებში მწვავე დებატები მიმდინარეობს. სტატიის ფარგლებში საკვლევი საკითხის განსაზღვრად აუცილებელია მკაფიო თეორიული საფუძველი და მეთოდოლოგიური ჩარჩო. აქედან გამომდინარე, მოკლედ შევეხებით სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილულ თეორიულ პრობლემებს და შევეცადოთ ჩვენთვის მისაღები მიდგომის ჩამოყალიბებას.

თანამედროვე მსოფლიოში ნაციონალიზმი ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან და ანგარიშგასაწევ ძალად მიიჩნევა. მე-19 საუკუნიდან დღემდე, მან საერთაშორისო სისტემაში რევოლუციური ცვლი-

¹ <http://president.gov.ge/ge/PressOffice/News?8137> (მისაწვდომია 18.04.2014)

ლებები განაპირობა – განსაკუთრებული წვლილი შეიტანა ერი-სახელმწიფოების ფორმირებაში, ცენტრალური და აღმოსავლეთევროპული იმპერიების რღვევაში, მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღებასა და სამი კომუნისტური სახელმწიფოს – საბჭოთა კავშირის, იუგოსლავიისა და ჩეხოსლოვაკიის – დაშლაში. ნაციონალიზმის ფენომენის სიძლიერესა და გავლენაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ გასული საუკუნის მიწურულს, დიდი პოლიტიკური ტრანსფორმაციის პერიოდში, ბევრმა პოლიტიკოსმა და საზოგადო მოღვაწემ დაივიწყა თავისი კომუნისტური, ინტერნაციონალური წარსული და მხურვალე ნაციონალისტად მოგვევლინა. უკანასკნელ წლებში, ლიბერალურ-დემოკრატიულ დასავლეთშიც კი, ნაციონალისტური იდეოლოგიის მატარებელი პოლიტიკური გაერთიანებები ელექტორალური წარმატებით სარგებლობენ. გამომდინარე აღნიშნულიდან, ბოლო პერიოდში დასავლურ (და არა მხოლოდ დასავლურ) სამეცნიერო წრეებში ნაციონალიზმის და მასთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა. ამერიკელ სოციოლოგს, მაიკლ ჰერტერს თუ დავესესხებით, გამოჩნდა ნაციონალიზმის პრობლემისადმი მიძღვნილი სტატიებისა და წიგნების „მთელი მთები“ (ჰერტერი 2003: 25).

მკვლევართა დიდი ნაწილი ნაციონალიზმს უკავშირებს ბევრ ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ფაქტსა თუ მოვლენას – მაგალითად, ერთი მხრივ, საფრანგეთის რევოლუციას და, მეორე მხრივ, თანამედროვე ეპოქისთვის დამახასიათებელ ეთნიკურ წმენდას, ძალადობას, სამხედრო დანაშაულებს და სხვა. ასეთი მრავალფეროვნება ნათლად აჩვენებს ამ ფენომენის კომპლექსურობას და მისი შესწავლის სირთულეს. ნაციონალიზმის კვლევა ასევე მნიშვნელოვანი ამბივალენტურობით ხასიათდება. ერთი მხრივ, ის ასოცირდება მილიტარიზმთან, შოვინიზმთან, ომთან, ირაციონალიზმთან, არატოლერანტულობასთან, ჰომოგენიზაციასთან, ძალადობრივ ასიმილაციასთან, ქსენოფობიასთან, ეთნიკურ წმენდასთან და ა.შ. ხოლო, მეორე მხრივ, ნაციონალიზმის ფენომენი უკავშირდება დემოკრატიას, თვითგამორკვევას, პოლიტიკურ ლეგიტიმურობას, სოციალურ ინტეგრაციას, სოლიდარობას, ღირსებას, იდენტობას, კულტურულ აღორძინებას, მოქალაქეობას, ლიბერალიზმს და სხვა. ის აერთიანებს ერთმანეთისაგან რადიკალურად განსხვავებულ და ხშირად ურთიერთსაწინააღმდეგო მოვლენებს, რაც, თავის მხრივ, იწვევს კონცეპტუალურ ორაზროვნებას ნაციონალიზმის შეფასებისას. მისი დახასიათება და შეფასება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რას ვგულისხმობთ ამ ტერმინის გამოყენებისას (Brubaker 2006: 132).

მსგავსი შეიძლება ითქვას ერის ცნების შესახებ, რომელიც ასევე რთულად განსასაზღვრია. მასთან დაკავშირებით ბევრი განსხვავებული და ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება არსებობს. მე-19 საუკუნეში მოღვაწე ბრიტანელი ესეისტის, ვალტერ ბეიგჰოტის სიტყვით, „რა არის ერი, ჩვენ ვიცით მხოლოდ იქამდე, სანამ ამის შესახებ რამეს გვკითხავენ“ (Bagehot 1972: 20). ბეიგჰოტი მე-19 საუკუნეში, ერებისა და ნაციონალიზმის ჩამოყალიბების ეპოქაში ცხოვრობდა, როდესაც მხოლოდ ფეხს იკიდებდა ამ პრობლემებისადმი მეცნიერული ინტერესი. დღეს, მე-20 საუკუნეში (განსაკუთრებით მის მიწურულს) განვითარებული მრავალფეროვანი და ტრაგიკული პროცესების ფონზე, რომელთა მონაწილე ძირითადი აქტორები სწორედ ერები და ეთნიკური ჯგუფები იყვნენ, ერის (იგივე ნაციის) ცნების მიღებული და ფართოდ გაზიარებული დეფინიციის მიგნება მნიშვნელოვნად გართულდა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბებულმა საერთაშორისო სისტემამ მსოფლიო ორ ნაწილად გაყო და იდეოლოგიური დაპირისპირების რეჟიმში გადაიყვანა. „სოციალისტურ ბანაკსა“ და „თავისუფალ სამყაროს“ შორის წინააღმდეგობამ თითქოს შეასუსტა ნაციონალიზმის როლი და მნიშვნელობა მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში. თუმცა, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღინიშნება, ინტერნაციონალისტური რიტორიკა მოჩვენებით ხასიათს ატარებდა და მხოლოდ ნიღბავდა საზოგადოებებში არსებულ ძლიერ ნაციონალისტურ განწყობებს (Dieckhoff; Jaffrelot 2005: 1). აღნიშნულ მოსაზრებას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ცივი ომის დასრულებაში და კომუნისტური იდეოლოგიის კრახში მნიშვნელოვანი როლი სწორედ ნაციონალურმა ერთობებმა ითამაშეს. ბიპოლარული მსოფლიოს მოსალოდნელზე სწრაფმა რღვევამ რადიკალურად შეცვალა საერთაშორისო სისტემა და ნათლად აჩვენა ნაციონალიზმის ორსახოვანი ბუნება – ეროვნულ ერთობებზე დაფუძნებული დამოუკიდებელი და სუვერენული სახელმწიფოების ჩამოყალიბებისა და

ხავერდოვანი ტრანსფორმაციის პარალელურად, მსოფლიოს სხვადასხვა წერტილში სისხლის-მღვრელი ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტები გაჩაღდა. მაგალითად, თუ, ერთი მხრივ, ბერლინის კედლის დანგრევა, გერმანელი ერის კონსოლიდაცია, ბალტიისპირეთის ქვეყნების ლიბერალიზაცია თავისუფლებისა და დემოკრატიის ნამდვილ ზეიმად იქცა, მეორე მხრივ, კავკასიასა და ბალკანეთში რადიკალურმა ნაციონალურმა მოძრაობებმა უზარმაზარი მსხვერპლი, ახლადწარმოქმნილ სახელმწიფოთა ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევა, ეთნიკური წმენდა და სამოქალაქო დაპირისპირებები გამოიწვია.

საქართველო იმ ქვეყნების რიცხვშია, რომლებსაც, დამოუკიდებლობის გარიჟრაჟზე, ეთნიკურმა ნაციონალიზმმა მძიმე პრობლემები შეუქმნა და პოლიტიკური, სოციალური და ტერიტორიული დეზინტეგრაცია განაპირობა.

ნაციონალიზმის, როგორც აკადემიური კვლევის ობიექტისადმი, ძირითადად, ორი სახის მიდგომა არსებობს: პირველ შემთხვევაში, მკვლევართა ინტერესის საგანს წარმოადგენს მისი როლი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ფორმირებაში. ნაციონალიზმის უმთავრესი მიზანი სწორედ სუვერენული პოლიტიკური სუბიექტის ჩამოყალიბებაა. კლასიკურ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ბენედიქტ ანდერსონი, ერნესტ გელნერი, ენტონი სმითი და სხვები) ეროვნული მოძრაობები და ერის ფორმირების პროცესები სწორედ ამ კონტექსტშია განხილული. მეოცე საუკუნის მიწურულს, „ცივი ომის“ დასრულების შემდეგ, ახალი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოების შექმნამ განსხვავებული კვლევითი მიდგომის ჩამოყალიბება გამოიწვია, რომელიც სწავლობს, თუ როგორია ნაციონალიზმის ბედი მას შემდეგ, რაც მიიღწევა მისი ძირითადი მიზანი – სუვერენული ქვეყნის ფორმირება (Barrington 2006: 8).

საქართველოს უახლეს ისტორიაში განვითარებული პროცესის იდენტობისა და ნაციონალიზმის კვლევების პერსპექტივიდან გააზრება საყურადღებო და მნიშვნელოვანია როგორც ჩვენი ქვეყნის რეალობის ინტერნაციონალიზაციისა და კონტექსტუალიზაციის, ასევე ახლო წარსულის გამოცდილების კრიტიკული ანალიზის თვალსაზრისით.

გზა დამოუკიდებლობისკენ – რადიკალიზაცია, ქართული ნაციონალიზმის აღმავლობა და მარცხი

საბჭოთა საქართველოს გზა დამოუკიდებლობისკენ გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს, საბჭოთა კავშირში გამოცხადებული პოლიტიკური გარდაქმნის („პერესტროიკის“) პალალელურად დაიწყო. ეროვნული მოძრაობა, განვითარების სანყის პერიოდში, არ ატარებდა რადიკალურ ხასიათს და საბჭოთა ხელისუფლების კონკრეტული ქმედებების წინააღმდეგ იყო მიმართული. სტივენ ჯონსის სიტყვით, თავდაპირველად ის გამოხატავდა ქართველების რომანტიკულ დამოკიდებულებას საკუთარი ტერიტორიისა და ლანდშაფტის მიმართ (Jones 2013: 29). პირველი მასობრივი პროტესტი ტრანსკავკასიური სარკინიგზო მაგისტრალის მშენებლობის წინააღმდეგ გამოიხატა, რომელსაც თბილისი ვლადიკავკაზთან (ჩრდილოეთ ოსეთი) უნდა დაეკავშირებინა. ამ ქმედებაში ეროვნული მოძრაობის ლიდერები საქართველოს მთიანი რეგიონებისთვის ეკოლოგიურ საფრთხეს ხედავდნენ. ისინი ასევე მიიჩნევდნენ, რომ რკინიგზის გაყვანა მთიანეთში ეთნიკური სურათის შეცვლას და არაქართველების ჩასახლებას გამოიწვევდა. შემდეგი მასობრივი პროტესტი დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე საბჭოთა არმიის წვრთნების წინააღმდეგ იყო მიმართული. პროტესტის ავტორები მიიჩნევდნენ, რომ ეს ფაქტი საქართველოს ერთ-ერთ უძველეს ისტორიულ ძეგლს აზიანებდა. პროტესტი, უმთავრესად, ახალგაზრდების მიერ გამოიხატა და ეს იყო ღია დაპირისპირება საბჭოთა სამხედრო მანქანასთან, რაც იმ პერიოდში წარმოუდგენლად მიიჩნეოდა. უნდა ითქვას, რომ ორივე შემთხვევაში გამოსვლებმა გარკვეული შედეგი გამოიღო – ტრანსკავკასიური სარკინიგზო მაგისტრალის მშენებლობა შეჩერდა, სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე მიმდინარე არმიის წვრთნის ინტენსივობა კი მნიშვნელოვნად შემცირდა. დამოუკიდებლობის გარიჟრაჟზე წარმატებულმა გარემოს დაცვითმა კამპანიამ ხელი შეუწყო ქართული ნაციონალიზმის რადიკალური გზით განვითარებას, მას ქუჩის აქციებისა

და დემონსტრაციების ფორმა მისცა (დავითაშვილი 2003: 393). 1988 წლის გაზაფხულიდან, მიტინგებსა და დემონსტრაციებზე უკვე გაისმა მოწოდებები საქართველოს დამოუკიდებლობის მოთხოვნით. 1989 წლის 9 აპრილს საბჭოთა არმიის მიერ მრავალათასიანი მშვიდობიანი დემონსტრაციის დარბევამ, რომელსაც მსხვერპლი მოყვა, საქართველო სამჭოთა კავშირიდან პოლიტიკური ემანსიპაციის პროცესში მონიწილად ქვეყნად აქცია. საბოლოოდ გზა დამოუკიდებლობისკენ 1990 წლის 28 ოქტომბრის მრავალპარტიულ არჩევნებში კომუნისტური პარტიის დამარცხებით და 1991 წლის 9 აპრილს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენით დასრულდა.

მიუხედავად გარკვეული სამოქალაქო ტენდენციებისა, პოსტსაბჭოთა ეპოქის დასაწყისის ქართულმა ნაციონალიზმმა, სხვადასხვა ობიექტური თუ სუბიექტური ფაქტორის ზეგავლენით, მაინც ეთნიკური ფორმა შეიძინა. ამას ხელს უწყობდა ძლიერი ემოციური ფონი, სახელმწიფოებრივი ტრადიციის არარსებობა, პოლიტიკურ ლიდერთა გამოუცდელობა, მრავალრიცხოვანი მიტინგები და დემონსტრაციები, სადაც ხშირად ისმოდა (მათ შორის, პოლიტიკურ ლიდერთა მხრიდან) მრავალეთნიკური საქართველოს სახელმწიფოსთვის საფრთხის შემცველი მოწოდებები. რა თქმა უნდა, განმსაზღვრელ როლს თამაშობდა გარე ძალა, რუსეთის ფედერაცია, რომელიც საქართველოში მიმდინარე ირაციონალურ პროცესს უაღრესად რაციონალურად მართავდა გარედან და ხელს უწყობდა ქვეყნის დეზინტეგრაციას და სამოქალაქო დაპირისპირებას.

ედუარდ შევარდნაძე – დერადიკალიზაცია, ეთნიკურიდან სამოქალაქო ნაციონალიზმისკენ სვლის პროცესი

1992 წლის მარტში საქართველოში საბჭოთა კავშირის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი და საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ყოფილი პირველი მდივანი ედუარდ შევარდნაძე დაბრუნდა და სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა. მწვავე სამოქალაქო დაპირისპირების პირობებში, რომლითაც შევარდნაძის მმართველობის საწყისი პერიოდი აღინიშნა (აფხაზეთის ომი, დაპირისპირება ზვიად გამსახურდიასთან), სახელმწიფოს მეთაურის უმთავრესი საზრუნავი მშვიდობის დამყარება და შერიგების პოლიტიკის განხორციელება გახდა. „სტაბილურობა“ შევარდნაძის მიერ შემოთავაზებული ნაციონალური პროექტის უმთავრესი მესიჯი იყო. მისი ხელმძღვანელობით დაიწყო დერადიკალიზაციის პროცესი და ქართული ნაციონალიზმი აქტიური იდეოლოგიური მოძრაობიდან პასიურ ფაზაში გადავიდა. ნაციონალისტურად განწყობილი რადიკალური გაერთიანებები თანდათან გაქრნენ პოლიტიკური სცენიდან. ამერიკელი მკვლევარი სტივენ ჯონსი ცდილობს ამ პროცესს ახსნა მოუძებნოს. მისი აზრით, დერადიკალიზაციის პროცესის ერთ-ერთი ძირითადი განმაპირობებელი მიზეზი ქართული ნაციონალიზმის მარცხი გახდა. ქაოსით, არასტაბილურობით, ეკონომიკური კრიზისით, სოციალური დეზინტეგრაციით, კრიმინალთა თარეშით მოცულ ქვეყანაში შევარდნაძეს მსგავსი პოლიტიკის განსახორციელებლად ხელსაყრელი პირობები შეექმნა.

ამ პერიოდიდან იწყება მრავალეთნიკური საზოგადოების არსებობისთვის ლეგალური და კონსტიტუციური საფუძვლების შექმნა. 1993 წლის მარტში მიღებულ იქნა კანონი მოქალაქეობის შესახებ, რომელიც საქართველოს ყველა მცხოვრებისთვის მოქალაქეობის სპეციფიკური მოთხოვნების (როგორცაა, მაგალითად, ქართული ენის ცოდნა) გარეშე მინიჭებას ითვალისწინებდა.¹ ამავე პერიოდში მიღებულ იქნა კანონი მოქალაქეთა საჯარო გაერთიანებების შესახებ; კანონი, დაწყებითი განათლების მშობლიურ ენაზე მიღების შესახებ, რაც უმცირესობათა უფლებების დაცვის კუთხით გადადგმული მნიშვნელოვანი ნაბიჯები იყო. მოქალაქეებს, რომლებიც ქართულ ენას არ ფლობდნენ, სასამართლოებში თარჯიმნის გამოყენების უფლება მიეცათ. თუმცა, ამასთან ერთად, სეპარატიზმის გაღვივების თავიდან აცილების მიზნით, აიკრძალა რეგიონული პო-

¹ კანონი საქართველოს მოქალაქეობის შესახებ:

<http://mra.gov.ge/res/docs/2013110412031013274.pdf> (მისაწვდომია 06.07.2015)

ლიტიკური გაერთიანებების ჩამოყალიბება. ყველა პარტიას საერთო ნაციონალური ხასიათი უნდა ჰქონოდა. საქართველომ ყველა ფორმის რასობრივი დისკრიმინაციის აკრძალვის შესახებ ეუთოს და გაეროს კონვენციების რატიფიცირება მოახდინა. ამასთან ერთად, რატიფიცირდა ადამიანის უფლებათა და ფუნდამენტურ თავისუფლებათა დაცვის შესახებ ევროსაბჭოს კონვენცია (Jones 2006: 260).

მოქალაქეობა, შერიგება, ტოლერანტობა სახელისუფლებო რიტორიკის ძირითადი მესიჯები გახდა. 1993 წელს შევარდნაძის ინიციატივით დაფუძნდა გაერთიანება „საქართველოს მოქალაქეთა კავშირი“, რომელიც შემდგომი ათწლეულის განმავლობაში ყველაზე ძლიერი პოლიტიკური პარტია გახდა. ახალი გაერთიანების მიერ დეკლარირებული იყო სამოქალაქო ღირებულებები, რაც მისი სახელწოდებიდანაც ჩანდა. მისი ყველა წევრი, მიუხედავად ეთნიკური, რელიგიური თუ სხვა სახის მიკუთვნებულობისა, თანაბარი უფლებებით სარგებლობდა. ამ მიმართულებით ასევე უნდა აღვნიშნოთ 2002 წლის ოქტომბერში მიღებული შესწორება, რომლის მიხედვით საქართველოს მოქალაქის პირადობის დამადასტურებელი მოწმობიდან ეროვნების აღმნიშვნელი გრაფა ამოიღეს.

დერადიკალიზაციის პროცესში მნიშვნელოვანი იყო სახელისუფლებო ელიტის ცვლილება. საბჭოთა წარსულმა და პრაგმატულმა მიდგომამ ედუარდ შევარდნაძეს ძველი, საბჭოთა ნომენკლატურის გარკვეული ფორმით „გაცოცხლებისა“ და ხელისუფლებაში დაბრუნებისკენ უბიძგა. საბჭოთა პარტიული ჩინოვნიკები ახალი ხელისუფლების პირობებში საკვანძო პოსტებზე მოგვევლინნენ და მნიშვნელოვნად შეუწყვეს ხელი ნაციონალისტური რიტორიკის შენელებას. მათთან ერთად, წამყვან პოლიტიკურ პოზიციაზე აღმოჩნდა პროდასავლურად განწყობილი ახალგაზრდა პოლიტიკოსთა ჯგუფი (მომავალი „ვარდების რევოლუციონერები“), რომელიც 90-იანი წლების ბოლოს და 2000-იანის დასაწყისში შევარდნაძის ერთ-ერთი ძირითადი დასაყრდენი იყო. საბოლოოდ, პოლიტიკოსთა ამ ორ ჯგუფს შორის შეუთანხმებლობამ ქვეყანაში რევოლუციური პროცესები განაპირობა.

როდესაც სამოქალაქო იდენტობის ფორმირებისკენ გადადგმულ ნაბიჯებზე ვსაუბრობთ, აუცილებლად უნდა გავამახვილოთ ყურადღება საგარეო პოლიტიკური კურსის ცვლილებაზე. მიუხედავად რუსეთის ნეგატიური როლისა პოსტსაბჭოთა პერიოდის დასაწყისში განვითარებულ პროცესებში და სამოქალაქო დაპირისპირების გაღვივებაში, პრობლემებისადმი რაციონალურმა დამოკიდებულებამ და ხელისუფლების შენარჩუნებისთვის ზრუნვამ ედუარდ შევარდნაძეს პრორუსული პოლიტიკის გატარებისკენ უბიძგა. 1993 წლის ბოლოს საქართველო შევიდა „დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში“ (დსთ), 1994 წელს გაფორმდა ჩარჩოხელშეკრულება რუსეთის ფედერაციასა და საქართველოს შორის მეგობრობის, კეთილმეზობლობისა და თანამშრომლობის შესახებ, ასევე რუსეთის რეკომენდაციით ინიშნებოდნენ უმაღლესი თანამდებობის პირები.

ხელისუფლების განმტკიცებისა და ზვიად გამსახურდიას საბოლოოდ დამარცხების შემდეგ (რაშიც რუსეთის ფედერაციამ გადამწყვეტი როლი ითამაშა), შევარდნაძემ საგარეო პოლიტიკური კურსი თანდათან შეცვალა დასავლეთის სასარგებლოდ. 1996 წლიდან იწყება ნატოსთან კონტაქტების გაღრმავება ინდივიდუალური პარტნიორობის პროგრამის შემუშავებით. საქართველო ჩაერთო ნატოს ეგიდით წარმოებულ სამშვიდობო ოპერაციებში. ქართულმა საჯარისო შენაერთებმა 1999-2008 წლებში მონაწილეობა მიიღეს კოსოვოს მისიაში. საერთაშორისო აღიარების შემდეგ, საქართველო ხდება ჩრდილოატლანტიკური თანამშრომლობის საბჭოს წევრი და მალევე უერთდება პროგრამას „პარტნიორობა მშვიდობისათვის“. 1999 წელს ქვეყანა ევროპის საბჭოში მიიღეს, სადაც პარლამენტის იმჟამინდელმა თავმჯდომარე ზურაბ ჟვანიამ წარმოთქვა ცნობილი სიტყვები: – „მე ვარ ქართველი და მაშასადამე ვარ ევროპელი“ (კერესელიძე 2012). 2000-იანი წლების დასაწყისიდან საქართველო აშშ-თან ერთად წვრთნისა და აღჭურვის ერთობლივი პროგრამის განხორციელებაში ჩაერთო.

პროდასავლურმა კურსმა, ჩრდილოატლანტიკურ სტრუქტურებში ინტეგრაციის პროცესმა დერადიკალიზაციას და სამოქალაქო იდენტობის ფორმირებას შეუწყო ხელი. ევროატლანტიკუ-

რი ინტეგრაცია თავისთავად გულისხმობდა დასავლური ფასეულობების დეკლარირებას როგორც რიტორიკის, ასევე საკანონმდებლო დონეზე, რამაც, თავის მხრივ, სამოქალაქო იდენტობის ჩამოყალიბებას შეუქმნა საფუძველი. ამ თვალსაზრისით, საინტერესო პარალელი ივლება ბალტიისპირეთში, კერძოდ, ლიტვაში 90-იანი წლების შუახანებში განვითარებულ მოვლენებთან. ტერი კლარკი აღნიშნავს, რომ დასავლურმა პოლიტიკურმა ვექტორმა, ნატოსა და ევროკავშირში განეწიანების მისწრაფებამ ლიტვა ეთნოპოლიტიკურ დაპირისპირებებს აარიდა და სამოქალაქო ნაციონალიზმის განვითარება განაპირობა (Clark 2006: 162).

დერადიკალიზაციისა და სტაბილიზაციის პროცესში მიღწეული წარმატების მიუხედავად, ედუარდ შევარდნაძის ხელისუფლების უკანასკნელი წლები სახელმწიფო ინსტიტუტების მოშლით, სტაგნაციით და მძიმე ეკონომიკური პრობლემებით აღინიშნა. სტაბილურობა დეგრადაციაში გადაიზარდა, სახელმწიფო კორუფციის ჭაობში აღმოჩნდა. მმართველ გუნდს პროდასავლური ახალგაზრდული ფრთა გამოეყო, რომელიც ძლიერ ოპოზიციურ დაჯგუფებად და ხელისუფლების ძირითად ალტერნატივად იქცა. ქვეყანაში რადიკალური ცვლილებები ახლოვდებოდა.

„ვარდების რევოლუცია“: ქართული ნაციონალიზმის ახალი ეტაპი, საზოგადოების კონსოლიდაცია და მისი შედეგები

2003 წლის ნოემბერში საქართველოში 90-იანი წლების შემდეგ ყველაზე მასშტაბური დემონსტრაციების ტალღა აგორდა. პროტესტი, რომელსაც სტივენ ჯონსი ნაციონალური გამოცოცხლების ახალ ტალღას უწოდებს, საპარლამენტო არჩევნების შედეგების გამოცხადებას მოყვა, რომლის მიხედვით „საქართველოს მოქალაქეთა კავშირი“ ისევ მმართველ პოლიტიკურ ძალად რჩებოდა ათიათასობით ადამიანი დედაქალაქში, საქართველოს პარლამენტის შენობის წინ შეიკრიბა და ხელისუფლება არჩევნების შედეგების გაყალბებაში დაადანაშაულა. საპროტესტო ტალღას სათავეში შევარდნაძის ხელისუფლების ყოფილი წევრები და შემდგომ ოპოზიციის ლიდერები მიხეილ სააკაშვილი, ზურაბ ჟვანია და ნინო ბურჯანაძე ჩაუდგნენ. საბოლოოდ ყველაფერი 22 ნოემბერს პარლამენტის პირველი სხდომის ჩაშლით და 23 ნოემბერს პრეზიდენტ შევარდნაძის გადადგომით დასრულდა. რევოლუციონერთა მთავარი სიმბოლოს, ვარდის გამო, ამ მოვლენას „ვარდების რევოლუცია“ ეწოდა. 2004 წლის 4 იანვრის საპრეზიდენტო არჩევნების შედეგად, გამარჯვებული პოლიტიკური ბლოკის კანდიდატმა, მიხეილ სააკაშვილმა, ხმათა 96.27% მიიღო და 25 იანვრის ინაუგურაციის შემდეგ საქართველოს პრეზიდენტის მოვალეობის შესრულებას შეუდგა.

ახალი მთავრობა ისეთი მნიშვნელოვანი გამოწვევების წინაშე იდგა, როგორებიცაა: ქვეყნის კოლონიური ისტორია, სახელმწიფოებრიობის სუსტი ტრადიცია, მრავალეთნიკური მოსახლეობის რეინტეგრაციისა და ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენის პრობლემა, სრული ევროატლანტიკური ინტეგრაცია და სხვ. ამ მიზნების მისაღწევად ხელისუფლებას საზოგადოების მხარდაჭერა და მის მიერ შეთავაზებული ნაციონალური პროექტის გარშემო კონსოლიდაცია ესაჭიროებოდა. მოსახლეობის სრული მხარდაჭერის უზრუნველყოფის და სოციალური რეინტეგრაციის მიზნით, „მრავალეთნიკური ქართველი ერის“ ფორმირება ერთ-ერთ უმთავრეს პრიორიტეტად გამოცხადდა.

ახალი ქართული ნაციონალური პროექტის ძირითადი მიმართულებები შემდეგი სახით განისაზღვრა:

- სახელმწიფო ინსტიტუტების მშენებლობა/გაძლიერება, ქვეყნის დეკრიმინალიზაცია, კორუფციის მოსპობა.
- სრული ჩრდილოატლანტიკური ინტეგრაცია – ახლო მომავალში ნატოში განეწიანება და სახელმწიფოს უსაფრთხოების უზრუნველყოფა.
- ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა.

ამ ჩამონათვალისგან პირველი და უმთავრესი სახელმწიფოს გაძლიერება იყო, რაც საზოგადოების მოთხოვნას პასუხობდა, რადგან ქვეყანაში არსებულმა განუკითხაობამ, კრიმინალის მაღალმა დონემ და მასშტაბურმა კორუფციამ საზოგადოების მასობრივი პროტესტი განაპირობა.

დასავლური ინტეგრაცია და ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა სწორედ ძლიერი სახელმწიფოს საფუძველზე უნდა მომხდარიყო.

ქართული ნაციონალიზმის ახალი ეტაპი სიმბოლური აქტით – ჰიმნის, დროშისა და გერბის განახლებითაც გამოიხატა. 2004 წლის იანვარში მიღებული ორგანული კანონის საფუძველზე, ხუთჯვრიანი დროშა საქართველოს სახელმწიფო სიმბოლო გახდა, რომელიც ქვეყნის ქრისტიანულ დასავლეთთან საუკუნოვან კავშირს უსვამდა ხაზს. ამავე წელს შემოღებული ახალი ჰიმნი „თავისუფლება“ ქვეყნის საბოლოო გათავისუფლების, საბჭოთა მემკვიდრეობის დაძლევისა და რუსული იმპერიული სივრციდან თავის დაღწევის სიმბოლოდ იქცა.

ნაციონალიზმი სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი პოლიტიკური ტრანსფორმაციებისა და რევოლუციური ცვლილებების თანმდევ მოვლენად განიხილება, რომელიც აქტიურად გამოიყენება ახალი პოლიტიკური წესრიგის ლეგიტიმაციისთვის. ამ დროს ხშირია „ხალხის სახელით“ საუბარი და რადიკალური ქმედებების საზოგადოების მხარდაჭერით განხორციელება. პრეზიდენტ სააკაშვილის ხელისუფლებამ ქართული ნაციონალიზმი შევარდნაძის დროინდელი პასიური და სტაბილური მდგომარეობიდან აქტიურ იდეოლოგიურ მოძრაობად გარდაქმნა და მოსახლეობის დიდი ნაწილის თანადგომით ქვეყნის მოდერნიზაციის ამბიციური გეგმის განხორციელებას შეუდგა (Aprasidze; Siroky 2010: 134). სტივენ ჯონსი აღნიშნავს, რომ გამსახურდიას და სააკაშვილის პერიოდების რადიკალიზაციის პროცესებსა და ნაციონალიზმის ფორმებს შორის პრინციპული სხვაობაა. თუ პირველ შემთხვევაში საქმე გვექონდა ეთნიკურ დისკურსთან, მეორეში ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესი მკვეთრად გამოხატული სამოქალაქო ნიშნით ხასიათდებოდა და ხაზს უსვამდა სახელმწიფოს შენებაში მისი ყველა მოქალაქის მონაწილეობის მნიშვნელობას.

დასკვნა

მე-20 საუკუნის 80-იანი წლებიდან დღემდე საქართველოში ნაციონალიზმის განვითარების რამდენიმე ეტაპი გამოიყოფა. განსხვავებულია მისი როლი საზოგადოების ცხოვრებაში. საქართველოს შემთხვევა ნაციონალიზმის ფენომენის წინააღმდეგობრიობის და მისი ორსახოვანი ბუნების ნათელი მაგალითია. ერთი მხრივ, საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო წლებში მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ეროვნული მოძრაობის აღმავლობაში, საზოგადოების კონსოლიდაციასა და დამოუკიდებლობის მოპოვებაში. თუმცა, დამოუკიდებელ ქვეყანაში სოციალური და ტერიტორიული დეზინტეგრაციის ერთ-ერთ ხელშემწყობ ფაქტორად იქცა.

პოსტსაბჭოთა პერიოდში ქართულმა ნაციონალიზმმა რამდენიმე ტრანსფორმაცია განიცადა. პოლიტიკური ელიტები აქტიურად მიმართავდნენ მას მათ მიერ შემოთავაზებული ნაციონალური პროექტების მხარდასაჭერად. რადიკალიზაციას და საზოგადოების აქტიურ კონსოლიდაციას ორჯერ ჰქონდა ადგილი – პირველად დამოუკიდებლობის გარიჟრაჟზე, ხოლო მეორედ – 2003 წლის „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ. ორივე ეს შემთხვევა, სხვადასხვა ობიექტური თუ სუბიექტური ფაქტორის გათვალისწინებით, ნაციონალიზმის აქტიური იდეოლოგიური მოძრაობიდან პასიურ მდგომარეობაში გადასვლით დასრულდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- დავითაშვილი, ზ. ნაციონალიზმი და გლობალიზაცია. „მეცნიერება“. თბილისი, 2003
- კერესელიძე, ნ. „საქართველოს საგარეო პოლიტიკა რუსეთთან მიმართებაში“. ჟურნალი *ცივილიზაციური ძიებანი*, №10, თბილისი, 2012
- ჭეჭერი, მ. ნაციონალიზმის შეჩერება. თბილისი, 2003
- Aprasidze, D.; Siroky, D. “Frozen Transitions and Unfrozen Conflicts, or What Went Wrong in Georgia?” *Yale Journal of International Affairs*. 2010
- Bagehot, W. *Physics and Politics*. London, 1972

- Barrington, Lowell W. "Nationalism and Independence". Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist states, edited by Lowell W. Barrington. The University of Michigan Press, 2006
- Brubaker, R. Ethnicity without Groups. Harvard University Press, 2006
- Clark, T. D. "Nationalism in Post-Soviet Lithuania: New Approaches for the Nation of "Innocent Sufferers", Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist states, edited by Lowell W. Barrington. The University of Michigan Press, 2006
- Dieckhoff, A.; Jaffrelot, C. (Editors), Revisiting Nationalism: Theories and Processes, Hurst and Company, London 2005
- Jones, S. Georgia: Political History since Independence. I.B. Tauris & Co Ltd, 2013
- Jones, S. "Nationalism from under the Rubble". Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist states, edited by Lowell W. Barrington. The University of Michigan Press, 2006

IRAKLI CHKHAIDZE

**FROM ETHNIC TO CIVIC DISCOURSE:
THE STAGES OF NATIONALISM IN THE POST-SOVIET GEORGIA**

Summary

The paper aims at analyzing the processes developing in the post-Soviet Georgia in the context of ethnic and civic categories of nationalism. One of the most popular classifications is taken as the theoretical framework of the research.

From the late 19th century to the present, the study of nationalism has been marked by deep ambivalence. On the one side, it has been associated with militarism, war, irrationalism, chauvinism, intolerance, homogenization, forced assimilation, xenophobia, ethnocentrism, ethnic cleansing, even genocide. On the other side, nationhood and nationalism have been linked to democracy, self-determination, political legitimacy, social integration, solidarity, dignity, identity, citizenship, etc. The attitude to nationalism has been determined by people's understanding of its essence.

Among prevalent distinctions in the scientific circles, the one with the greatest resonance today is civic or ethnic understanding of nationalism. This has been used to suggest that there are, fundamentally, only two kinds of nationalism: civic, characterized as liberal, voluntaristic, inclusive and ethnic – glossed as illiberal, particularist and exclusive. These are seen as resting on two corresponding understandings of nationalism – one based on common citizenship and the other on common ethnicity.

The case of Georgia deserves particular interest in this respect, because Georgian nationalism has passed through several stages of transformation. In the early post-Soviet time problems caused by ethnic nationalism conditioned the territorial disintegration of the country and ethnic cleansing. Since the middle of the 1990s, after the bloody civil war in Georgia, the process of de-radicalization started. In that period, the key messages of the government were "stabilization" and "civic reconciliation". After the 2003 "Rose Revolution", a new phase of Georgian nationalism began, which, despite the 1990s, was characterized by civic nature aimed at the formation of the multiethnic Georgian nation.

Nino Daraselia

**BLESSING FORMULAS ACROSS CULTURES
(on material from English, Georgian and Russian)**

1. Introduction

The main character in one of the Georgian folk tales *Muchanakhevara* (meaning *A Handful and a Half*), is a good-for-nothing man whose clumsiness lies primarily in his failure to use verbal routines properly, rather than in his inability to perform any kind of simple work successfully; for instance, he uses a blessing appropriate for a ploughing-sowing process *ერთიათასჯერ – ertiatasjer* (meaning *multiply one thousand times*) to express condolences at a funeral, or he utters the prayer-cum-blessing formula typically used as a condolence *ღმერთს ვთხოვ, ეს ამბავი თქვენს ოჯახში პირველი და უკანასკნელი იყოს – ghmerts vtsov es ambavi tqvens ojaxshi pirveli da ukanaskneli iqos*, (*I ask God this event be the first and the last in your family*) at a wedding ceremony, etc. The mismatches between these well-wishes or blessing formulas and the contexts they are used in turn the formulas in question into curses making the main character the victim of offence. The given folk tale:

- a. reveals the relevance of blessing formulas for the Georgian speech community;
- b. stresses their context boundedness;
- c. if generalized, the tale shows that any failure in the usage of blessing routines, even within a particular language community, is considered an unforgivable mistake.

Current Georgian usage is still abundant in blessing formulas; in Georgia blessings are integrated into everyday speech etiquette and serve as indispensable elements of different types of verbal rituals (both formal and informal). They are essential samples of phatic communication. Quite often the given peculiarity of Georgian is the main cause of interference errors made by Georgian speakers of English or Russian; any non-native like abundance of well-wishes or blessings, frequent mention of God’s name in the speech of Georgian speakers of English or Russian, make their English/Russian interlocutors feel uncomfortable. This very factor conditioned the choice of the issue of the study.

1.1. Aims

The paper examines English (British & American variants), Georgian and Russian blessing formulas from the standpoints of cognitive science (Goffman 1974; Uznadze 1977), discourse analysis (Aijmer 1996; Goffman 1972; Brown & Yule 1983) and pragmatics (Austin 1965; Levinson 1992; Searle 1975) aiming to:

- a. present a contrastive analysis of structural-semantic, cognitive and discursal-pragmatic peculiarities of English, Georgian and Russian blessing formulas;
- b. consider cultural specificity and values manifested in the use of blessing formulas in the languages and cultures under discussion.

1.2. Data

In the paper a multi-method approach for collecting data was adopted. The empirical data embrace samples of spoken (both planned and unplanned) and written discourse genres, dictionary data as well as the data obtained from the informants, viz. the data cover:

- a. Samples of written discourse genres: season postcards, letters and e-mail messages with different degrees of formality/informality (53 altogether);
- b. Samples of spoken discourse genres: speeches made by American, Georgian and Russian presidents as well as Queen's speeches for the last two decades; naturally occurring spoken data obtained by employing the method of observation and note-taking.
- c. Dictionary data examined by testing English (5 British, 5 American), Georgian (5) and Russian (5) informants.

The informants were given a list of blessing formulas in their respective languages and were asked to comment on: (a). the socio-cultural context(s) each of the blessing formulas is used in; (b). functions performed by the listed blessings. To follow up, the informants were interviewed concerning their comments.

To elicit the perlocutionary aspect of blessing formula usage in presidential/Queen's public speeches, the informants (40) were asked to fill out the questionnaire containing the following questions: 1. blessing formulas are empty phrases with no relevance or emotional load; 2. blessings though trite are of ornamental value, and serve as obligatory elements of a presidential/Queen's speech; 3) in the public speeches in question blessing formulas are positively charged, ending a public speech in some other way might make it less effective and successful.

2. Historical Background

According to diachronic sociolinguistics, almost all polite formulas (greeting, leave-taking, thanking, congratulation and other routines) are reconstructed as blessings [Cf. Engl. *good bye*-God be with you; *thank* from OE *thonc* originates from PG *thonkjan*, i.e. think, however, c 1000 it acquires the meaning of grace; Georg. *გმადლობო, მადლობა* – *gmadlobt, madloba* (meaning thank you) originates from the word *madli* – grace, mercy; Russ. *спасибо* – *spasibo* reconstructed as *снacuБог* – *spasi bog* meaning God save, God preserve, etc.].

As is known, in old cultures mutual blessings were performed and exchanged during different types of interaction; reflecting man's age-long belief in word-magic, the lexical and semantic composition of blessings were determined by the following context features: 1. time deixis; 2. setting (meeting sb on one's way, entering a house, etc.); 3. sociolinguistic dimensions of age, gender, social status; 6. occupation or the duty performed by a participant (or both participants) during the interaction; 7. kinship relationships; 8. social or religious events of different type, etc.

It is noteworthy that many of these contextual constraints are still relevant for the usage of blessings, in Georgian, in particular.

On the one hand, etymologically all current Georgian, English and Russian polite formulas, that are former blessings, reveal man's longing for a peaceful and harmonious life on earth (Cf. Georg. *დილა / საღამო / ღამე მშვიდობისა* – *dila / saghamo / ghame mshvidobisa* – morning / evening / night of peace; Engl. *good morning/afternoon/evening/night*; Russ. *доброе утро / добрый день / вечер, спокойной ночи* *dobroe utro, dobryj den' / vecher, spokojnoj nochi* – good / kind morning / day, evening, peaceful night, etc.).

On the other hand, ethnosemantically these contracted and frozen forms of former blessings are culture specific, in many a case they can be considered metaphoric for the language communities using them, as they are the bearers of the concepts that historically have been essential for the survival and existence of the given speech communities. For instance, to survive the ordeals of history, success, victory *გამარჯვება* (*gamarjveba*) and peace *მშვიდობა* (*mshvidoba*) were relevant for Georgians, hence the Georgian greetings *გამარჯობა* *gamarjoba*, and *მშვიდობა აქა* / *mshvidoba aqa* (*peace here*).

Considering the severe climate in Russia, the emphasis was placed on health, strength – *здравствуй* – *здоровье* (*zdravstvuj, zdorovie*)-is of IE origin, OIsu- *good, dorvo* – *tree*, Proto Slavonic *s'dorv'*, Old Slavonic *сѣдравь*, Old Russian *сѣдоровь*. This preference is reflected in a number of Russian proverbs and archaic blessings: *Здоровье всего дороже, дороже денег* / *zdrovje vsego dorozhe, dorozhe deneg* (Health is the

most precious, more precious than money); *Деньги-медь. одежда-тлен, а здоровье всего дороже / dengi med', odezhdta tlen, a zdorovie vsego dorozhe* (Money is copper, clothes are easily destructible, but health is the most precious); *Даст Бог здоровья, даст и счастья dast bog zdorovija, dast i schastija* (If God gives health, he will give happiness too); *Будь здорова как вода, богата как земля, плодovита как свинья – bud'zdrova kak voda, bogata kak zemlja, plodovita kak svinja* (May you be as healthy / strong as water, as rich as earth, as fertile as a sow); it should be noted that in Indo-European cultures the symbolic meaning of sow is uniformly positive, it stands for the material nurturing powers of the earth.

Being compact and aphoristic, blessings gradually became more laconic, and losing their motivation transformed into polite formulas. However, some of them have retained a certain degree of structural and semantic transparency.

2.1. Etymology and meanings of the terms: blessing, locva-kurtxeva, blagoslovljenije

The etymology of the English, Georgian and Russian terms – *blessing, locva-kurtxeva, blagoslovljenije* are of particular interest.

According to *The American Heritage Dictionary of the English Language* (2009), the English verb *bless* is of pagan origin; it comes from Old English *blædsian, blēdsian, blētsian*, "to bless, wish happiness, consecrate." In its turn, the Old English verb is derived from the Germanic noun **blōdan*, "blood." *Blædsian* therefore literally means "to consecrate with blood, sprinkle with blood." The Angles, Saxons, and Jutes, the early Germanic migrants to Britain, used *blædsian* for their pagan sacrifices. After their conversion to Christianity, *blædsian* acquired new meanings as a result of its use in translations of the Latin Bible, its meaning was influenced by the Latin *benedicere* 'to praise, worship', and later was shaped by the association with bliss.

The Georgian compound term *ლოცვა-კურთხევა / locva-kurtxeva* consisting of two nouns *ლოცვა / locva*, meaning – *praying, prayer, blessing*, and *კურთხევა / kurtxeva* meaning – *blessing, consecration (of priest)* is presumably of Kartvelian origin; the corresponding verbs being *ლოცავს / locavs* – *blesses sb; wishes sb well; toasts sb's health; აკურთხებს / akurtxebs* – *blesses, consecrates sb / sth*.

According to the Russian etymological dictionaries, the term *благословление/blagoslovljenije* is deciphered as *благо/blago* – *good, слово/slovo* – *word*; it is a loan-translation from Greek *εὐλογία, eulogia*, meaning *praise*. The corresponding verb *благословить/blagoslovit'* *εὐλογεῖν*.

In the three languages the verbs *bless, ლოცავს/locavs, благословить/blagoslovit'* are polysemous and have almost identical meanings, their basic meanings being:

- (a) *Specifically religious: to hallow or consecrate by religious rite or word; to hallow with the sign of the cross;*
- (b) *Neutral, common core vocabulary meaning: to ask God to care for and protect (someone or something).*

However, the Georgian verb *აკურთხებს / akurtxebs* has a narrow, technical meaning *bless, consecrate sb/sth*; by contrast, the Georgian compound noun *ლოცვა / კურთხევა locva-kurtxeva* fully corresponds to the English *blessing* and the Russian *благословление/blagoslovljenije*.

3. Cognitive and Pragmatic Perspectives on Blessing Formulas

On the basis of scholarly literature and the analysis carried out on the empirical data, the following has been revealed: being one of the subtypes of formulaic language, well-wishes and blessings are essential elements of the native speaker's communicative competence, reflections of native-like behaviour, bearers of cultural norms and values; similar to other types of prefabricated expressions they are 'wholes', 'gestalts', stored and retrieved holistically; because of their context boundedness, each of them is closely tied to a particular frame.

If analyzed from the standpoint of Dimitri Uznadze's psychological theory of set (1977), blessings can be viewed as samples of impulsive behaviour: the term impulsive behaviour coined by Uznadze denotes routinised, ritualized actions. i.e. actions characteristic of stereotypical situations; impulsive behaviour is a chain of interdependent acts, each signalling and stimulating the appearance of the next one, each creating in a person a

state of readiness / predisposition to perform a particular action. The specificity of impulsive behaviour lies in its immediacy and sameness. Hence, any failure to perform ritualized actions means that the smoothness of transition from one impulsive act to another is hindered and the expectations of one of the interlocutors are frustrated, this naturally leads to miscommunication, a misunderstanding or even a culture shock.

If analyzed from the standpoint of Austin's theory (1965), similar to other samples of phatic communication (polite formulas like greetings, leave-takings, thanking, congratulating, expressing condolences, etc.) well-wishes and blessings fall within the class of behabitives.

In the present study well-wishes are regarded as indirect blessings. In Georgian well-wishes are realized with the help of the verb *გისურვებ* / *gisurveb* (*I wish you*), the imperative and Present Subjunctive forms of the verb, and also NPs; in English these are the sentences with the quasi-subjunctive auxiliary *may*, the verbs *wish*, *hope*, patterns *I pray to God*, *I hope to God*, *I wish to God*, and NPs; in Russian these are the patterns with the imperative form of the verb *быть* / *bi't*, sentences with the particles *нужно* / *pust'*, *да* / *da* the verb *желать* / *zhelat'*, and NPs.

4. Meaning-Function Relationship in Blessings

The analysis of the empirical data has shown that the relationship between the literal meaning and the function(s) of a particular blessing formula can be quite complex; three types of relationship between the literal meaning and pragmatic function(s) of blessings have been singled out:

- a. A blessing is almost devoid of its propositional content, i.e. it is idiomatized and grammaticalized, and serves as a verbal routine that can be a part of a verbal ritual;
- b. It is partially devoid of its referential meaning and functions as an element of a verbal ritual;
- c. A blessing formula fully retains its literal meaning and serves as a blessing proper in communication.

It should be mentioned that these classes should be viewed as forming a continuum rather than isolated groups.

4.1. Class I

In the first class there can be included a number of polite formulas that are snippets of former blessing sentences/utterances or well-wishes and whose structural and semantic transparency has more or less been preserved; their referential meaning does not fully disappear, however, it is overlaid with a pragmatic function which seems to be dominant. There have been singled out the following subtypes:

1. A certain group of non-standard polite formulas (greeting, leave-taking, thanking, congratulation routines);
2. Season greetings;
3. Miscellaneous polite formulas.

The analysis has proved that samples from the Georgian data are quite numerous, at the same time, for each situation Georgian offers several alternatives:

For instance, as a reaction to someone having sneezed (no matter an acquaintance or a stranger in a public place) Georgians have the following ready-made phrases:

იცოცხლე! – *icocxle* (Live! – imperative form of the verb) (high frequency of usage)

სიცოცხლე! – *sicocxle* (Life!) (high frequency of usage)

ჯანმრთელობა – *janmrteloba* (Health!) (medium frequency of usage)

ღვთის წყალობა – *ghvtis tsqaloba* (God's grace!) (medium frequency of usage)

While in English as well as in Russian there is a single routine: Eng.: *Bless you!* (which according to the informants and scholarship is optional both in BrE and AmE, in the latter *Gesundheit* is also common), and to some extent the same can be said about Russ.: *Будь(те) здоров(а)(и)!* (*bud'(te) zdorov/a('i)* – Be healthy.

Thanking. Apart from the standard thanking formula *გმადლობთ*, *მადლობა* *gmadlobt*, *madloba* (thank you, thanks), there are a number of other emotionally charged alternatives in Georgian: *იცოცხლე* / *icocxle!*

(live!), *გაიხარე / gaixare!* (be happy), *აგაშენა ღმერთმა / agashena ghmertma!* (God prosper you!) The latter can function as a blessing proper as well.

a) Greetings:

A: (the greeting uttered on entering a house): *აქა მშვიდობა / aka mshvidoba* (literally – here peace / peace here).

B: (response): *მშვიდობა შენს / თქვენს მოსვლას – mshvidoba shens/tqvens mosvlas* (peace to your coming).

A greeting is accompanied by a well-wish routine, especially if it is one's first visit to a particular home: *ბედნიერება და სიხარული ამ სახლს / bedniereba da sixaruli am saxls* Happiness and joy to this house!

In many a case the Georgian leave-taking formulas as well as the well-wishes for a safe journey are almost like their English and Russian equivalents:

b) Leave-takings:

აბა, ბედნიერად – aba, bednierad (particle aba + adverb happily);

აბა, კარგად – aba, kargad (particle aba+adverb well / be well)!

აბა, კეთილი დღე გქონდეს – aba, ketili dghe gqondes (particle aba+ you have a kind / good day);

მშვიდობით ბრძანდებოდეთ – mshvidobit brdzandebodet! Peace be on you! (adverb + polite plural form of the verb in the Present Subjunctive).

c) Wishing a good journey:

კეთილი მგზავრობა – ketili mgzavroba kind/good journey;

გზა მშვიდობისა – gza mshvidobisa peaceful way/journey;

Wishing good fate (to a single person, a woman, in particular: *კარგი იღბალი/kargi ighbali* – Good fate.

d) Congratulations:

მრავალს დაესწარი – mravals daeswari – Attend many occasions; can be used as a birthday greeting as well as a season greeting.

Wedding congratulations:

იხარეთ, იბედნიერეთ, გამრავლდით – ixaret, ibednieret, gamravldit – Rejoice, be happy, multiply.

Miscellaneous:

შენს პირს შაქარი – shens pirs shaqari, sugar to your mouth, implying-May what you've said be true / come true. Its synonymous blessings being: *ღმერთმა გისმინოს / ghmertma gisminos* – May God listen to you! *ღმერთმა ქნას / ghmertma qnas* – May God do it! To some extent the English *God willing* and the Russian *Дау́ бо́г* (in one of its meanings) can be regarded as the equivalents of the mentioned Georgian formulas.

The formula said (to women, in particular) on new acquisition or when cutting a piece of cloth and preparing it for sewing is of particular interest: the cutting process is accompanied by the following words: *მშვიდობაში, ჯანმრთელობაში, ბედნიერებაში, გათხოვებაში / mshvidobashi, janmrtelobashi, bednierebashi, gatxovebashi* (Wear) in peace, in health, in happiness, (and if a woman is single) may you get married.

English examples are not as versatile; the following have been included in the first class:

a) A non-standard response to the greeting: A: Good morning.

B: *A very good morning to you.*

b) Well-wishing phrases accompanying leave-taking formulas varying according to a context:

Have a nice day! Have a good/nice weekend! Enjoy your holiday / Have a good holiday!

c) Closing salutations in informal letter-writing: *All the best, Best, With every best wish, Warmest wishes*, etc. can be considered as snippets of well-wishes as well.

c) Wishing a good, safe journey:

Apart from some well-known clichés: *Have a good trip! Have a safe journey / Safe journey! The phrase God's speed! / Godspeed!* is of particular interest; to wish someone *Godspeed* is to ask for God's blessings on his / her endeavour, most notably a long journey or a risky but potentially rewarding venture.

It originates from the phrase *Godspede* meaning May God prosper (you), grant you success: *I'm wishing you God-speed and aiding you with my prayers*".

- d) **Congratulations:** *Many happy returns (of the day)*.
- e) **Seasonal greeting clichés** encountered both in spoken discourse (conversations of different degrees of formality) and written discourse (postcards, email messages): *Happy Easter, Happy New Year, Merry Christmas, e.g.:*
Best wishes for Christmas and the New Year (from a postcard).
A happy Christmas to you all!/A very happy Christmas to you all! (from Queen's Christmas address)
- f) **Wishing success:** *Luck! Good luck!*
e.g. Good luck for your future, endeavours!(from a formal public speech).

Russian examples:

- a) **Leave-takings**, alternatives to *тодосвиданья* are of certain interest:
Будь(те) здоров(а)! bud'(te) zdorov/a(vi') – Be healthy.
Счастливо! schastlivo – happily!
Всего доброго/vsego dobrogo – All the best.
- b) **Wishing good journey:**
1. **Adjacency Pair:** *A: Счастливого пути! schastlivogo puti!* Happy journey!
B: Счастливо оставаться! schastlivo ostavatsa! Happy stay!
 2. *В добрый путь! / v dobri' put'!* Good journey!

Apart from the standard response *незачто/не за что (equal to the English Don't mention)* to *спасибо, спасибо* (thank you) the routine *наздоровье/ na zdorovjeis* commonly used in the following situations: as a response to the gratitude formula for a) the food served: (*Ешь) наздоровье/(esh') na zdorovje* – May what you are eating be good to your health; b)for an article of clothing given as a present (*Носи) на здорovie /nosi na zdorovje*– Wear in health. However, it should be stressed that the given routine is polysemantic, hence poly-functional, it can be used in a variety of contexts.

c) **Congratulations:**

Радости Вам (тебе), счастья, здоровья, долгих лет жизни / radosti Vam (tebe), schastija, zdorovja, dolgix let zhizni – Joy, happiness, health, long life to you.
Всего наилучшего! – vsego nailuchshego – All the best.

- d) **Season greetings:** *С Новым годом, новым счастьем! s novim godom, s novim schastjem!* – New year, new happiness!

4.2. Classes II and III

As it has already been said, the second class includes blessings that are partially devoid of their referential meanings and function as elements of different types of verbal rituals; while the third class comprises blessings proper.

Georgian examples are mostly blessing clichés and are again numerous and versatile as compared to English and Russian samples:

a) **Greetings and Leave-takings:**

Alongside the symmetrical response to the common greeting *გამარჯობა /gamarjoba*, there are two more alternatives: *ღმერთმა გაგიმარჯოს / ღმერთმა გამარჯვება მოგცეს / ghmertma gagimarjos / gmertma gamarjveba mogces* – God give you victory/success.

Leave-taking adjacency pair:

A: *მშვიდობით ბრძანდებოდეთ / mshvidobit brdzandebodet!*

Peace be on you!

B: *ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს! მშვიდობა მოგცეს ღმერთმა! /ghmertma mshvidoba mogces/ mshvidoba mogces ghmertma*

God give you peace!

In current Georgian, in certain contexts of situation greetings and leave-takings are accompanied by blessings. For instance, according to the rules of Georgian hospitality, the visitor on his/her first visit to a particular home accompanies his/her greeting with well-wishes: *კეთილი იყოს ჩემი ფეხი თქვენს სახლში/ketili iqos chemi pexi tqvens saxlshi* – may my foot be good for this house! When parting the host and the visitor exchange blessings: *ღმერთმა ხელი მოგიმართოს/თ/ghmertma xeli mogimartos/t* – May God help you! *ღმერთმა დაგლოცოს/თ /ghmertma daglocos/t* God bless you! *ღმერთმა კარგად გამოყოფოს/თ/ghmertma kargad gamyopos/t* – May God make you feel well!

Depending on the topic of conversation, the same or similar blessing exchanges (*ღმერთი გვარავდეს/თ/ღმერთი შეგენიოს/თ/ghmertti gparavdes/t; ghmerti shegetsios/t* – God preserve you, God look kindly on you) can also be encountered in the closing sections of semiformal and informal conversations. The above-mentioned blessings as well as some others (*დაილოცოს შენი მარჯვენა; ღმერთმა დაგლოცოთ და გაგახაროთ /dailocos sheni marjvena, ghmertma daglocot da gagaxarot* – May your right hand be blessed; God bless you and make you happy), can replace the standard thanking formulas as well.

Well-wishes are frequent in the following settings: at a market place, or in a private shop, a salesperson's or a shopkeeper's usual response to the consumer's *gmadlobt* (thank you) are the words: *ტკბილად / გემრიელად მიირთვი / tkbilad / gemrielad miirtvi* (Eat it with an appetite/sweetly; *შეგერგოს / shegergos* may it be good / beneficial for you;

Blessings used for wishing a good journey:

გზა დამილოცავს / gza damilocavs – I bless your way / journey!

ღმერთმა კეთილად გამგზავროს/თ/ghmertma ketilad gamgzavros/t – May God make your journey good!

Congratulations on the birth of a baby:

ღმერთმა გაგიზარდოს, ღმერთმა ბედნიერი ამყოფოს /ghmertma gagizardos, ghmertma bednieri amqopos – May God raise him/her for you, may God make him/her happy!

Wedding well-wishes: *ტკბილად შეაბერდით ერთმანეთს / tkbilad sheaberdit ertmanets* – May you live long/grow old together in sweetness!

Condolence formulas are quite diverse in Georgian:

ღმერთმა აცხონოს /ghmertma acxonos -God bless him/her;

ღმერთმა სასუფეველი დაუმკვიდროს /ghrmertma sasupeveli daumkvidros – God rest him in heaven;

ღმერთმა ნათელში ამყოფოს /ghmertma natelshi amqopos-God let him/her be in eternal light;

გაანათლოს უფალმა /gaanatlos upalma – Lord let him be in eternal light;

ღმერთმა გაკმაროთ უბედურება /ghmertma gakmarot ubedureba – God let this grief suffice you;

ღმერთმა გაშოროთ უბედურება /ghmertma gashorot ubedureba – God protect you from misfortune;

ნათელი დაადგეს /nateli daadges-May s/he be in eternal light

ცხონდეს /cxondes – Blessed be s/he!

Cf. Russian:

Пусть будет ей/ему земля пухом! pust' budet ej / emu zemlja puxom! – May the earth be like down to him/ her!

English: *May s/he rest in peace! Rest in peace!* (abbreviation RIP) may be seen on gravestones.

God rest his/her soul.

Blessings on religious holidays:

ქრისტეშობის მაღლი შეგენიოს/თ/qrishobis madli shegetsios/t – May grace of Christmas help you!

Different versions of blessings are amply used by female as well as male native speakers of Georgian; however, frequent use of blessing formulas is more typical of middle-aged or elderly female individuals; at the same time the frequency of usage is much higher both in male and female speech in rural areas. However, much is dependent on how religious an individual is.

In the English data there are few blessing clichés:

God bless you! has been attested in Queen Elizabeth's Christmas addresses:

- a. *I pray that each and every one of you has a happy Christmas and that we can all try to bring that happiness to others. God bless you all.* (1998).
- b. *May the months ahead bring you joy and the peace and happiness which we so much desire. Happy Christmas. God bless you all.* (1960).
God bless you at Christmas and always (Christmas card)

At Christmas and Easter in the UK and US people exchange gifts and presents, as well as greeting cards with blessing quotes written on them. The observations have revealed that sometimes the quotes on Christmas and Easter cards remain the same:

May you have the Spirit of Easter/Christmas,
which is Peace
The Gladness of Easter/Christmas,
which is hope
The Heart of Easter/Christmas
which is Love
All Blessings

According to the data obtained from the informants, apart from being a reaction to someone having sneezed, *Bless you!* is also used to (a) show that you are grateful to someone when they have been kind to you; (b) express your affection (in such cases the formula *Bless your heart* is common); or (c) serve as a well-wish:

Bless you, it's so kind of you to come.
Bless you for helping me.

The connotations of the formula (*God*) *bless one's heart* vary: (a) it may express gratefulness and affection, (b) may be humorously shaded, or (c) serve as a hedge mitigating the negatively connotated utterances uttered by a speaker (in the southern parts of the United States, near the Gulf of Mexico, in particular).

The patterns with *I hope to God / I pray (to God), I wish to God* are quite common as well:

In this respect the cliché used by Queen Elizabeth at the State Opening of Parliament is of interest:

My Lords and Members of the House of Commons, I pray that the blessing of Almighty God may rest upon your counsels. (2013, 8.05 UK Parliament)
I hope / wish to God everything goes well.

Cf. Russian and Georgian examples:

Молю Бога чтоб твои девочки были бы счастливы/molju boga chtob tvoi devochki bili bi' schastliv'i – I pray to God your girls were happy

ღმერთსა ვთხოვ / ვლოცულობ, ყველაფერი კარვად იყოს / ghmertsa vtsov / vloculob qvela-peri kargad iqos – I ask God / I pray everything is well.

English well-wishes on different occasions are generally expressed with the *quasi-subjunctive auxiliary may*, or the patterns with the verb *wish*, the latter being less formal:

1. Samples with the quasi-subjunctive auxiliary *may*;

a) the birth of a baby:

May you enjoy all the blessings of parenthood (formal, AmE data);

Cf. *...wish you many years of happy parenting!* (semi-informal, informal, AmE data)

b) marriage: *May you have a very happy married life!*

d) safe journey:

May your homeward journey be smooth and your settling in at home again unproblematic. (semi-formal letter, BrE data).

e) success in a career:

May I wish you every success in your new career. (from a formal letter, AmE data)

Cf. *We were all really happy to hear the good news and wish you the best of luck.* (informal letter, AmE data)

f) season greetings:

At Christmas and always may your favourite gift be love. (Christmas card, AmE data)

Cf. *Wishing you health and happiness for the New Year and hoping all your dreams come true* (from an informal letter, BrE data).

Hope all your dreams come true on Valentine's Day! (Greeting card, AmE data)

The Russian data for the second class include the blessing formulas wishing a safe journey or luck in any endeavour:

Ну, с богом – God be with you/Go with God;

Бог в помощь – God help you.

In current Russian blessings proper are quite common in the speech of middle-aged or elderly women, however, their usage prevails in rural areas; however, everything depends on how religious an individual is: *Бог дай тебе доброе утро!* *bog daj tebe dobroje utro!* *May God give you a good morning!* (a response to the greeting *доброе утро*, *dobroje utro* – good morning); *Дай бог з доровья Вам/тебе исчатья!* *daj bog zdorovija Vam/tebe i schastija!* – May God give you health and happiness! *Да благословит Вас/тебя госнодь!* *da blagoslovit Vas/tebja gospod'* – May Lord bless you!

Поздравляю Вас с Днем рождения,... Всех Вам блаухрани Вас Госнодь! *pozdravljaju Vas s dnjem rojhdenija... vsech Vam blag I xrani Vas gospod'!*

Congratulations on your birthday!—All the best, Lord preserve you!

С рождеством христовым! Храни вас госнодь! *s rozhdestvom xristov'im! xrani vas gospod'!* Congratulations on Christmas! God preserve you!

Well-wishes with the particle *пусть/pust'* and the verb *желать/zhelat'* are quite frequent:

a) on the birth of a baby:

Пусть растет крепким и здоровым! *pust' rastjet krepkim i zdorovi'm!* May he grow up strong and healthy!

Season Greetings:

Пусть в каждом доме будет много радости! *pust' v kazhdom dome budet mnogo radosti!* May there be a lot of happiness in every home!

Желаю всем здоровья, любви и счастья! Пусть рождаются дети, реализуются все добрые помыслы. *Пусть в каждом доме, в каждой нашей семье царит радость и согласие / zhelau vsem zdorovja, ljubvi i schastja! pust' rozhdajutsa deti, realizujutsa vse dobri'e pomi'lsi'. pust' v kazhdom nashem dome, v kazhdoj nashej semje tsarit radost' I soglasie!*

I wish you all health, love and happiness! May children be born, may all good ideas come true! May there be happiness and agreement in every family, in every home!

(from a presidential New Year address)

Blessing Formulas in Public Speeches

The study has proved that blessing formulas are quite frequently used by politicians (mostly American and Georgian, rarely British, no evidence in Russian political discourse); the observations have shown that blessing formulas are essential elements of American and Georgian presidential speeches of different genres (two out of the four Georgian presidents Zviad Gamsakhurdia and Mikheil Saakasvili employed them frequently). The analysis of the data has shown that alongside some trite blessing formulas, creatively generated blessings are also encountered:

Cf. Georgian presidents:

Zviad Gamsakhurdia, 07.06.1991:

დაე, აღსრულდეს ნება ღვთისა, ნება ერისა! გაუმარჯოს თავისუფალ საქართველოს! გვფარავდეს ღმერთი! / *dae aghsruldes neba ghvtisa, neba erisa! gaumarjos tavisupal saqartvelos! gvfaravdes ghmerti!*

May God's will come true! The will of the nation come true! Long live free Georgia! God preserve us!
Mikheil Saakashvili

ღმერთი იყოს ჩვენი და ჩვენი სამშობლოს მფარველი! / ghmerti iqos chveni da chveni samshoblos mparveli! May God protect us and our homeland! 25.01.2004

ღმერთი იყოს ჩვენი სამშობლოს – საქართველოს მფარველი! / ghmerti iqos chveni samshoblos-saqartvelos mparveli! God be the protector of our homeland-Georgia!

American presidents:

Cf.

G.H.Bush:

God bless you all, and God bless the United States of America! (1989)

B.Clinton:

God bless you all ! (20.01.1993).

G.W. Bush:

May God continue to bless America! (07.10.2001)

Barrak Obama:

God's grace upon us! (20.01.2009)

More creative:

B.Clinton:

May God strengthen our hands for good work ahead and always, always bless America! (20.01.1997).

G.H.Bush:

May God bless you, and may he watch over the United States of America! (20.01.2005)

As it has already been said, in order to state the perlocutionary force of the blessings encountered in presidential speeches, a sociolinguistic fieldwork has been carried out: 40 subjects were to tick one of the answers in a questionnaire: (a) blessing formulas are empty phrases with no relevance or emotional load (6.3%); (b) blessings, though trite, are of ornamental value, and obligatory elements of a presidential speech (14.7%); (c) blessing formulas are positively charged, ending presidential speeches some other way might make them less effective or successful (79%).

5. Conclusion

To sum up, in the three languages and cultures blessing formulas are encountered in different discourse genres: public speeches, formal/informal letters, seasonal postcards; they are elements of such verbal rituals as thanking, congratulating, toast-making, expressing condolences, leave-taking, etc. However, the frequencies of blessing formula usage across these languages and cultures differ greatly.

In Georgian all three types of relationship are evidenced; moreover, many of the blessing formulas are 'polyfunctional' and depending on a social context can fit any of the three types. In the Russian data the samples of the third type are less numerous and 'polyfunctional' blessings are less frequent. In the English data the first and second types of relation are attested and blessing formulas reveal no 'polyfunctionalism'.

Bibliography:

- Aijmer, K. Conversational Routines in English: Convention and Creativity. London & New York: Longman, 1996
- Austin, J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Oxford University Press, 1965
- Brown, G. and G. Yule. Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1983
- Fraser, B. "The Domain of Pragmatics". In: *Language and Communication*, (eds.) J.C. Richards & R.W. Schmidt. London & New York: Longman, 1984
- Goffman, E. Interaction Ritual, Essays in Face-to-face Behavior. Allen Lane: the Penguin Press, 1972
- Goffman, E. Frame Analysis. New York, Harper and Row, 1974

- Hatch, E. 1994. *Discourse and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keckes, I. *Intercultural Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2014
- Letter Writing in English. Rationale and Models for Social and Business Letters. Prepared by Anna Maria Malkoc. English Language Programs Division. Bureau of Educational and Cultural Affairs. U.S. Information Agency. Washington, D.C. 20547, 1988
- Levinson, S.C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992
- Matisoff, J.A. *Blessings, curses, hopes and fears. Psycho-ostensive expressions in Yiddish*. Stanford: Stanford University Press, 2000
- Searle, J.R. *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975
- Searle, J.R. *Indirect speech acts*. In "Syntax and Semantics". vol. 3. *Speech Acts*, Cole P. and J.L.Morgan (eds.). New York Academic Press, 1975
- Tannen, D. and P.C.Oztek. "Health to our mouths. Formulaic Expressions in Turkish and Greek". *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkley Linguistics Society*, 1977. retrieved May 5, 2014.
- Uznadze, D. *Selected Works*, vol. VI, Tbilisi: 'Mecniereba' (in Georgian), 1977

Internet Sources:

- American President Speech. Archive-Miller Center. millercenter.org/president/speeches
- archive.kremlin.ru/appears/2007/10/02/1837-type63374type
- <http://www.president.gov.ge>
- <http://www.presidentialrhetoric.com>
- www.parliament.uk/occasions/stateopening/queensspeeches

Dictionaries:

- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. რვატომეული, თბილისი, 1950
- Бакалай А. Г. *Словарь русского речевого этикета*. Москва, 2001
- Ожегов С. И. *Словарь русского языка*, Москва, Изд. «Советская Энциклопедия», 1970
- Словарь современного русского литературного языка в 17 т.* Изд. АН СССР, 1950-1965
- Толковый словарь русского языка*. В 4-х т. Под ред. Ушакова Д. Н., «Сов Энциклопедия – ГИС, Москва, 1940
- A Comprehensive Georgian-English Dictionary*. Rayfield, D. (editor-in-chief) PC version presented by www.dachi.com.ge, 2006
- Cambridge International Dictionary of English*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996
- The American Heritage Dictionary of the English Language*. Houghton Mifflin, 1992

Isabelle Auge

LES SOURCES ÉPIGRAPHIQUES ARMÉNIENNES – PERSPECTIVES DE RECHERCHES

La richesse des sources épigraphiques arméniennes est depuis longtemps connue et dès le milieu du XIXe siècle ont commencé à paraître des ouvrages se présentant comme des descriptions détaillées des sites, sous forme d'enquêtes topographiques (les auteurs ne se sont d'ailleurs pas toujours déplacés eux-mêmes mais ont souvent envoyé des informateurs sur place). Les auteurs de ces ouvrages sont, pour partie, des religieux appartenant à l'Église apostolique arménienne, qui exercent des responsabilités importantes dans la hiérarchie de celle-ci et dans les monastères, pour partie des membres de la congrégation des Pères Mxit'aristes. Parmi les premiers on retiendra les ouvrages d'Yovhannēs Šahxat'unyanc' et de Sargis Ĵalaleanc et, pour les Pères Mxit'aristes les travaux de Lewond Ališan dont l'un, publié en 1881, était plus spécifiquement consacré à la région du Širak et ceux de Nersēs Sargisean. Même si ces textes sont à prendre avec beaucoup de prudence et, souvent, se recopient les uns les autres, ils donnent une description assez complète des monuments tels que les auteurs les ont appréhendés voici un siècle et demi, description parfois accompagnée de gravures. Les erreurs sont nombreuses, parfois grossières, mais la documentation n'en reste pas moins primordiale, surtout pour ce qui concerne l'épigraphie puisque sont fréquemment reproduits les textes d'inscriptions qui, aujourd'hui, ont disparu. Fascinés par la ville d'Ani et sa région, des savants européens ont également parcouru l'Arménie historique à partir du XIXe siècle. Les témoignages sont légion, depuis Robert Ker Porter (1775-1842) qui visite Ani à l'hiver 1817 et laisse une description détaillée, en passant par Otto Wilhelm Hermann Von Abich, ou encore N. De Khanikof. Au-delà du fait qu'ils sont la preuve de l'intérêt précoce suscité par l'existence de cette ville "abandonnée", ces témoignages sont capitaux pour la connaissance de la topographie et l'étude des monuments puisque les voyageurs, qui sont aussi des érudits, donnent parfois des informations très précises, par exemple pour ce qui concerne les inscriptions, fort nombreuses, de la ville. Nicolas de Khanikof s'intéresse particulièrement aux inscriptions en langue arabe, les autres sont fascinés par l'importance de celles qui sont en langue arménienne et qui peuvent être, à l'image de celle qui orne la façade méridionale de l'église de Tigran Honenc', fort longues. Des Français se sont également illustrés, en particulier Marie-Félicité Brosset¹. Après cette période de découverte et d'intérêt parfois brouillon pour ces sources capitales pour l'histoire arménienne, est venu le temps de constitution de corpus beaucoup plus systématiques, avec, en particulier, les neuf volumes du *Corpus des inscriptions arméniennes (Divan Hay Vimagrut'yan)*, complétés par des monographies pour certains sites, comme celle consacrée par Karo Łafadaryan au monastère d'Hovhannavank'.

Au départ, le travail de compilation de tous ces textes a surtout été utilisé pour écrire l'histoire politique et religieuse de l'Arménie médiévale. Les grandes inscriptions de fondation qui occupent bien souvent les tympans des églises ou des bâtiments annexes des monastères médiévaux et qui donnent des dates, des faits, des noms, ont permis d'écrire une histoire que l'on pourrait qualifier de "positiviste". Bien souvent d'ailleurs, on ne recherchait alors dans les inscriptions que les faits avérés, négligeant un certain nombre d'informations qui étaient difficiles à saisir et semblaient de peu d'intérêt. C'est le cas par exemple des informations économiques que recèlent les inscriptions arméniennes. Une grande partie d'entre elles, en effet, sont des textes écrits à la demande de fidèles, de

¹ Marie-Félicité Brosset explique en introduction comment il a obtenu les informations. Il utilise surtout les travaux des Russes et les dessins de Julius Kästner qui avait été envoyé en mission épigraphique à Ani en 1850. Il donne quelques traductions françaises des textes mais très souvent partielles.

toutes catégories sociales, qui font un don à l'établissement religieux pour recevoir, en retour, des offices pour la paix de leur âme ou de celles de leurs proches défunts. Certaines inscriptions sont très détaillées pour ce qui concerne les biens cédés, souvent des terres (vignes, champs cultivés), avec parfois même les indications des limites. Ces informations qui comportent beaucoup de noms de lieux très difficiles à identifier et tout un vocabulaire parfois ardu concernant, par exemple, la fiscalité, ont été laissées de côté et les historiens occidentaux, souvent, lorsqu'ils s'essayaient à traduire des inscriptions arméniennes, se contentaient des informations relatives au commanditaire, au bâtiment culturel et à ses desservants.

Les historiens qui s'intéressent à l'Arménie médiévale ont désormais bien compris l'intérêt majeur de l'épigraphie pour leur discipline, source, à la différence des chroniques et à l'instar des colophons de manuscrits, encore peu explorée et susceptible d'apporter des éléments nouveaux. Ces remarques historiographiques ont été récemment très bien synthétisées, avec toutes les références nécessaires, par Claude Mutafian dans l'introduction à sa magistrale étude intitulée *L'Arménie du Levant (XI-XIV siècle)*. L'un des travaux pionniers en la matière reste la traduction commentée des 63 inscriptions du monastère d'Hořomos par Jean-Pierre Mahé, traduction réalisée à partir des relevés faits au siècle dernier par Nersēs Sargisean, avec toutes les remarques critiques qui s'imposent, les inscriptions n'étant, pour une grande partie d'entre elles, plus visibles sur le terrain. Le grand intérêt du travail réalisé est d'avoir, pour la première fois, traduit intégralement les textes sans rechigner sur les difficultés ou sans omettre certains passages au prétexte de leur caractère stéréotypé. Ce travail donne ainsi une base très solide pour quiconque cherche le sens parfois très obscur de certains termes relevés dans les sources épigraphiques et qui ressortissent, par exemple, à la fiscalité. Il faut signaler d'ailleurs, qu'en Arménie, un travail très utile sur le lexique avait été réalisé en 1978 par Suren Avagyan. L'étude sur les inscriptions du monastère d'Hořomos est également pionnière par les remarques introductives de son auteur. Jean-Pierre Mahé passe en revue les différents éléments qui composent les inscriptions arméniennes de donation et met en évidence la structure de ce que l'on peut désigner comme leur formulaire (aux pages 151-163).

A partir de ces quelques remarques historiographiques il faut maintenant tenter de décrire quelques développements possibles des études en épigraphie arménienne. L'épigraphie arménienne doit, comme toutes les autres sources de même nature, quelles que soient l'aire géographique et la période chronologique, quelles soient notées par des signes ou par un alphabet, tenir compte de l'évolution numérique. L'utilisation de l'outil informatique dans les sciences humaines passe en premier lieu par la constitution de vastes corpus d'inscriptions facilement interrogeables et formés à partir de publications antérieures, on peut citer comme exemples, pris parmi d'autres, le Thesaurus d'Épigraphie islamique de la fondation Max Van Berchem (Genève) ou encore, pour ce qui concerne l'épigraphie latine, l'Épigraphik-Datenbank Clauss-Slaby. On peut ainsi envisager de reprendre toutes les inscriptions arméniennes déjà publiées, en particulier, mais pas uniquement, dans le *Divan Hay Vimagrut'yan*, pour en faire une base de données dans un format facilement interrogeable. Au-delà de l'outil, il faut également penser à l'utilisation historique des textes épigraphiques arméniens qui sont, nous l'avons dit plus haut, essentiellement des inscriptions de fondations et de donations. Au-delà des informations factuelles, qui ont déjà largement été exploitées, il est possible d'interroger ces textes dans de nombreux domaines. Si l'on se réfère aux différents éléments du formulaire, les inscriptions nous donnent des informations très importantes sur les aspects économiques. Une étude qualitative et quantitative de l'objet du don lui-même peut-être abordée de manière sérielle et typologique. Les mentions de biens immobiliers permettent de se faire une idée du capital foncier des monastères, de son évolution, de sa répartition spatiale. Ce type d'études, qui a été fait dans d'autres aires géographiques, par exemple dans le cas de certains monastères byzantins, à partir des typika (et des brebia), n'existe pas pour les centres religieux arméniens alors que les sources épigraphiques, croisées par exemple avec les données textuelles des chroniques, pourraient permettre de proposer par exemple, une cartographie historique des possessions foncières de tel ou tel établissement monastique. Au delà des biens fonciers, les monastères se voient confier des bâtiments de rapport, immeubles, caravansérails, moulins et autres pressoirs qui leur permettent d'obtenir des biens substantiels. Mais les donateurs sont loin d'être tous de grands princes ou de riches marchands, comme Tigran Honenc⁴, dont la monumentale inscrip-

tion gravée sur l'église qu'il fit construire à Ani a été, là encore, si bien traduite et commentée par Jean-Pierre Mahé (2001). Certains commanditaires ne laissent à l'église que quelques têtes de bétail. Parfois, les objets cédés relèvent de la sphère religieuse, et sont des pièces de mobilier liturgique, crosses, chasubles, reliquaires de la croix, lectionnaires, nappes d'autel, tout est précisé et on comprend assez vite l'intérêt d'une étude portant sur un nombre élevé d'inscriptions. Les textes laissent parfois aussi approcher la piété des laïcs chère à André Vauchez, les offices obtenus, les modalités de leur célébration, les formules prophylactiques frappant d'anathème tout contrevenant aux volontés du donateur sont autant d'éclairages croisés et complémentaires sur la manière d'appréhender, pour un arménien au Moyen Âge, son rapport à Dieu. L'étude des bénéficiaires spirituels des donations et de leur lien de parenté avec le donateur donne aussi, en travaillant sur un nombre d'inscriptions élevé, des résultats intéressants du point de vue de l'anthropologie historique. Certaines pratiques sont à relever et à étudier sur une grande échelle. C'est le cas, par exemple, de ce que l'on pourrait désigner comme un transfert programmé des intentions de messes. Dans certaines inscriptions (environ 1/10e pour le corpus déjà étudié) par exemple le donateur obtient un certain nombre d'offices à son nom mais qui seront dits, jusqu'à sa propre mort, pour des proches défunts, en général ses parents. Prenons un exemple au sein du corpus épigraphique du monastère d'Hořomos: en 1273, Ablhasan, médecin, fait don au monastère d'un bien immobilier dont il précise le nom mais pas la nature, village ou domaine, ainsi que les 2/3 des revenus d'un moulin. Après avoir exposé cela en début d'inscription, il poursuit: "En échange, on m'a accordé cinq jours de messes pour la fête de saint Zacharie, deux pour Zak'aria (son père), un pour řuřik (sa mère), un pour řalal (un fils ou un frère décédé), un pour mon grand-père Ablhasan. Après ma mort, c'est pour moi qu'on les dira" (Mahé, 2002, N^oře17, p. 184). Ici Ablhasan se montre peu généreux à l'égard des âmes de ses proches défunts, qui ne jouissent des bienfaits de la commémoration que jusqu'à la mort du donateur qui, ensuite, récupère tout pour le salut de son âme qui, plus fraîchement libérée de son enveloppe terrestre, nécessite certainement davantage d'offices d'intercession et de commémoration. Certains donateurs, même s'ils établissent eux aussi des transferts, se montrent plus magnanimes envers leurs défunts, en opérant un partage, souvent à parts égales, des offices concédés par les moines, bénéficiant ainsi de leur intercession sans pour autant en priver totalement ceux qui les ont précédés dans la mort¹. Se met ainsi en place une "comptabilité de l'au-delà" selon l'expression chère à Jacques Chiffolleau, vertement critiquée par certains religieux comme l'évêque de Tarse Nersēs Lambronac'i, qui y consacre le chapitre LVI de son *Explication de la divine liturgie* (édition de 1847, p. 402-417; traduction I. Kechichian, p. 231-244).

Enfin, en travaillant avec un outil informatique et sur de grandes quantités de textes, on pourra s'interroger sur les formules, les éventuelles distinctions en fonction des localisations géographiques, emploie-t-on une expression plus volontiers dans un monastère que dans un autre, y a-t-il des modifications en fonction de la chronologie, les formules de bénédiction ou de malédiction sont-elles parfois plus développées et est-il possible d'en connaître la raison. Les remarques peuvent être très basiques et simples. Il apparaît par exemple que l'on emploie, dans certains monastères, un terme plus facilement qu'un autre. Par exemple, à Hořomos, lorsque le commanditaire veut exprimer le fait que le supérieur du couvent et les moines ont institué pour lui des offices il emploie le verbe *hatuc'anel* sous sa forme *hatuc'in*. Ce verbe qui signifie "restituer, rembourser, compenser" contient donc l'idée du contre-don chère à Marcel Mauss et si souvent reprise par les historiens médiévistes, avant sa remise en cause récente. Dans les autres lieux que nous avons pour l'instant étudiés, le verbe *hastatelest* plus volontiers utilisé sous sa forme *hastatec'in*. Ce verbe signifie établir, fixer, mais aussi consolider, affermir. Il s'agit non plus d'insister sur la réciprocité mais sur le caractère pérenne des offices obtenus, seul gage du salut de l'âme. Ces nuances lexicales, parfois ténues, sont très intéressantes à analyser pour tenter de sonder les croyances, la spiritualité, l'attitude face à la mort. On peut ensuite travailler sur les formules, leurs nuances, leur récurrence: l'une d'entre elle par exemple a déjà retenu notre attention et nous l'avons présentée lors d'un colloque consacré aux donations pieuses en Orient qui s'est tenu à l'Université de Montpellier en

¹ Pour un transfert partiel de ce type voir dans le même article de Jean-Pierre Mahé, par exemple l'inscription Ge2, p. 172.

avril 2014. Lorsqu'il fait graver une inscription de donation, le commanditaire arménien n'a que peu d'espace pour développer ses intentions. Les longs prologues que l'on trouve dans les chartes occidentales ou dans les *typika* byzantin ne sont pas de mise ici, la raison la plus prosaïque étant que la gravure exige la clarté et la concision. A notre connaissance (pour l'instant limitée à un corpus encore maigre) seul Step'anos Ōrbelean, évêque de Siwnik' se livre, dans l'une de ses inscriptions, à un développement un peu fourni sur ses intentions, présentant les offices obtenus comme un gage de "miséricorde pour mon âme misérable, pour le grand jour qui n'a pas de soir, lorsque les paroles appartiennent au futur et où (seules) les actions règnent" (*DHV* t. III, N°685). Un peu moins lyrique pour ce qui concerne sa donation, il note simplement ceci: "Ayant à l'esprit la vanité de cette vie, j'ai donné la part de mon âme à Dieu". Cette dernière expression (*im hogo ardiwns*) est bien souvent la seule qui désigne la donation et ce qu'elle représente pour le commanditaire. Elle apparaît, par exemple, de nombreuses fois, dans les inscriptions que l'on retrouve sur et autour de l'entrée principale du gawit' du monastère d'Hałacin, à l'extérieur. Ce dernier est un véritable registre de pierre sur lequel sont consignées pas moins de 22 inscriptions de donations dont une dizaine portent cette expression (*DHV*, t. VI, p. 23). Dans les inscriptions semble-t-il les plus tardives (mais l'hypothèse reste à vérifier) l'expression cède la place au terme *ardiwns* seul, *hogo* étant alors sous-entendu (exemple *DHV* t. VI, N°106).

Toujours à Hałacin, à trois reprises, on trouve une expression proche qui est celle de *im hogo pahest ou pahoust* (*DHV* t. VI, N°25, 51, 60). Ces substantifs viennent du verbe *pahel* qui signifie "garder, conserver, déposer". On peut donc traduire par "le dépôt" ou "le prix" de mon âme.

Les travaux à mener sur le corpus épigraphique arménien sont donc encore très nombreux, le champ de recherche largement ouvert. Il faut entrer tous les textes dans une base de données afin de pouvoir effectuer des recherches rapides, travailler sur le formulaire, le lexique, repérer les éventuelles disparités régionales ou locales. Ensuite, il faut utiliser ces informations d'un point de vue historique, en en tirant des enseignements sur les aspects économiques et fiscaux, les structures familiales ou encore la piété et la spiritualité. Ce constat prend encore plus de sens lorsqu'on rappelle que les inscriptions arméniennes restent loin d'être toutes publiées¹.

Bibliographie:

- Ł. Ališan, *Širak. Telagrut'iwñ patkerac'oyc' (Tableau topographique)*, Venise, 1881.
- Ł. Ališan, *Ayrarat. Bnašxarh Hayastaneayc' (Ayrarat, berceau de l'Arménie)*, Venise, 1890.
- S. Avagyan, *Vimakan arjanagrut'yunneri bařak'nnut'yun (Recherches sur le lexique des inscriptions lapidaires)*, Erevan, 1978.
- M.-F. Brosset, *Additions et éclaircissements à l'histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'en 1469 de J.-C.*, Saint-Petersbourg, 1851.
- M.-F. Brosset, *Les ruines d'Ani, capitale de l'Arménie sous les rois Bagratides, aux Xe et XIe s., Histoire et description. Première partie. Description, avec un atlas et 24 planches lithographiées*, Saint-Petersbourg, 1860.
- J. Chiffolleau, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen-Âge (vers 1320-vers 1480)*, Rome, 1980.
- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak I. Ani K'alak' (Corpus des inscriptions arméniennes, Livre I, La ville d'Ani)*, éd. I. Orbeli, Erevan, 1966.
- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak II. Gorisi, Sisiani ev Lap'ani řřanner (Corpus des Inscriptions arméniennes, Livre II. Régions de Goris, Sisian et Lap'an)*, éd. S. Barxudaryan, Erevan, 1960.
- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak III. Vajoc' Jor (Corpus des Inscriptions arméniennes, Livre III, Vajoc' Jor)*, éd. S. Barxudaryan, Erevan, 1967.
- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak IV, Gelark'unik'. Kamoyi, Martusu ev Vardenisi řřanner (Corpus des inscriptions arméniennes, Livre IV, Régions de Gelark'unik', Kamoy, Martuni et Vardenis)*, éd. S. Barxudaryan, Erevan, 1973.

¹ La logique adoptée pour la publication du Corpus (pour ce qui concerne la République d'Arménie actuelle) est celle des divisions administratives. De ce fait, les inscriptions de régions aussi importantes que le Širak, ne sont pas encore publiées.

- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak V, Arc'ax (Corpus des Inscriptions arméniennes t. V, Arc'ax)*, éd. S. Barxudaryan, Erevan, 1982.
- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak VI, Ijévani šrġan (Corpus des Inscriptions arméniennes, t. VI, Région d'Ijévan)*, S. Avagyan et H. Ĵanp'oladyan éd., Erevan, 1977.
- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak. VII, Ukraina, Moldova (Corpus des inscriptions arméniennes t. VII, Ukraine et Moldavie)*, éd. G. M. Grigoryan, Erevan 1996.
- Divan Hay Vimagrut'yan. Prak. VIII, Ŗusastani dašnut'yun (Corpus des inscriptions arméniennes t. VIII, La plaine de Russie)*, éd. G. M. Grigoryan, Erevan, 1999.
- “*Divan Hay Vimagrut'yan. Prak IX. LoŖu marz (Corpus des inscriptions arméniennes t. IX. [Province de] LoŖi)*”, éd. S. Barxudaryan, K. Lafadaryan et S. Salumyan, Erevan, 2012.
- S. Ĵalaleanc', *Ĵanaparhordut'iw n i mecn Hayastan (Voyage en Grande Arménie)*, 2 vol., Tiflis, 1842-1853.
- I. Kéčichian (trad, intro et notes), *Nersès de Lambron (1153-1192). Explication de la Divine Liturgie*, Beyrouth, Dar El-Machreq éditeurs, 2000.
- Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia, &. &. During the years 1817, 1818, 1819 and 1820, by Sir Robert Ker Porter, with numerous engravings of Portraits, Costumes, Antiquities, in two Volumes*, Londres, 1821.
- K. Lafadaryan, *Hovhannavank' ew nra arjanagrut'yunnerə (Hovhannavank' et ses inscriptions)*, Erevan, 1948.
- J.-P. Mahé, “Le testament de Tigran Honenc': la fortune d'un marchand d'Ani aux XIIe-XIIIe siècles”, *Académie des Inscriptions et Belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année 2001 – Juillet-octobre*, Paris, 2001, p. 1319-1342.
- J.-P. Mahé, “Les inscriptions de Hořomos”, dans A. Baladian, J.-M. Thierry, et J.-P. Mahé, *Le couvent de Hořomos d'après les archives de T'oros T'oramanian (Monuments et mémoires de la fondation Eugène Piot 81)*, Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris, novembre 2002, p. 147-214.
- M. Mauss, “Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques”, *Année sociologique n.s.* n° 1, 1923-1924, p. 30-186, repris dans Id., *Sociologie et anthropologie*, Paris, 1950 p. 145-279.
- C. Mutafian, *L'Arménie du Levant (XIe-XIVe siècle)*, 2 volumes Paris, 2012
- Y. Šahxat'unyanc', *Storagrut'iun Kat'ulikē Ēĵmiacni ew hing gawařac'n Araratay (Description de la kat'olikē d'Ēĵmiacin et des anciennes provinces de l'Ararat)*, 2 vol., Ēĵmiacin, 1842.
- N. Sargisean, *Telagrut'iw nk'i P'ok'r ew i Mec Hays (Enquêtes topographiques en Arménie Mineure et Majeure)*, Venise, 1864.
- Srboyn Nersesi Lambronac'woy Tarsoni episkoposi xorhrdacut'iw nk' i kargs ekelec'woy ew meknut'iw n xorhrdoy pataragin [Saint Nersēs Lambronac'i, évêque de Tarse, Réflexions sur les institutions de l'Église et explication du mystère de la messe]*, Venise, Surb Łazar, 1847.

ISABELLE AUGE

ARMENIAN EPIGRAPHIC SOURCES – PROSPECTS FOR RESEARCH

Summary

The abundance of Armenian epigraphic sources has been known for a long time. As early as in the 19th century, they started being retranscribed in scholastic works, often religious, thereby giving detailed descriptions of some sites through topographic investigations (works by Yovhannēs Šahxat'unyanc', Sargis Ĵalaleanc, Lewond Ališan and Nersēs Sargisean). European scholars were fascinated, in particular, by the ruins in Ani, where the walls are engraved with numerous inscriptions, sometimes very long, and they retranscribed some of the texts (Robert Ker Porter, Otto Wilhelm Hermann Von Abich, Nicolas de Khanikof). This first draft work was followed by a more systematic process, notably the creation of a corpus of Armenian inscriptions (*Divan Hay Vimagrut'yan*) filing the inscrip-

tions by administrative regions in the Armenian Republic. The nine volumes published to-date do not cover the entire territory, though, and monographs can be used for some of the sites not yet included in the corpus (Hovhannavank', for example).

These sources were made available to historians and they were first used to write the story of the monuments where they lay as they showed dates, names, and known facts. On the other hand, other elements, more difficult to capture, were ignored. These inscriptions, relating mostly to donations, sometimes describe with great precision the properties given to the monastery and consisting rather frequently in land assets. These data were left aside as they contained many names of locations extremely challenging to identify and some complex vocabulary, such as relating to the tax system. When attempting to translate Armenian inscriptions, western historians often dealt simply with the data related to the sponsor, the cultic building and its priests.

Today, historians are looking at Armenian inscriptions in a very different way; they clearly see the interest they may represent in studying the economic or religious history of medieval Armenia. Jean Pierre Mahé's paper on the 63 inscriptions at the monastery of Hořomos, near Ani, is a pioneer in this regard. Not only did the author translate the inscriptions recorded by Nersēs Sargisean in the 19th century, but, more importantly, he wrote a commentary giving the meaning of many obscure terms and producing in his introduction the standard form used for a donation, with all its various sections. In a different paper, Jean-Pierre Mahé also wrote a translation and a commentary on the very long inscription engraved at the request of the wealthy merchant from Ani, Tigran Honenc', on the church founded by him in that city.

In turn, all these historiographical notes open possible prospects for studies in Armenian epigraphics. As for any current type of work related to epigraphics (may it be for Latin, Greek or Arabic epigraphics), this will naturally be carried out using computer technology to develop an epigraphic database initially built from the texts already published and easily searchable.

Beyond working on this tool and making it available, it is also necessary to outline the historic use of these sources. Beyond the factual data which has already been widely used, it is possible to search these texts in many fields, first from an economic standpoint. A typographical and serial study of donations is needed, first focusing on donations of real estate properties in order to acquire a sense of the land assets owned by monasteries, of its evolution and of its geographic distribution. When working on a great number of inscriptions, the study of the spiritual beneficiaries of donations and of their relationship with the donor also gives results which may be of interest from the standpoint of historical anthropology. Certain customs, such as the scheduled transfer of promised masses from the donor's relatives (when the donor is still alive) to the donor him/herself (after the donor's death) also need to be studied on a wide scale. According to our calculations on the corpus which was already created, these account for 1/10 of the inscriptions. Last, variations by regions or by sites also need to be studied. Indeed, some terms or phrases are used preferably to others, depending on the location of the inscription. Beyond this fact itself, which can be established using computers, it is also important to attempt an explanation for these variations.

Thus, there still remains a large amount of work to be accomplished on the Armenian epigraphic corpus, so the field for research is wide open. All the texts need to be entered in a database to carry on efficient research, to work on the form and lexicon, and identify possible regional or local disparities. These data should be used from a historical standpoint, learning from their economic and fiscal aspects, family structure, as well as piety and spirituality. This fact makes even more sense if we keep in mind that not all the Armenian inscriptions have been published so far.

თამარ ჩოკორაია

**ფიქციისა და რეალობის მიმართება კოლექტიურ მეხსიერებაში –
კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენის“ მიხედვით¹**

ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ისტორიული რომანის, როგორც ჟანრის ჩამოყალიბებაში ერთ-ერთი გარდამტეხი მნიშვნელობა აქვს კონსტანტინე გამსახურდიას ისტორიულ პროზას. როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, მწერლისათვის ამოსავალი პრინციპი ისტორიული დოკუმენტების ზედმინევით დეტალური, საფუძვლიანი შესწავლა და ლიტერატურულ ფიქციასთან მისი შერწყმაა (იხ. გ. კანკავა 1969, თ. კიკაჩიშვილი 1982, ს. სიგუა 1989). ისტორიული წყაროებიდან გამომდინარე, ფიქციონალობის სპეციფიკაზე კ. გამსახურდიაც ხშირად მსჯელობს პუბლიცისტიკაში: „მომხდარის ზუსტად აღმწერსხველი იყვნენ ძველი ჟამთააღმწერლები. ფაქტების დადგენის, მათი აღწერის და მათ შორის არსებული კაუზალური ურთიერთობების დადგენა ეკისრება ისტორიკოსებს, ხოლო ეპოქის სულის გამოჩინება ხასიათების გალერეის აღმოცენებით, ეს გახლავთ მწერლისა და პოეტკაცის მოვალეობა“ (გამსახურდია 1985:421). მწერალი სწავლობდა და ეცნობოდა არა მხოლოდ ქართულ, არამედ სხვადასხვაენოვან წყაროებს, რის გამოც საქართველოს ისტორიაში მომხდარ მოვლენებს საერთაშორისო მასშტაბით გადმოსცემდა.

ისტორიული რომანის ჟანრის განვითარების გარდა, მწერლის ისტორიული ნაწარმოებები იმითაცაა საინტერესო, რომ მათ თავისებური კვალი დაამჩნიეს ქართული საზოგადოების კოლექტიურ მეხსიერებას. მკითხველის საყოველთაო ინტერესსა და სიყვარულს დაემატა ის ფაქტიც, რომ ჩვენი საკვლევი პრობლემატიკის ობიექტში ფოკუსირებული რომანი – „დიდოსტატის მარჯვენა“ წლების განმავლობაში შედიოდა სასკოლო პროგრამაში; გადაიღეს ამავე სახელწოდების კინოფილმი. ისტორიული რომანის ტექსტის გარდა, არანაკლებ მნიშვნელოვანია მის შესახებ არსებული რეცეფცია, რომელიც, საბჭოთა ლიტერატურული კრიტიკის გავლენით, ისე მკვიდრად დაუკავშირდა ტექსტს, რომ ნაწარმოების ერთადერთ შესაძლო ინტერპრეტაციად იქცა. პოსტსაბჭოთა ღირებულებების გადაფასების პროცესი „დიდოსტატის მარჯვენის“ რეცეფციაზეც აისახა, კრიტიკოსთა და მკვლევართა დიდმა ნაწილმა ისტორიული რომანი მწერლის თანამედროვე რეალობას – ბოლშევიკურ ტირანიას დაუკავშირა. თუმცა დღევანდელი ქართული საზოგადოების კოლექტიურ მეხსიერებაში ეს ფაქტი ხაზგასმულად წინ წამოწეული არ არის.

კ. გამსახურდიას ბიოგრაფიიდან ცნობილია, რომ ის არაერთხელ გამხდარა საბჭოთა ხელი-სუფლებისა და მისადმი დაქვემდებარებული ლიტერატურული კრიტიკის თავდასხმის ობიექტი (მეტეხის ციხე, სოლოვკის არქიპელაგი, მწერალთა კავშირიდან გარიცხვა, გამოცემების შეწყვეტა და ა.შ.). სხვადასხვა დროს უწოდებდნენ: „რეაქციონერს, შოვინისტს, მავნებელს, თავადაზნაურობის იდეოლოგს, იდეალისტსა და მისტიკოსს, ყალბაბანდსა და უმეცარს, კლასობრივ მტერსა და კონტრრევოლუციონერს, პორნოგრაფსა და ფსიქოპატს, ნაცარქექიასა და დიპლომის ფალსიფიკატორს“ (სიგუა 2003:160). თავდასხმებისა და ბრალდებების მიუხედავად, გადაურჩა რეპრესიებს. მართალია, რომანი „დიდოსტატის მარჯვენა“ დადებითად მიიღო საბჭოთა კრიტიკამ, მაგრამ ნაწარმოებს ისეთი ინტერპრეტაცია მოახვია თავს, როგორც საბჭოთა იდეოლოგიას შეესაბამებოდა და უგულებელყოფდა ტექტის მიზანდასახულობას. ცნობილია, რომ ბოლშევიკური ტირანიის

¹ სტატია დაიწერა პროექტის – „კოლექტიური მეხსიერების ფორმირების პროცესი ქართულ ისტორიულ პროზაში (მე-20 საუკუნის 20-60-იანი წლები)“ – ფარგლებში, შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით.

დროს, რეპრესიას მწერალთან ერთად მისი შემოქმედებაც განიცდიდა. არასასურველი ნაწარმოები აღარ იბეჭდებოდა ან ცენზურის მოთხოვნით იცვლებოდა: ამოღებული იყო ცალკეული პასაჟები, ხდებოდა სიუჟეტის გადაკეთება; მიღებული პრაქტიკა იყო ტექსტების დამახინჯებული, იდეოლოგიზებული ინტერპრეტაცია. „დიდოსტატის მარჯვენა“ სკოლაშიც იდეოლოგიზებული ინტერპრეტაციით ისწავლებოდა. რომანმა მასობრივი მკითხველის შეგნებაში დაკარგა ავთენტური კონტექსტი, ამით ნაწარმოები ოფიციალური საშუალებების საშუალებით აღარ წარმოადგენდა, პირიქით, მისთვის სასურველ შინაარსს იძენდა.

ცნობილია, რომ 1937 წლის 30 ივნისს კ. გამსახურდია ბეჭდავს ახალი რომანის – „ევროპა გალიაში“ – ფრაგმენტს, თუმცა ცოტა ხანში მწერალი ცვლის პოზიციას: იწყებს სრულიად ახალი ნაწარმოების წერას. 1938 წელს იბეჭდება ისტორიული რომანის „დიდოსტატის მარჯვენა“ ნაწყვეტები. მკვლევარი ს. სიგუა ხაზგასმით მიანიშნებს, რომ ამგვარი გარდასახვის მიზეზი უნდა გამხდარიყო შეცვლილი პოლიტიკური სიტუაცია. ი. სტალინმა 1937 წლის თებერვალ-მარტის პლენუმზე დიდ ტერორს დაუდო სათავე. ლ. ბერია კი კ. გამსახურდიას „ფაშისტური ელფერის ნაციონალისტი“ უწოდა. ისტორიაში გადანაცვლებით მწერალი ცდილობდა საკუთარი სიცოცხლის გადარჩენას (სიგუა 1989:11). ერთი შეხედვით არასასურველი ცვლილებების მიუხედავად, მწერლისათვის ისტორია სათქმელის გამოხატვის მნიშვნელოვან ფორმად იქცა: „ეს დიდი ხნის ოცნებაა ჩემი: ქართული ქრონიკების კრებულს გვერდში ამოვუყენო რომანების სერია, რომელსაც თავის დროზე ვუწოდებ „ქართლის ცხოვრებას“ (გამსახურდია 1960: 716). ისტორია კ. გამსახურდიასათვის იმდენად იყო საინტერესო, რამდენადაც დაკავშირებული იყო თანამედროვეობასთან. ისტორიული ეპოქის ასახვას ის არქეოლოგიურ დატვირთვას არ ანიჭებდა: „ისტორიის მასალის პოეტიზირებას მხოლოდ მაშინ აქვს თანადროულობისათვის რეზონი, როცა თვით ადებული ეპოქა, ან მისი გმირნი და მათი ხასიათი ეკორესპონდირება თანადროულობის იდეებს“ (გამსახურდია 1985:53). ამდენად, მის მიმართ საბჭოთა კრიტიკის მხრიდან წაყენებული ბრალდება ისტორიაში გადასახლების შესახებ სრულიად უსაფუძვლო იყო (სიგუა 1989:11). უფრო მეტიც, ისტორიული ჩარჩოს გამოყენებით მწერალს საშუალება ეძლეოდა, საკუთარი ეპოქის მწვავე პრობლემათიკა წარსულში გადაეტანა, რისი დეკორირებაც გაცილებით უმტიკვენეულო იქნებოდა, ვიდრე არსებული რეჟიმის ღიად გაპროტესტება.

ქართულ ლიტერატურაში ისტორიის მაგალითის მნიშვნელობა ჯერ კიდევ „თერგდალეულეზმა“ მიანიჭეს. ბოლშევიკური ტირანიის დროს ისტორიული თემატიკა განსაკუთრებულად აქტუალური გახდა. ერთი მხრივ, კოლონიზებული საქართველოსთვის ის იყო სიამაყის წყარო. ე. სმითის კონცეფციით, დაპყრობილი ერები საკუთარ მძიმე რეალობას „ოქროს ხანის“ გახსენებით უმკლავდებიან. სიამაყისა და თავდაჯერების გარდა, ისტორიას მოაქვს მომავლის რწმენა: სურვილი იმისა, რომ დიდებული წარსული განმეორდება (Smith 2013: 51). მეორე მხრივ, ისტორია ალეგორიისა და შენიღბვისათვის მეტ საშუალებას იძლეოდა. მწერალს შეეძლო საკუთარი პროტესტი და მოსაზრებები შეფარული გზით გადმოეცა და თავი დაეღწია ცენზურისა და კონიუნქტურისათვის. გარდა ამისა, იყო პერიოდები, როდესაც საბჭოთა ოფიციალური ებრძოდა ისტორიით გატაცებას. კ. გამსახურდიას ისტორიაში გადასახლებას და თანამედროვეობისაგან გაქცევას უსაყვედურებდნენ. თუმცა, ამავე დროს, იგივე საბჭოთა ოფიციალური ხშირად ხელს უწყობდა ისტორიისადმი გაძლიერებულ ინტერესს, მიმართავდა მეხსიერების პოლიტიკას; წარსულიდან იმ ისტორიულ ფიგურებს უწევდა პროპაგანდას, ვინც მათ ინტერესებს შეესაბამებოდა (მაგალითად, გიორგი სააკაძე, რომლის პოპულარიზებასა და იდეალიზებას ხელი ი. სტალინმა შეუწყო). სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ აღნიშნულა, რომ საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის წარმოჩინებით დაინტერესებული იყვნენ ი. სტალინი და ლ. ბერია, რათა ხაზი გაესვათ იმ ფაქტისათვის, რომ უდიდესი კულტურისა და ისტორიის მქონე ერის წარმომადგენლები იყვნენ. ისტორია ხალხისათვის ხშირად არასასურველი რეალობიდან ყურადღების გადატანის საშუალებაც ხდებოდა (სიგუა 2003: 232; 301). ნაწარმოების ინტერპრეტაციის პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ექსპლიციტურ და იმპლიციტურ კოდებს: სათაურს, პროლოგს, ეპილოგს, დაწერის თარიღს, ქვეტექსტს, პოლიტიკურ და სოციალურ-კულტურულ კონტექსტს და ა.შ. კ. გამსახ-

ხურდიას ისტორიული რომანი „დიდოსტატის მარჯვენა“ ამ მხრივ განსაკუთრებულად საინტერესო ტექსტია: სათაური, პროლოგი, ეპილოგი და ნაწარმოების დაწერის თარიღი მნიშვნელოვანი იმპლიციტური შინაარსის შემცველია. მასში გვხვდება ისეთი საინტერპრეტაციო კოდები, რომლებიც საბჭოთა კრიტიკისათვისაც ხელსაყრელ მასალას იძლეოდა და თანამედროვე მკითხველისთვისაც აშკარად ანტისაბჭოთა ტექსტის შთაბეჭდილებას ქმნის.

კ. გამსახურდიამ ისტორიული რომანის სათაურშივე ხაზი გაუსვა ხელოვანის დასჯის მომენტს. „დიდოსტატის მარჯვენა“ – ეს არის ამბავი ხელოვანისა, რომელიც დაისაჯა, მას მარჯვენა მოჰკვეთეს. როგორც ცნობილია, რომანის ფაბულა ლეგენდიდანაა აღებული. მეფე გიორგის I-ის ეპოქა მწერალმა წყაროების საფუძველზე, მაქსიმალური სიზუსტით აღადგინა, თუმცა ნაწარმოების მთავარი კონფლიქტი – დაპირისპირება მეფესა და ხუროთმოძღვარს შორის – გამოგონილია. საინტერესოა, რატომ დასჭირდა ავტორს რეალისტური კონვენციებით შექმნილ ისტორიულ რომანში ფიქციური ამბის გარშემო სიუჟეტის განვითარება? მით უფრო, რომ ეს ამბავი მკითხველს გიორგი I-ის ეპოქისადმი ნეგატიურად განაწყობს. არსაკიდის ხელის მოკვეთასა და მემბოხე ერისთავის დასჯას თანაბარ მნიშვნელობას ვერ მიანიჭებს მკითხველი. კოლონკელიძის დასჯის შემთხვევაში, ავტორი ხელმძღვანელობს შუა საუკუნეებში დამკვიდრებული პრაქტიკით. მეფეები მემბოხე ფეოდალებს სასტიკად უსწორდებოდნენ. მსგავსი ფაქტები ბევრია როგორც საქართველოს, ისე მსოფლიო ისტორიაში. სვეტიცხოვლის აგება კი მეფემ თავად დაავალა ხუროთმოძღვარს. მის მშენებლობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ მეღვინეებიც კათალიკოსი და თავად მეფე, ამდენად, არსაკიდის დასჯა ტაძრის ცუდად აგებისათვის უსაფუძვლოა. აღნიშნულ ფაქტს, ლეგენდების გარდა, სხვა საფუძველი არ გააჩნია. უფრო მეტიც, ისტორიულად სვეტიცხოვლის აგება დასრულებულა გიორგი I-ის სიკვდილის შემდეგ. აქედან გამომდინარე, მწერალმა ტექსტში საგანგებოდ შემოიტანა ფიქცია. რა მიზანდასახულობა უნდა ჰქონოდა ავტორს, რომელსაც სურდა ქართლის ქრონიკების რომანებად ქცევა და საქართველოს ისტორიის დიდებულების ჩვენება, რასაც არაერთ სტატიაში პირდაპირ აღნიშნავს? საბჭოთა კრიტიკის თეზა, თითქოს ავტორს შუა საუკუნეების ტირანიის ჩვენება სურდა, სიმართლეს არ შეესაბამება. მწერალი, რომელიც ვერ ურიგდებოდა საბჭოთა ოკუპაციას და ხშირად სიცოცხლის გადაარჩენის მიზნით იძულებით დგამდა კომპრომისულ ნაბიჯებს (გავიხსენოთ მისი ბიოგრაფია. იხ. ს. სიგუა, მარტვილი და ალამდარი, თბ. 2003), შუა საუკუნეების სიბნელის მხილებით ვერ შემოიფარგლებოდა. ამ შემთხვევაში, საგულისხმოა რომანის შექმნის თარიღი – 1938-1939 წლები. ამ დროს მთელ საბჭოთა კავშირში უსასტიკესი რეპრესიები დაიწყო, 1937 წელი კი ერთ-ერთ ყველაზე ტრაგიკულ თარიღადაა ცნობილი თანამედროვე ქართველი ერის კოლექტიურ მახსიერებაში. თანამედროვე მკითხველისათვის ნაწარმოების შექმნის თარიღი გაცილებით მრავლისმეტყველია, ვიდრე საბჭოთა პერიოდის მკითხველისათვის. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ბოლშევიკურ ტირანიაზე ღიად მსჯელობისას, შესაძლებელი გახდა ერის მახსიერებაში არსებული ტრაგიკული თარიღის ხმამაღლა გაცხადება. ამდენად, ლეგენდებში მკრთალად მინიშნებული ფაბულის (რომელიც წყაროებში არ დასტურდება) საფუძველზე გამოგონილი კონფლიქტი და რომანის დაწერის თარიღი ერთმნიშვნელოვნად მიგვანიშნებს 1937 წლის რეპრესიებსა და, ზოგადად, საბჭოთა ეპოქაში ხელოვანის ბედზე.

„დიდოსტატის მარჯვენაზე“ მსჯელობისას შეუძლებელია მკვლევარმა ყურადღება რომანის პროლოგ-ეპილოგზე არ გადაიტანოს. მასში დევს რამდენიმე მნიშვნელოვანი კოდი, რომელსაც საბჭოთა კრიტიკა უნდა მიეზიდა. პროლოგში ვკითხულობთ: „მთელი საუკუნე აწვიმდა ტაძარს, ახალ დროშიაც კაცს არ მოჰგონებია მისი შეკეთება, მხოლოდ საბჭოურმა ხელისუფლებამ, ვენაცვალე მას, გადაახურვინა იგი წრეულს“ (გამსახურდია 1976:13). ექვთიმეს ეს სიტყვები საბჭოთა კონიუნქტურის გამოძახილია. რომანის ეპილოგში, სადაც „დიდოსტატის მარჯვენის“ ისტორიულ რეალიებზეა საუბარი, მწერალი ორ მნიშვნელოვან და ყველაზე ცნობილ საინტერპრეტაციო კოდს გვთავაზობს: „ჩვენს დროში, შრომის აპოლოგიის საუკუნეში, შევასხი ხობტა დიდი ხელოვანის ჯაფას და მის თავდადებას“ (გამსახურდია 1976:343). სწორედ ამ თეზისმა შენიღბა და ორაზროვანი გახადა მწერლის შემდეგი მოსაზრებაც: „სათაურს უნდა დაუკვირდეს მკითხველი. მოვლენათა ფოკუსში მოქცეულია მკლავის წარკვეთის ამბავი, ე.ი. განწირული ბედი დიდი ხელო-

ვანისა ტირანულ სახელმწიფოში“ (გამსახურდია 1976:343). აღნიშნული კოდებით მწერალმა თავად დაუდო სათავე ტექსტის იდეოლოგიზებულ, საბჭოურ ინტერპრეტაციას, რითაც ტექსტი გადაარჩინა.

„დიდოსტატის მარჯვენის“ ანალიზის დროს, სწორედ ამ თეზისებზე დაყრდნობით, საბჭოთა კრიტიკა შემოიფარგლებოდა რამდენიმე თემაზე ყურადღების გამახვილებით, ესენია: შრომის აპოლოგია, შუა საუკუნეების ტირანია, მთავარი პერსონაჟების დახასიათება და ისტორიულ წყაროებთან მიმართება. რომანისადმი საბჭოთა კრიტიკის მიმართების ქრესტომათიული მაგალითია ბ. ჟღენტის სტატია, სადაც ისტორიული რომანის მთავარ იდეად გამოცხადებულია ხელოვანის დაპირისპირება ტირანიასთან: „არსაკიძის ცხოვრების ტრაგიკული ისტორია მომაკვდინებელი მხილებაა იმ ბნელი და სისხლიანი ტირანიისა, რომელმაც დაუნდობლად გაანადგურა სამშობლოსადმი მგზნებარე სიყვარულით შთაგონებული ეს დიდი პატრიოტი“ (ჟღენტი 1967: 65). კრიტიკოსი ამ შემთხვევაში არ ცდება, თუმცა რეალური საზრისი შებრუნებულია: თუ მწერალი გულისხმობს XX საუკუნის 30-იან წლებს, ბ. ჟღენტისათვის ტირანია გადატანილია მხოლოდ წარსულში. კრიტიკოსი სტატიაში არაერთგზის უსვამს ხაზს გიორგი I-ის ეპოქის „სისასტიკეს“, „სიბნელესა“ და „პირქუშობას“. ფიქციურად თუ მივუდგებით, თანამედროვე მკითხველი უკვე ამ სტატიაშიც პირუკუ აღიქვამს, ყველაფერი სწორია, გარდა ეპოქისა. იმ შემთხვევაში, თუ ბ. ჟღენტის სტატიაში XI საუკუნის ნაცვლად XX საუკუნეს ვიგულისხმებთ, ხოლო გიორგი I-ის მაგივრად – სტალინს, მაშინ არსაკიძის ადგილას აღმოჩნდებიან XX საუკუნის 30-იანი წლების ტირანიის შეწირული ხელოვანები. ამის ნაცვლად, ბ. ჟღენტი მწერლის თანამედროვე რეალობას რომანში აღწერილ ეპოქასთან შემდეგნაირად აკავშირებს: „ადამიანის შრომითი გმირობის და შემოქმედებითი გენიის მაღივებელი ეს მოტივი, რასაკვირველია, ცხოველ გამოძახილს პოულობს ახალი სამყაროს მშენებელი საბჭოთა ხალხის სულიერ ცხოვრებაში“ (ჟღენტი 1967: 59). ამგვარ პათოსს სხვა კრიტიკოსებიც იზიარებენ: „კონსტანტინე გამსახურდიასათვის იდეალი კი არ არის „დიდოსტატის მარჯვენაში“ მოცემული დრო, არამედ მას სურს გვაჩვენოს, თუ როგორ სჭკნებოდა ნაადრევი აღორძინების უმშვენიერესი იდეალები ქრისტიანული სქოლასტიკების ხელში, თუ რამდენი სისხლი და ცრემლი დაიღვარა“ (ბენაშვილი 1962: 60). კრიტიკაში დამკვიდრებული ინტერპრეტაცია უცვლელად მეორდებოდა სასკოლო მეთოდურ ლიტერატურაშიც, რომელიც სკოლაში „დიდოსტატის მარჯვენის“ სწავლებას ეძღვნებოდა: „ტირანულმა წყობილებამ შეინირა დიდოსტატი არსაკიძე, მაგრამ დარჩა სვეტიცხოველი“ (მჭედლიძე 1974: 77). ამგვარად, ანტისაბჭოთა ტექსტი „გადაიქცა“ „საბჭოური „შრომის“ აპოლოგიად“. დროთა განმავლობაში დამკვიდრდა რომანის ინტერპრეტაციის კლიშეები, რომლებიც მხოლოდ პოსტსაბჭოთა რეალობაში შეიცვალა.

90-იანი წლებიდან მკვლევრები და კრიტიკოსები ნაწარმოებისათვის ავთენტური ქვეტექსტის დაბრუნებას ცდილობენ. საბჭოთა დიქტატურის დასრულების შემდეგ შესაძლებელი გახდა ნაწარმოების პოლიტიკურ კონტექსტზე მსჯელობა, შესაბამისად, რომანის რეცეფცია შეიცვალა. „დიდოსტატის მარჯვენა“ აღიქვას, როგორც „1937 წლის ტრაგედიის ალტერნატიული გადატანა შორეულ წარსულში“ (სიგუა 2003: 255). არსაკიძე იქცა 1937 წელს რეპრესირებული ადამიანების სიმბოლოდ (ჭანია 1997:125-133). რომანი 1939 წელს დაინერა, საგულისხმოა ნაწარმოების შექმნის თარიღი და პოლიტიკური კონტექსტი. კ. გამსახურდიას ბიოგრაფიიდან და მსოფლმხედველობიდან გამომდინარე, ნაწარმოების პოსტსაბჭოური რეცეფცია გაცილებით სარწმუნოა, რაშიც ტექსტში არსებული ექსპლიციტური და იმპლიციტური კოდები გვარწმუნებს.

საბჭოთა კრიტიკაში არსებული რეცეფცია, როგორც ვხედავთ, რომანის ეპილოგიდან იღებს სათავეს. ავტორმა შეცდომაში შეიყვანა საბჭოთა კრიტიკა, რითაც ტექსტს არსებობის საშუალება შეუქმნა, ხოლო მკითხველთა იმ წრეს, რომელიც იმპლიციტური კოდების დეკოდირებას შეძლებდა, საკუთარი სათქმელი გადასცა. ამით შესაძლებელი გახდა ავტორს, ტექსტსა და მკითხველს შორის შემდგარიყო შენიღბული კომუნიკაცია. თუ კ. გამსახურდიას პუბლიცისტიკიდან გამომდინარე ვიმსჯელებთ, გასაგები გახდება ისტორიული რომანისათვის დართული პროლოგისა და ეპილოგის ფუნქცია: მწერალი, რომელიც ხშირად თეორეტიკოსად გვევლინება, საგანგებო მნიშვნელობას მიანიჭებდა ნაწარმოების ამ მონაკვეთებს. მასში დევს რომანის ინტერპრეტაცი-

სათვის საჭირო გასაღები. გარდა ამისა, კ. გამსახურდიას მწერლურ სტილზე მსჯელობის დროს მკვლევრები ხაზს უსვამენ ავტორისეული თხრობის ხშირ გამოყენებას, ავტორის რემარკებს. ავტორისეული თხრობა კ. გამსახურდიას შემოქმედების განუყოფელი ნაწილია (კიკაჩიშვილი 1982: 162; სიგუა 1989: 67). ამ მხრივ არც „დიდოსტატის მარჯვენა“ არის გამონაკლისი, რაც ნაწარმოების პროლოგსა და ეპილოგში კარგად გამოიკვეთა (გამოცემათა დიდ ნაწილს დართული აქვს მწერლის ბოლოსიტყვა, რომელშიც ნაწარმოების მთავარ იდეაზეა საუბარი).

მწერლის თანამედროვეობასთან მიმართების გარდა, „დიდოსტატის მარჯვენა“ მრავალი თვალსაზრით საყურადღებო რომანია, მასში საინტერესოდ ერწყმის ისტორია და ლიტერატურული ფიქცია. „დიდოსტატის მარჯვენაში“ კ. გამსახურდიამ, გარკვეული მიზანდასახულობის მიღწევის მიზნით, ფაქტების გადანაცვლებასაც მიმართა. ცნობილია, რომ ფხოველთა აჯანყება, რითაც რომანი იწყება, გიორგი I-ის ეპოქაში არ მომხდარა. ამ ეპიზოდზე არაერთი კრიტიკოსი ამბხვილებს ყურადღებას. კ. გამსახურდიამ თამარ მეფის ეპოქაში მომხდარი აჯანყება გიორგი I-ის მეფობის დროს შეგნებულად გადაიტანა, ვინაიდან შინააშლილობა და მთიანეთის ურჩობა უცხო არც წინა საუკუნეებში ყოფილა. ამ შემთხვევაში, მწერალი ეპოქის ზოგად განწყობას მიჰყვება და ფიქციის შეტანის დროსაც ამ პრინციპით სარგებლობს (გამსახურდია 1985: 421). გარდა ამისა, რომანის ცენტრალური ამბავი – სვეტიცხოვლის აგების ისტორია – მთლიანად გიორგი I-ის ეპოქაშია გადატანილი, ისტორიულად კი სვეტიცხოვლის აგება დაიწყო ბაგრატ III-ის მეფობისას. მთავარი სამუშაოები ჩატარდა გიორგი I-ის მეფობის პერიოდში და დასრულდა მისი გარდაცვალების შემდგომ, ბაგრატ IV-ის დროს. აღნიშნულ ისტორიულ გადანაცვლებას ავტორი შეგნებულად მიმართავს. ვფიქრობთ, ამის მიზეზი გიორგი I-ის მიღწევათა გაზვიადება არ უნდა ყოფილიყო, ამით მწერალი მკითხველის მეხსიერებაში მივიწყებული სახის აქტუალიზებას ცდილობდა.

კ. გამსახურდიას რომანი „დიდოსტატის მარჯვენა“ მიეძღვნა საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთ საინტერესო ეპოქას, მეფე გიორგი I-ის (1014-1027) მოღვაწეობის პერიოდსა და სვეტიცხოვლის აგების ისტორიას. გიორგი I ერთიანი საქართველოს მეორე მეფეა. მას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საქართველოს ისტორიაში, თუმცა კოლექტიურ მეხსიერებაში მისი სახელი არ დგას დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფის, გიორგი ბრწყინვალისა და სხვათა გვერდით. სხვა სტატიაში (რომელიც აღნიშნული კვლევითი პროექტის ბაზაზე განხორციელდა) ჩვენ ვიმსჯელებთ შ. დადიანის ისტორიულ რომანზე „უბედური რუსი“, რომელშიც თამარ მეფის სახე ისტორიულ წყაროებსა და კოლექტიურ მეხსიერებაში არსებული სახის იდენტურია (ცხადია, მეფის ქალური ბუნების გამოკვეთა უკვე მწერლის პეროგატივია). ამის საპირისპიროდ, კ. გამსახურდია „დიდოსტატის მარჯვენაში“, ისტორიულ წყაროებში არსებულ მასალაზე დაყრდნობით, გიორგი I-ის სახეს აცოცხლებს კოლექტიურ მეხსიერებაში. როგორც მწერალი რომანის პროლოგში აღნიშნავს: „ბაღლობიდანვე მიყვარდა და მაცოცხლებდა აფხაზთა მეფე გიორგი პირველი. სიჭაბუკეში მომემატა პატივისცემა მისადმი, როცა გავიგე, თუ რამოდენა ვეშაპს შებმია ეს შესანიშნავი რაინდი... ვინც დაახლოებით მაინც წარმოიდგენს, თუ რა დიდი მხეცი იყო ბასილი II, ბულგართმმუსვრელი, რომლის იმპერია განფენილი იყო აპენინის ნახევარკუნძულიდან ბასიანამდის... მისთვის გასაგები იქნება, თუ რა კოლოსალური ძალის მატარებელი ყოფილა იმჟამინდელი საქართველოს მეფე გიორგი პირველი, რომელმაც ერთხელ, მაგრამ მაინც დაამარცხა კეისარი ბიზანტიისა, და ამ უბადლო ვაჟკაცს, რომელსაც მათიანე უწოდებს „უშიშოს, ვითარცა უხორცოს“, ქართულ ქრონიკებში მხოლოდ ორიოდე გვერდი აქვს მიძღვნილი. მე შემძრა ამ უსამართლობამ და ამ მიჩქმალული გმირის აპოლოგიას ვუძღვენი დიდი მდულარება ჩემი სულისა“ (გამსახურდია 1976:342).

ისტორიულ რომანში, ბოლშევიკური ტირანიის მხილების გვერდით, არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ანტიკოლონიური იდენტობის ფორმირებას. ამის კარგი მაგალითია გიორგი I-ის ანტიბიზანტიური განწყობა. ბიზანტიის ერთმორწმუნეობის ხაზგასმით ავტორი რუსეთის ალეგორიას უქმნის მკითხველს, პარალელები იმდენად ბევრია, რომ მკითხველისათვის ექსპლიციტური კოდი და არ წარმოადგენს განსაკუთრებულად შენიღბულ ქვეტექსტს: „დედოფალი და კათალიკოსი ისე გაიტაცა ბრმადმორწმუნეობამ, რომ ისინი საქართველოს მტერს როდი ჰხედავდნენ კეისარში, არამედ ქრისტიანული სამყაროს უზენაესს არსებას, რომელიც ვითარცა რომის იმპერატორი

და „პონტიფექს მაქსიმუმ“, მხოლოდ ღმერთს უთმობდა პირველობას ამქვეყნად“ (გამსახურდია 1976:133). ხოლო გიორგი I-ის შეხედულება რადიკალურად განსხვავებულია: „საერთოდ ქურდებია ბიზანტიელები, სჯული ებრაელებს მოპარეს, ენა – ძველბერძნებს, ბულგარელებს – ცეცინი-უმი, სომხებს – ანისი, ბასიანს გადაღმა ქვეყნები – ქართველებს, ხოლო სინდისი ვერავის წაგლიჯეს, რადგან ასეთი რამ არა სჭირიათ ჯერაც“ (გამსახურდია 1976: 320). გიორგი მეფე შეურიგებელია ბიზანტიის მიმართ: „ბასილი კეისარს ეს უნდა: ერთმორწმუნე საქართველოც სომხეთის დარად გადასანსლოს როგორმე. სანამდის პირში სული მიდგას, ვერ მოესწრება ამ დღეს ძალღმერთი ბასილი კეისარი... ნუთუ ამას ვერ ჰხედავს დაბრმავებული მეღქისედეკი? აღარც მარიამ დედოფალს ესმის ეს საფრთხე?“ (გამსახურდია 1976: 134-135). ანტიბიზანტიური განწყობა აქვთ რომანის სხვა პერსონაჟებსაც. აჯანყებული მამამზე ერისთავი ამბობს: „არ გვინდა ქრისტეს ჯვარი, არ გვინდა მეფე გიორგი, არც ზვიად სპასალარი, არც მეღქისედეკ კათალიკოსი, მცხეთა და უფლისციხე ისეთივე ბუდეა გულარძნილობისა, როგორც ბიზანტიონი.

ბერძნებს ეს უნდათ, ჩვენი ბომონები ვგმობთ და მათ ეკლესიებში ვილოცოთ, წინაპართა ჩვენი სალოცავები შეგვიმუსრეს, თავიანთი ხატები და ჯვრები შემოგვაჩეჩეს ხელში.

ბერძნებს ეს სწადიათ, ჩვენი ენა დაგვაინწყონ და თავიანთი შემოგვაჩეჩონ პირში, ჩვენი წარსული დავივიწყოთ და მათი შევისწავლოთ. ჩვენი სამოსი შემოგვძარცონ, მათი ჩავიცვათ, თუ ჩვენი კერპები ვახსენეთ და მათი დავგმეთ, მყისვე პირზე აკერიათ: „მკრეხელი, მწვალბელი და მსტოვარი“ (გამსახურდია 1976: 65-66).

რომანში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ერთმორწმუნე ბიზანტიის მტრის ხატს. ვფიქრობთ ეს ალეგორია ქართველი მკითხველისათვის გასაგებია. რომანის დანერის თარიღი ემთხვევა რუსეთის აშკარა და ორმხრივი აგრესიის ეპოქას: ერთი მხრივ, საქართველოს გასაბჭოებასა და ბოლშევიკურ ტერორს და მეორე მხრივ, რუსეთის მიერ საქართველოს დეფაქტო კოლონიზებას. 30-იანი წლების უსასტიკესი რეპრესიების დროს, ძლიერი საქართველოს ჩვენებითა და ანტიბიზანტიური განწყობის რომანის შექმნით, მწერალი უპირისპირდებოდა ქართველი ერის პესიმისტურ განწყობას და მომავლის იმედს უნერგავდა, რაც არსებითად ჯდება „ოქროს ხანის“ კონცეფციაში.

გიორგი I-ის პერსონაჟთან არის ასევე დაკავშირებული კოლექტიურ მეხსიერებაში შემორჩენილი მონოლოგი, რითაც კარგად ჩანს, რომ მწერალი „დიდოსტატის მარჯვენაში“ საქართველოს წარსულის იდეალიზებითა და ანტიკოლონიური იდენტობის შექმნით არ შემოიფარგლება. აღსანიშნავია, რომ ძლიერი საქართველოს ჩვენების გარდა, მწერალი ქართველი ერის უარყოფითი თვისებების მხილვასაც არ ერიდება. საკუთარი ერისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების გამომჟღავნების ტრადიცია უცხო არ არის ქართულ ლიტერატურაში, ამისათვის ილია ჭავჭავაძის მხატვრული და პუბლიცისტური ტექსტების გახსენებაც საკმარისია. „დიდოსტატის მარჯვენის“ ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟის, მეფე გიორგი I-ის მონოლოგი სასკოლო პრაქტიკებიდან საყოველთაოდ ცნობილია: „ჩვენი უბედურება ამჟამადაც ეგაა: ჩვენში მოლალატენი სჭარბობდნენ ერთგულებს. განა თუ სხვისი, საკუთარი თავის. თავის ხალხის მოლალატენი, კარგად ვიცო, თვით ჩემს მსტოვრებში ნახევარი ბიზანტიელებსა ჰყავდათ შესყიდული, ნახევარი სარკინოზებს“ (გამსახურდია 1976: 334). ამ მონოლოგში ბევრი ისეთი უარყოფითი თვისებაა ხაზგასმული, რომელიც დღევანდელი მკითხველისთვისაც საინტერესო და აქტუალურია: „დამანელა აზნაურებისა და სარდლების კინკლაობამ, პიპა. ჩვენში ყოველ ნაბიჭვარს აზნაურობა სწყურია, ყოველ ნაცარქექიას – სარდლობა“ (გამსახურდია 1976: 335). საბჭოთა რუსეთის მაღალჩინოსნების საქართველოში სტუმრობა-მასპინძლობას თუ გავიხსენებთ, შემდეგი პასაჟიც საყურადღებოა: „მუდამ ბიზანტიელებს ეგებებოდნენ ფეხქვეშ ჩვენი სულელი აზნაურები და ღორმუცელა ეპისკოპოზები, მეფეები მწვანე ეტლებს მიეტრფოდნენ და ბიზანტიურ ხარისხებს, ამიტომაც არ მიყვარდა პაპაჩემი – გურგენ მაგისტროსი, მამაჩემი – ბაგრატ კურაპალატი, და მცხეთიდან გაქცევის წინაღამეს ჩემს ვაჟს წავეკიდე, ბაგრატს.

ჩვენი უბედურება ეგაა: სხვის ფანდურზე ბუქნაობა გვიყვარს, ამიტომაც მუსრს ავლებდა საქართველოს სხვის ქვეყნებში ატეხილი ჭირი.

ხალხიც აზნაურებს ბაძავდა, პიპა, ამიტომაც მშვენიერს „უცხო“ უწოდებდნენ, კარგ ქართულ თხილს „ბერძნულს“, ხოლო საუკეთესო ცერცვსაც „ბერძნულს“ (გამსახურდია 1976: 335). გიორგი I-ის მონოლოგში ფოკუსირებულია ის თვისებები, რომლებიც ქართველი ერის კონსოლიდაციასა და ანტიკოლონიური იდენტობის შექმნას უშლის ხელს.

ანტიკოლონიური იდენტობის ფორმირების პროცესში ასევე მნიშვნელოვანია სვეტიცხოვლის ტაძრის აგების ისტორია. „დიდოსტატის მარჯვენის“ ცენტრალური კონფლიქტი – დიდოსტატის დასჯა – დაკავშირებულია სვეტიცხოვლის ტაძართან. ამ ძეგლს რომანში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია, ტექსტის ძირითადი ნაწილი მისი მშენებლობის პერიოდს ეძღვნება. პერსონაჟთა ცხოვრებაც და ფიქრებიც სწორედ მის გარშემოა ფოკუსირებული. რომანის ნარატიული სტრუქტურა საინტერესოაა აგებული: ნაწარმოების სიუჟეტი სვეტიცხოვლის აგების იდეას უკავშირდება. ხუროთმოძღვარი არსაკიძე სვეტიცხოველს აშენებს, მისი შურს ფარსამან სპარსს, რომლის პროვოცირებითაც ისჯება ტაძრის აგები. ტაძრის მშენებლობაში ჩართულია მეღვინე კათალიკოსი, მშენებლობისა და ხუროთმოძღვრის კანდიდატის იდეა ეკუთვნის გიორგი მეფეს. არსაკიძე გაორებულია, მთელ ძალისხმევას უკვდავი ძეგლის აგებას ანდომებს, ხოლო შორენას სიყვარული იწრდის. შორენა ეჭვიანობს ტაძარზე, ხოლო გიორგი მეფე – უცნობ ხუროთმოძღვარზე, რომელიც სწორედ სვეტიცხოვლის შემდეგ ხდება ცნობილი. სვეტიცხოვლის მშენებლობასთან ერთად იხლართება რომანის მთავარ პერსონაჟთა ბედიც.

ისტორიულ რომანში სვეტიცხოვლის მნიშვნელობას არსაკიძის ფიქრები და შინაგანი მონოლოგებიც უსვამს ხაზს: „ნისლში ჩაფლულ სასახლეებს, ციხეებს და ფანჩატურებს, ყველას ზედ დასცქეროდა სვეტიცხოველი. ნისლს ვერ დაეთრგუნა მისი უცნაური ტანკენარობა და ისეთ ნუთებში, როცა შენობებსა და ხეებს, კაცსა და ცხოველს, ყვავილსა და ფოთოლს, ყველას გასცლოდა პირველადი მშვენება და ხალისი, იდგა ეს ტაძარი უფრო დიდებული, ვიდრე ნამდვილად იყო ამ ნუთში... ჟამის მანძილიდან შესცქეროდა გახარებული ოსტატი თავის ქმნილებას. როცა ყველაფერს წვიმა წარხოცავს, როცა ყველა ხმას ქარი წაიღებს, სვეტიცხოველი შეიმატებს დიდებას კიდევაც“ (გამსახურდია 1976: 190).

სვეტიცხოველს რომანში ცენტრალური ადგილი უკავია, სწორედ მის გარშემო ტრიალებს ნაწარმოების ყველა ეპიზოდი და ინტრიგა. პროლოგში მის დიდებულებას შემდეგნაირად გადმოგვცემს ავტორმთხრობელი: „ამ ტაძრისათვის თვალის შევლება ყოველ დროში სანუკველია; დილით ხვლიკისფერია იგი, მოუღალავი მზით გაშუქებული, შეღამებისას ოქროცურვილია, ხოლო მწუხრის შემოდგომისას, თუ ვარსკვლავიანმა ცამაც დაადგა თვალი, ცას მიეჭრება მისი მრუდე ჰარმონიით აღვსილი ხაზების ზესწრაფვა. ჩემთვის საკმარისია ოდნავ, ოდნავ მაინც მოვკრა თვალი ცაში ატყორცნილ სიმფონიას ლოდებისას“ (გამსახურდია 1976: 9). სვეტიცხოვლის სიდიადე ხუროთმოძღვარ არსაკიძის შინაგან ბრძოლაშიც კარგად ჩანს. დაპირისპირება საყვარელ ქმნილებასა და ქალს შორის ქმნის ნაწარმოების განვითარების სქემას: „ბოლოს დარწმუნდა არსაკიძე, მომიხდებოდა სიცოცხლის დათმობა. ნაღვლობდა ოსტატი ფრიად, დაუსრულებელი რომ რჩებოდა სვეტიცხოველი.

მთელი სიცოცხლე სხვის ქვეყნებში ყიალსა და უსაზმნო შრომაში დალია, ცხრაკარსა და ითვალისში აგებული ორიოდე ეკლესია უკვდავებას ვერ მოუხვეჭდა მის სახელს...

სვეტიცხოველი იყო მისი სიჭაბუკის, მამაკაცობის უსაჩინოესი ქმნილება, საქართველოს გულში აგებული საჩინო ადგილზე.

რამდენი შრომა და ტანჯვა შეაღია ამ დიდ ქმნილებას და ახლა სიკვდილს უნდა გადაეჭრა გზა“ (გამსახურდია 1976: 198).

სვეტიცხოველი მნიშვნელოვანი ნიშანია ქართველი ერის კოლექტიურ მეხსიერებაში, რასაც კვართის დაფლვის საკრალიზებული გადმოცემა ამყარებს. საუკუნეების განმავლობაში იყო ქვეყნის რელიგიური ცენტრი: აქ იყო კათოლიკოს-პატრიარქთა რეზიდენცია, ხდებოდა ეკლესიის მეთაურთა კურთხევა, მეფეთა ჯვრისწერა, უფლისწულთა ნათლობა, მეფეების, დედოფლების, უფლისწულებისა და კათოლიკოს-პატრიარქთა დაკრძალვა. სვეტიცხოველს არაერთი ლექსი მიეძღვნა, ხოლო „დიდოსტატის მარჯვენამ“ კიდევ უფრო მასშტაბური და გრანდიოზული სახე მისცა მის გარშემო არსებულ თქმულებებსა და ისტორიას. თანამედროვე საქართველოში სვეტიცხოვე-

ლის ტაძარი კვლავაც მნიშვნელოვანი ადგილია და ამ მონუმენტის მიღმა მრავალსაუკუნოვანი ისტორია დგას, რომელიც ცოცხალია ერის კოლექტიურ მეხსიერებაში. რომანში მოზრდილი პასაჟები ეთმობა ტაძრის მშენებლობის პროცესს, სვეტიცხოვლის სემანტიკიდან გამომდინარე, მას მკითხველისათვის მომავალი პერსპექტივის, აღმშენებლობის, „ოქროს ხანის“ საქართველოს ასოციაცია უნდა შეექმნა. ერის კოლექტიურ მეხსიერებაში სვეტიცხოვლის ხატის აქტუალიზებას დიქტატურისა და კოლონიური ჩაგვრის დროს, ჩაგრული ერისათვის მომავლის იმედი უნდა მიეცა.

„დიდოსტატის მარჯვენას“ ანალიზის დროს ლიტერატურულ კრიტიკაში გამოყოფდნენ ისეთ საკითხებს, როგორცაა: პერსონაჟთა დახასიათება, ფიქციონალური პერსონაჟები, ისტორიული გმირები, ასევე საბჭოთა კრიტიკისათვის საინტერესო თემა: ქალთა სახეები (ქალთა სახეები „ვეფხისტყაოსანში“ და არაერთ ნაწარმოებში). „დიდოსტატის მარჯვენაში“ განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსი ხდებოდა შორენა კოლონკელიძის სახე, რომელიც ქალის იდეალადაც ცხადდებოდა: „გარეგანი მშვენიერებით და სულიერი რაინდობით დაჯილდოებულ ქალთა მხატვრული სახეებით მდიდარ ქართულ კლასიკურსა და თანამედროვე ლიტერატურაში ეს სახე იშვიათი ადამიანური მომხიბვლელობით, კდემამოსილებით, ლირიულობით გამოირჩევა (ჟღენტი 1967: 71). სასკოლო პროგრამებშიც აქტუალური იყო შორენას სახის დაკავშირება ქართული კლასიკური მწერლობის პერსონაჟ ქალებთან. შორენას თვისებები მკითხველს მართლაც უქმნის მსგავს ასოციაციებს: „შეხედა შორენას, შეუძლებელი იყო რაიმე მზაკვრობა ხლებოდა ამ მშვენიერ, შეურყვენელ თვალებს. ეს იყო, მის მზერაში გიორგიმ დაიჭირა ის ველური დარცხვენილობა, რომელიც ირმის ნუკრების გამოხედვაში შენიშნა ნელან“ (გამსახურდია 1976: 81). „ჩვეულებრივი აზნაურის ასული არ გეგონოს შორენა, ვაჟკაცი, მონადირე ქალია იგი“ (გამსახურდია 1976: 151). შორენა კოლონკელიძის სიმშვენიერეს უპირისპირდება ვარდისახარის ვულგარული სილამაზე, ცნობილი დაპირისპირება: თინათინი/ნესტან-დარეჯანი ვს. ფატმანი: „გაიფიქრა არსაკიძემ და წარმოუდგა მარჩბივი ჩვენება: ვარდისახარი ამოუდგა შორენას გვერდით. კისკისა, ტიკტიკა, ფეროვანი, ჭარბენებიანი, სიცოცხლეზე შეყვარებული... მხოლოდ ვნებისათვის, მხოლოდ სარეცელისათვის გაჩენილა ეს აშარი დიაცი...“

როცა შორენა და ვარდისახარი პირისპირ წარსდგნენ არსაკიძის წარმოდგენაში, ოვსთა ხარჭაყოფილი კოლონკელიძის ქალმა დაჩრდილა ანაზღადა...

ფაქიზი იყო შორენა, როგორც ქერუბიმის ფრთენი და სევდიანი, როგორც ყინცვისის მჭმუნვარე ანგელოსი.

ყელისმიერი ხმა ჰქონდა, ისეთი წკრიალა, როგორც ვერცხლის ეჟვნები, ხევისბერების დროშის ბუნზე შებმულნი.

ჰარილესავით რბილი და ტფილი იყო მისი ბუნება სრულად“ (გამსახურდია 1976: 183-184). შორენას იდეალიზებული სახე ახლოსაა „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟებთან, განსაკუთრებით თინათინის სილამაზესა და სიბრძნესთან. უახლოვდება აგრეთვე თამარ მეფის იდეალიზებულ სახეს, რომელიც თამარ მეფეზე შექმნილი პოეზიიდან და ისტორიული წყაროებიდან იღებს სათავეს. აგრეთვე ბევრი პარალელის გავლება შეიძლება შალვა დადიანის „უბედურ რუსში“ შექმნილ თამარის სახესთან.

ისტორიულ რომანში საინტერესო მიმართებაა ისტორისა და ფიქციას შორის. მასში დაცულია ისტორიული ჟანრის კონვენციები, თუმცა ისტორიული ფაქტების გადანაცვლების ტენდენცია, მთავარი პერიპეტიების ფიქციონალობა მეტყველებს იმ ფაქტზე, რომ მწერალს ნაწარმოებით თანამედროვეობის უმნიშვნელოვანეს კითხვებზე სურდა პასუხების გაცემა. წარსულის რეპრეზენტაციით ხდებოდა ტექსტის საზრისის კოდირება. ტექსტის შესახებ არსებული რეცეფციების ცვლილება მიგვანიშნებს პოსტსაბჭოთა ქართულ საზოგადოებაში არსებული ღირებულებების გადაფასების პროცესზე. თუ საბჭოთა კრიტიკისათვის ავტორის მიერ დასმული საკითხი – ხელოვანის ბედისა ტირანულ სახელმწიფოში – შუა საუკუნეების ტირანიაზე მეტყველებდა, დღეს ვითარება შეიცვალა: ეს პარადიგმა უკვე საბჭოთა რეპრესიების ალტერნატივაა. რომანში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სვეტიცხოვლის აგების ისტორიას. საბჭოთა კრიტიკის მიერ შრომის აპოლოგიის თეზაში ჩადებული შინაარსის საპირისპიროდ, სვეტიცხოველი უნდა გამხდარიყო ძლიერების, შინაგან ძალთა მობილიზაციის, ეროვნული აღმშენებლობისა და შემოქმედებითი ენ-

ერგის სიმბოლო. ამდენად, მწერლის დროინდელ ეპოქაში მას ბოლშევიკური ტირანიით დათრგუნული მკითხველისათვის უნდა მიეცა მომავლის იმედი, რაც არსებითად ჯდება ე. სმითის „ოქროს ხანის“ კონცეფციაში. ისტორიული ნაწარმოები პოლიტიკური ბრძოლის ინსტრუმენტიც ხდებოდა: ის ემსახურებოდა ანტიკოლონიური იდენტობის შექმნას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბენაშვილი დ. კონსტანტინე გამსახურდია. თბილისი, 1962
გამსახურდია კ. რჩეული თხზულებანი. თბილისი, 1960
გამსახურდია კ. თხზულებათა ათტომეული. თბილისი, 1976
გამსახურდია კ. თხზულებათა ათტომეული. თბილისი, 1985
კანკავა გ. ისტორიული რომანი და მისი ქართული ტრადიციები. თბილისი, 1969
კიკაჩიშვილი თ. კონსტანტინე გამსახურდიას მხატვრული პროზის პოეტიკა. თბილისი, 1982
მჭედლიძე ა. კონსტანტინე გამსახურდიას დიდოსტატის სწავლება სკოლაში. თბილისი, 1974
ჟღენტი ბ. კონსტანტინე გამსახურდია. თბილისი, 1967
სიგუა ს. კონსტანტინე გამსახურდიას პროზის სტრუქტურა. თბილისი, 1989
სიგუა ს. მარტვილი და ალამდარი. თბილისი, 2013
ჭანია ლ. კონსტანტინე გამსახურდიას ეროვნულ-პოლიტიკური მრწამსი. თბილისი, 1997
Smith A. The Golden Age and National Renewal. Myth and Nationalhood, 2013

TAMAR CHOKORAIA

FICTION AND REALITY IN THE COLLECTIVE MEMORY, ACCORDING TO “THE RIGHT HAND OF GRAND MASTER” BY KONSTANTINE GAMSAXHURDIA¹

Summary

In the history of Georgian literature Konstantine Gamsakhurdia’s historical prose has a crucial significance for the formation of historical novel as a genre. Besides, his novels left a special trace in the collective memory of the Georgian society.

The general interest and love of the readers was also supplemented by the fact that the novel “The Right Hand of Grand Master”, our research object, was included in the textbooks and was taught at school. Moreover, a film was shot with the same title. Besides the text of the novel its perception is also important, which, due to the influence of the Soviet literary criticism, was so closely connected to the text that it became the sole possible interpretation of the book. In the post-Soviet period the process of reappraisal of values was reflected on the comprehension of “The Right Hand of Grand Master” as well, most critics and researchers connected this historical novel with Bolshevik tyranny. However, in the collective memory of the modern Georgian society this specific fact is not stressed or promoted. Using the historical frame Konstantine Gamsakhurdia could transfer his epoch’s acute problems to the past, whose decoding would be much less painful, than openly criticizing the existing regime.

K. Gamsakhurdia even in the book title underlined the issue of the artist’s punishment. “The Right Hand of Grand Master” is a story about an artist whose right arm was cut off. As it is known, the plot of the book is based on a famous legend. On the basis of historical sources the writer restored the epoch of King George I with maximal accuracy; however, the main conflict of the novel – confrontation between the king and the architect, is pure fantasy. The period during which the novel was created – 1938-1939 – is of particular interest as well. This period is famous for the most horrible repressions held in the Soviet Union. The year of 1937 represents one of the most tragic years in the collective memory of the modern Georgian society. In the legends, the dimly indicated plot (which is not con-

¹The article was written in the framework of “The Collective Memory Formation Process in The Georgian Historical Prose (the 20s-60s of XX century)” under the support of the Shota Rustaveli National Scientific Foundation (SRNSF).

firmed in historical records) upon which the invented conflict is based, as well as the novel's creation time unambiguously point to the the 1937 repressions and, in general, to the fate of an artist in the Soviet epoch.

While discussing "The Right Hand of Grand Master" it is impossible for the researcher not to pay attention to its prologue and epilogue. There are several important implicit codes which should have attracted the Soviet critics. In the prologue we read the following: "During the whole century the temple was rained down, even nowadays there is not a single soul who would remember to repair it, save the **Soviet Government**, who roofed it this year, many **thanks to them**" (Gamsakhurdia 1976:13). These words of Ekvtime's are the echo of the Soviet conjuncture. In the epilogue of the novel, wherein the historical areas of "The Right Hand of Grand Master" are discussed, the writer offers us two very important and extremely well-known codes for interpreting: "In our time, in the century of the apology of the work, praise the grand master's labour and devotion" (Gamsakhurdia 1976:343). Precisely this thesis disguised and made ambiguous the writer's following attitude: "A reader should pay close attention to the novel title. In the center of the events is a story about the cutting the arm off, the doomed fate of a grand master in the tyrannical State" (Gamsakhurdia 1976:343). According to the above-mentioned codes the author himself established the foundation for the idolized text, soviet interpretation by which he saved the novel.

During the analysis of "The Right Hand of Grand Master" Soviet critics, relying on these very theses, focused on several topics, such as: work apology, Medieval tyranny, the main characters' description and the reference to historical records. After the Soviet dictatorship it became possible to discuss the political context of the novel and, accordingly, the alternation of the its perception. "The Right Hand of Grand Master" was acknowledged as: "The allegorical transfer of the tragedy of 1937 year into the distant past" (Sigua 2003:255). Arszakidze became the symbol of the people repressed in 1937 (Chania 1997:125-133). The novel was written in 1939. Its creation date and political context are very significant. As we see, the perception of the Soviet critics takes source from the epilogue. The writer misled the Soviet critics and by it gave the text a chance of existence. The author also gave the readers a circle of implicit codes and an opportunity to decode them and, thus, transfer his message.

Alongside unmasking the Bolshevik tyranny, the formation of the anticolonial identity was no less important. In the novel especial attention is given to the icon of the enemy of Byzantium practicing the same religion as us. We consider that for Georgian readers this very allegory is quite comprehensible. The year when the novel was written coincides with Russia's obvious and bilateral aggressive epoch: on one hand, Georgia becomes part of the Soviet Union and tyranny and, on the other, De Facto colonization of Georgia by Russia. During horrible repressions of the 1930s, by depicting strong Georgia and creating a novel of anti-Byzantium sentiments the writer confronted the Georgians' pessimistic attitude and gave hope for the better future, which basically adjusts to the conception of the "Golden Age".

In the process of formation of anticolonial identity the history of building of Svetitskhoveli Cathedral is also very important. The main conflict of "The Right Hand of Grand Master" – the punishment of the Master – is linked to this very church. Svetitskhoveli occupies a central position in the novel, all the episodes and intrigues described in the book occur around it. Svetitskhoveli is a significant feature in the collective memory of the Georgian nation, and is supported by the sacral fact that Jesus' robe is buried under it. For centuries the church represented the country's religious center: the official residence of the Catholicos-Patriarchs of all Georgia was situated there, they were consecrated there, and the wedding ceremonies of the Kings and Queens, the christening of princes, kings, queens, and the funerals of the Catholicos-Patriarchs were also held there. Numerous poems were devoted to Svetitskhoveli Cathedral, but "The Right Hand of Grand Master" gave the existing stories and legends wider recognition and greater significance. In modern Georgia Svetitskhoveli Cathedral is still a very important place. In the novel there are quite long passages describing the process of construction of the church. According to its semantics, Svetitskhoveli should have created to the reader the association of future prospect, prosperity and Golden Age for Georgia. In the conditions of dictatorship and colonial oppression the actualization of the icon of Svetitskhoveli in the collective memory should have given the oppressed nation a hope for the better future.

In the historical novel there is a very interesting relation between history and fiction.

In it the conventions of the historical genre are observed, although the tendency to reorder historical facts and the fictional character of the main peripetia point to the fact that by creating the novel the writer desired to answer to all the important questions of contemporaneity. By representing the past the opinions represented in the text became codified. The changes that took place in the interpretation of the text indicate to the process of reappraisal of values in the post-Soviet Georgian society.

ანა ხვედელიანი

**საქართველოსა და საერთაშორისო აქტორების სახეები
1920-1921 წლების კარიკატურების მიხედვით**

XIX საუკუნეში დაწყებული ქართული ეროვნული იდენტობის ფორმირების ერთგვარი შემადგამელი ეტაპი 1918 წელს ქვეყნის დემოკრატიულ რესპუბლიკად გამოცხადებაა. 1917 წლის რუსეთის რევოლუციის შემდეგ ქართული სახელმწიფოს მშენებლობისა და ერის კონსტრუირების იდეა კვლავ აქტუალურია. XIX საუკუნეში ქვეყნის კულტურული ფაქტორების განსაზღვრამ მოგვიანებით დღის წესრიგში დააყენა მისი ტერიტორიული დამოუკიდებლობის ფორმირებისა და კონსოლიდაციის საკითხი, რაც ერთგვარად ერის კულტურულიდან პოლიტიკურ პროექტზე გადასვლაა. ეს პერიოდი აქტუალურია იმ თვალსაზრისით, რომ სწორედ ამ დროს ყალიბდება ქართული სახელმწიფოებრიობა და ნაციონალური იდენტობა. ქართული იდენტობის ფორმირების ეს პროცესი გულისხმობს ჩვენი და სხვების სახეების ფორმირებასაც. ამავე პერიოდში ისაზღვრება საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ორიენტაციებიც. საგარეო პოლიტიკურ სარბიელზე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მიზანია დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარების უზრუნველყოფა, საქართველოს შიგნით კი მის მიზანს წარმოადგენს ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნება. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პერიოდი მთელი რიგი სირთულეებით გამოირჩევა, ამ დროს აღმავლობას იწყებს მეცნიერება და კულტურაც. თბილისში იხსნება უმაღლესი სასწავლებლები – უნივერსიტეტი და კონსერვატორია. 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ძირითადი მნიშვნელოვანი მოვლენები – ავტოკეფალიის აღდგენა, საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკად გამოცხადება, ურთიერთობა მეზობელ სახელმწიფოებთან, ბათუმის საკითხი, საქართველოსა და ინგლისის ურთიერთობა და ბოლოს, რუსეთის მიერ საქართველოს 1921 წლის ოკუპაციის წინაპერიოდი, – ეს ის თემებია, რომლებსაც „ემშაკის მათრახი“ აქტიურად და თანმიმდევრულად აშუქებს კარიკატურაში.

სტატია ეხება საქართველოსა და საერთაშორისო აქტორების სახეების ჩვენებას 1920-21 წლების ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სატირის „ემშაკის მათრახის“ კარიკატურების მიხედვით. არჩეული საკითხის აქტუალობა განპირობებულია შემდეგი მოტივით: გარდა იმისა, რომ კარიკატურა ისტორიული მოვლენების ამსახველ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროდ მოიაზრება, დროთა მანძილზე მას ასევე დაევალა ისეთი საკითხების განხილვა, როგორცაა სტერეოტიპების, სახეების დადგენა კარიკატურაში. ჩვენი მიზანია, ერთი მხრივ, გამოვკვეთოთ, როგორი იყო მაშინდელი პოპულარული მედიასაშუალებით დანახული საქართველოს ისტორიული მოვლენები და მათი მონაწილე მთავარი აქტორები; მეორე მხრივ, შევეცადოთ მოვიძიოთ და დავადგინოთ ის სტერეოტიპები, რომლებიც აყალიბებენ ჩვენ და სხვების სახეებს ამ სახის პოპულარულ მედიაში.

კარიკატურას, როგორც პოლიტიკურ-სატირული გრაფიკების, ნახატებისა და ჩანახატების ჟანრს, თავისი განვითარების ისტორია აქვს: ის იტალიური სიტყვა caricare-დან მოდის, რაც ნიშნავს დატვირთვას, დაგატვირთვას, გადაჭარბებას, მძაფრად გამოხატვას. კარიკატურის, როგორც საკვლევი ობიექტის, კვლევით ერთდროულად დაკავებულია ისეთი დარგები, როგორებიცაა: ჟურნალისტიკა, მედიის კვლევები, კულტურის კვლევები, ხელოვნება, ფსიქოლოგია, პოლიტიკური მეცნიერებები და ა.შ. ამ ინტერდისციპლინური თვისების გამო მისი ერთიანი განსაზღვრების პოვნა და ერთ ჩარჩოში მოქცევა რთულია. კარიკატურის სპეციფიკურობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი მკვეთრია, გადაჭარბებული, ხშირად საკამათო. ძირითადად ის არ ზრუნავს სინამდვილის ობიექტურ ან ნეიტრალურ შეფასებებზე. კარიკატურა არ ითვლება მხატვრის მხოლოდ

თავისუფალი ფანტაზიის ნაყოფად. ის ყოველთვის დაკავშირებულია რეალობასთან. აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვანია იმის გააზრება, რამდენად ეფექტურად შეეხო ესათუის კარიკატურა პრობლემასა და არსებულ ვითარებას.

კარიკატურის, როგორც ნყაროს, სისტემური ანალიზის დროს ყურადღება ექცევა შემდეგ ფაქტორებსა და მეთოდს: 1. ვინ არის მხატვარი; კარიკატურის სათაური; მისი შექმნისა და გამოშვების პერიოდი, ადგილი. 2. კარიკატურის თემის გაშუქება. რომელ ისტორიულ მოვლენასა თუ ფაქტს ეხება კონკრეტული კარიკატურა. რა ისტორიული საფუძვლების ცოდნაა საჭირო კარიკატურის სწორი გააზრებისათვის. 3. რა სტერეოტიპებს, სიმბოლოებსა და მეტაფორებს ვხედავთ ნახატში.

კარიკატურის კვლევისას, ცალკე აღნიშვნის ღირსია კარიკატურის ტექსტი. ჯონ სთორის ნიგნის „კულტურის კვლევები და პოპულარული კულტურის შესწავლა“ ერთ-ერთ ქვეთავში „ჟურნალ-გაზეთები“, ვკითხულობთ, რომ ვიზუალურ სახეებს ჟურნალ-გაზეთებში მუდამ თან ახლავს ამა თუ იმ ტიპის ლინგვისტური ტექსტი. აქვე ავტორს მოჰყავს რ. ბარტის მოსაზრება, რომ: „ტექსტი ავსებს იერ-სახეს, ტვირთავს მას კულტურით, მორალითა და წარმოსახვით“ (სთორი 2007: 133); ანუ, ჩვენს შემთხვევაშიც კარიკატურის მნიშვნელობა მხოლოდ ვიზუალური მხარით არ განისაზღვრება. თანმხლები ტექსტი მის კულტურულ და წარმოსახვით მნიშვნელობას კიდევ უფრო ამძაფრებს.

კარიკატურა სტერეოტიპებით გაჯერებული ვიზუალური ტექსტია. მასში წარმოდგენილი სურათ-ხატების გააზრებისათვის მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ მისი მხატვრული მხარე, არამედ როგორია ზოგადად კარიკატურისა და მასში წარმოდგენილი სტერეოტიპის ურთიერთმიმართება. კარიკატურა ამა თუ იმ შტრიხის გადაჭარბება-გამძაფრებით, შემცირებით, მეტაფორებითა და სიმბოლოებით მუშაობს. ამ პროცესს უკავშირდება კარიკატურაში გარკვეული სახის ტიპოლოგიების, სტერეოტიპების შექმნის პროცესი. მკვლევარი ანგელიკა პლუმი თავის ნიგნში (Plum 1998) ტერმინებს *ტიპოლოგია* და *სტერეოტიპი* სინონიმებად მოიხსენიებს და, პირველ რიგში, განსაზღვრავს მათ ფსიქოლოგიურ ფაქტორებს: ტიპოლოგიის მეთოდი ქმნის სტერეოტიპს, სახეს კარიკატურაში. სტერეოტიპი ყალიბდება მაშინ, როდესაც განსაზღვრული ტიპის ვიზუალიზაცია არა ერთჯერადი მოვლენაა, არამედ ხასიათდება რეგულარული განმეორებით კონკრეტული ჯგუფებისადმი მიკუთვნებულობის კუთხით. სტერეოტიპის მარკირება ასევე სიმბოლოებით ან კონკრეტული ნიშან-თვისებებითაც ხორციელდება. სტერეოტიპები ერთგვარი „გონებრივი უჯრებია“, რომლებიც განისაზღვრებიან, როგორც მყარი წარმოდგენები და განმეორებები ამა თუ იმ ქცევებისა. ტერმინი „სტერეოტიპი“ თავისი არსით ახლოს დგას შემდეგ ცნებებთან: შეხედულება, სახე, ხატი, ცრურწმენა, პოზიცია, თვალსაზრისი, მტრის ხატი. შესაბამისად, სტერეოტიპები ის წარმოდგენებია, რომლებსაც წინ უსწრებს რეალობის არა საკუთარი გამოცდილება ან შეხედულება, არამედ სოციალური და კულტურული სურათ-ხატები. ფსიქოლოგიური და კულტურული ფაქტორებით დეტერმინირებული სტერეოტიპები შესაძლებლობას გვაძლევენ ჩამოვაყალიბოთ ჩვენი მარტივი ხედვა რაიმე საგანზე, რომელსაც არანაირი პრეტენზია არა აქვს სიზუსტესა და სრულყოფილებაზე, მაგრამ ის საგნებს, მოვლენებს, ადამიანთა ქცევებს მყარ ადგილს მიუჩენს ჩვენს წარმოსახვაში. როგორც წესი, ამ სახის სტერეოტიპებზე ინდივიდი ან საზოგადოება უარს ვერ ამბობს. ის ასევე პოლიტიკურად მართვადაც და მისი პოლიტიკური მიზნებისთვის გამოყენება სრულიად შესაძლებელია. შესაბამისად, სტერეოტიპებსა და კარიკატურას შორის ერთმნიშვნელოვნად არსებობს კორელაცია. კარიკატურა, როგორც კომპლექსური ტექსტის ვიზუალური წარმოდგენა, მანიფესტირდება განზოგადებებით, სტერეოტიპებით, არქეტიპებით, სახეებით, პროექციებით. კარიკატურისტის მეთოდიც ისაა, კონცენტრირება მოახდინოს ამა თუ იმ სტერეოტიპზე და მისი საშუალებით შემოგვთავაზოს პროდუქტი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საკვლევ მასალად გამოვიყენეთ ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სატირის მნიშვნელოვან გამოცემაში „ემმაკის მათრახი“ გამოქვეყნებული 1920-1921 წლების რამდენიმე კარიკატურა.

„ემშაკის მათრახი“ პირველად 1907 წელს გამოვიდა. 1908 წელს კი თბილისის გენერალ-გუბერნატორის განკარგულების საფუძველზე დაიხურა. 1915 წელს კვლავ განახლდა, გამოდიოდა 1915-1917 და 1919-1921 წლებში (საყურადღებოა, რომ გამოცემამ არსებობა 1921 წლის 14 თებერვალს შეწყვიტა). ჟურნალის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში მცირედი მასალა მოიპოვება. თუმცა, გურამ შარაძე „ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორიაში“ წერს: „ქართულ სატირას დიდი ხნის ისტორია აქვს... ჟურნალი „ემშაკის მათრახი“ გადაიქცა ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სატირის უშესანიშნავეს ორგანოდ. დიდი და პატარა, მტერი და მოყვარე, ყველა მოუთმენლად მოელოდა „ემშაკის მათრახის“ მორიგი ნომრის გამოსვლას. მისი მკითხველი იყო როგორც ინტელიგენცია, ისე ქალაქის მუშა და სოფლის გლეხი. „ემშაკის მათრახს“ შეხვდებოდათ საქართველოს ყველა მივარდნილ კუთხეებში“ (შარაძე 2005: 237). ჟურნალში, მთელი თავისი არსებობის მანძილზე, თანამშრომლობდა მხატვარი ოსკარ შმერლინგი. მოგვიანებით, მხატვრები: შ. ქიქოძე, მ. ჭიაურელი, ვინმე ა.ზ., ს. ნადარეიშვილი და სხვები.

ზოგადად, როდესაც ქართული კარიკატურის შესახებ ვსაუბრობთ, ცალკე უნდა აღინიშნოს ოსკარ შმერლინგი. იგი თამამად შეიძლება ჩავთვალოთ ქართული კარიკატურის ერთ-ერთ ფუძემდებლად. შმერლინგი ჯერ კიდევ პეტერბურგში სწავლისას აქვეყნებდა თავის ნახატებსა და კარიკატურებს გერმანულსა და რუსულ გაზეთებში. საქართველოში მოღვაწეობას გაზეთ „ცნობის ფურცელის“ სურათებიან დამატებაში იწყებს, შემდგომ კი თანამშრომლობას აგრძელებს „ემშაკის მათრახში“. შმერლინგის თემატიკა მრავალფეროვანია და ქალაქური ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროს მოიცავს. ჟურნალის პირველ გამოცემებში ძირითადი აქცენტი მაინც ისეთ თემატიკაზეა გაკეთებული, რომელიც თბილისისა და სხვა ქალაქების ადგილობრივ მკვიდრთა ყოფა-ცხოვრებასა და ზნე-ჩვეულებებს აღწერს. 1917 წლიდან, კონკრეტულად კი რუსეთის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ, „ემშაკის მათრახში“ თემატიკა იცვლება და ის პოლიტიკური ხასიათის მატარებელი ხდება. ჟურნალის მხატვრული მხარე ქართული ხელოვნების განვითარების მნიშვნელოვან ეტაპად მიიჩნევა. თუმცა, ნახატებში ქვეყნისთვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პერიოდი აისახება და ამ პერიოდის უშუალო დამკვირვებლების მიერ ცნობილი ისტორიული ფაქტები ცოცხლდება.

გარდა ისტორიული კონტექსტებისა, ჩვენ მიერ განხილულ კარიკატურებში მრავლად ვხედავთ სტერეოტიპებსა და ტიპოლოგიებს, გაჯერებულს სიმბოლოებით, მეტაფორებით, ალეგორიებით, რომლებიც უფრო თვალნათელსა და ხატოვანს ხდიან მაშინდელ ისტორიულ მოვლენებს. სტატიაში განხილული კარიკატურები დაყოფილია შემდეგი პრინციპის მიხედვით: კარიკატურა, რომელიც დამოუკიდებელ საქართველოს თემატიკას აშუქებს და კარიკატურა, რომელიც საქართველოს გასაბჭოების წინა პერიოდს ეძღვნება.

დამოუკიდებელი საქართველოს აღწერას ვიწყებთ 1920 წელს გამოქვეყნებული კარიკატურებით, როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობა უკვე ორიოდე წელს ითვლის. აღსანიშნია, რომ ჟურნალი „ემშაკის მათრახი“ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების წელს, 1918 წელს, არ გამოდიოდა. შესაბამისად, ჟურნალში არ არსებობს დამოუკიდებლობის აქტის მიღების უშუალო „მონმე“ მასალა. დამოუკიდებელ საქართველოში მიმდინარე პროცესების დამკვირვებელი ის 1919 წლიდან ხდება.

ყველა ჩვენ მიერ მოხმობილ ნახატში დამოუკიდებელი საქართველო პერსონიფიცირებულია ქალის სახით, თავად დამოუკიდებლობა კი – პატარა ბავშვის, ბიჭის სახით. ქვეყნების, ნაციების პერსონიფიცირება კარიკატურაში საკმაოდ გავრცელებული მეთოდია. მაგალითად, ბევრ კარიკატურაში, რევოლუციის შემდგომი საფრანგეთი პერსონიფიცირებულია ფრანგული მარიანათი, რაც თავისუფლების სიმბოლოა.¹ ინგლისი პერსონიფიცირებულია ჯონ ბულლით (ინგლისელი ბურჟუის მეტსახელი, XVIII საუკუნის ინგლისელი მწერლის, არბიტნოტის პოლიტიკური პამფლეტის გმირის სახელი). მის სახეს, მეორე მსოფლიო ომის დროს, გერმანელები, როგორც მონიანალ-

¹ მარიანა (ფრანგ. Marianne) – საფრანგეთის ეროვნული სიმბოლო. გამოსახულია ქალის სახით და გამოხატავს საფრანგეთის ეროვნულ დევიზს: „თავისუფლება, თანასწორობა, ძმობა“.

მდევე, ინგლისის სიმბოლოდ იყენებდნენ. „ეშმაკის მათრახშიც“, მაგალითად, რუსეთის რევოლუცია, რევოლუციის შემდგომი რუსეთი, ასევე ანტანტა, ქალის სახით არის პერსონიფიცირებული.

საქართველოს შემთხვევაშიც ჩვენ ვხედავთ ახალგაზრდა მანდილოსანს, ქალს. რატომ მაინცდამაინც ქალი? გარდა საერთაშორისო პრაქტიკისა, რა კულტურულ და ისტორიულ კონტექსტებთან შეიძლება გვეკონდეს აქ საქმე, რამაც საქართველოს ქალის სახით პერსონიფიცირება, მისი ამ სტერეოტიპად ჩამოყალიბება განაპირობა? აქ ვაწყდებით კარიკატურაში სტერეოტიპის შექმნის იმ გზას, რასაც კულტურული და ისტორიული ფაქტორებით განსაზღვრული სტერეოტიპი ეწოდება. თუ გადავხედავთ ისტორიულ და კულტურულ ფაქტორებს, ჯერ კიდევ ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული, ვგულისხმობთ მედეას, ვხედავთ ქართველი ქალის განსაკუთრებულ მნიშვნელობასა და როლს ქართული კულტურისა და იდენტობის ჩამოყალიბების პროცესში. საქართველოს გაქრისტიანება დაკავშირებულია ქალთან – წმინდა ნინო; საქართველო ღვთისმშობლის წილხვედრი ქვეყანაა; საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი გამორჩეული პერიოდი მეფე-ქალის სახელს უკავშირდება და ა.შ. ქართველი ქალის, დედის სახე ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც მრავლად მოიპოვება: ერთ-ერთი მათგანია ადგილის დედის ფენომენი. ხალხში მყარადაა გამჯდარი რწმენა იმისა, რომ თითოეულ ადგილს, მთას, გორას ჰყავს თავისი დედა. სიტყვები: დედამინა, დედაენა, გუთნისდედა, დედაბოძი, დედაარსი, – ყველა მათგანი დაკავშირებულია ქალის განსაკუთრებული მნიშვნელობის გააზრებასთან. გარდა ამისა, ქალი, ბუნების კანონიდან გამომდინარე, ითვლება ახალი სიცოცხლის დაბადების, ახლის ქმნადობის სიმბოლოდ. ქართველი ქალის სახე, მშობელი ახალი საქართველოსი, ქვეყნის ახალი სიცოცხლის ანუ დამოუკიდებლობის დამბადებლის სიმბოლოდ უნდა განვიხილოთ. შესაბამისად, კარიკატურებში ქვეყნის ქალის სახით პერსონიფიცირება, სწორედ ამ კულტურული და ფსიქოსოციალური სურათ-ხატებით უნდა იყოს ნაკარნახევი.

1. დამოუკიდებელი საქართველო – 1920 წელი

კარიკატურა 1: სიფრთხილეს თავი არ სტკივა¹

¹ „ეშმაკის მათრახი“. 1920, N10, გვ. 1.

კარიკატურა 2: ორი წელიწადი¹

კარიკატურა 3: დენიკინი და საქართველო²

სამივე ნახატი შესრულებულია 1920 წელს ა. ზ-ს მიერ.

¹ „ემშაკის მათრახი“. 1920, N 27, გვ. 1.

² „ემშაკის მათრახი“. 1920, N13, გვ. 16.

პირველ ნახატში, „სიფრთხილეს თავი არ სტკივა“ საქართველო თავის დამოუკიდებლობას ანუ შვილს მიმართავს „ჩუ, შვილო, ჩუ! აი, გესმის, შუა ტყეში დადის“. ნახატზე ვხედავთ დედას, რომელსაც ხელში პატარა ბავშვი ჰყავს აყვანილი და თავს ტყეში აფარებს. შორიახლოს ჩანს თეთრი, მოხეტიალე დათვი. იგი თითქოს გაფაციცებით და ჩასაფრებული ათვალიერებს გარემოს. სიმბოლურად ქალი არის საქართველო, ბავშვი – დამოუკიდებლობა და თეთრი დათვი – საფრთხე, რომელსაც ასოციაციურად რუსეთისკენ მივყავართ. რომელიმე ქვეყნის, ნაციის ცხოველის სახით წარმოდგენა კარიკატურაში ერთ-ერთი გავრცელებული მეთოდია. საქვეყნოდ აღიარებულია, რომ თეთრი დათვი რუსეთია.

მეორე ნახატში „ორი წელიწადი“ კვლავ ვხედავთ საქართველოსა და რუსეთს. ორივე მათგანი ქალის სახით არის წარმოდგენილი. რუსეთი საყვედურობს მეზობელს მასთან დაშორების გამო, მაგრამ საქართველოს პასუხი ერთმნიშვნელოვანია. მან მოიშორა ბორკილი, რაც გულისხმობს შემდეგს: ეროვნული თავისუფლება და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა ქართველი ხალხის არჩევანია.

მესამე ნახატში „დენიკინი და საქართველო“ წარმოდგენილია გასაუბრება დენიკინსა და საქართველოს შორის. დენიკინი ველარ ცნობს ახალგაზრდა, ლამაზ ქალბატონს, იგი შეცვლილია და ვარაუდს გამოთქვამს, რომ ის ნამდვილად საქართველო უნდა იყოს: „მშვენიერო მეზობელო, მოხუცი კაცი ვარ, ნუ გამამტყუნებ, თუ ამდენ ხანს ვერ გიცანი. ახლა კი გცნობ, შენ სწორედ საქართველო ხარ... საქართველო: თქვენ თვითონ ვინ ბრძანდებით, სრულიად იერია უცნობი...“

სამივე ნახატში საქართველო წარმოდგენილია ახალგაზრდა, სანდომიანი ქალის სახით, რომელიც არ გამოირჩევა მდიდრული ჩაცმულობით, შემოსილია სადად, ქართველი გლეხი ქალის სამოსით. სახეზე იკითხება მისი გაცნობიერებული როლი პირმშოს – დამოუკიდებლობის წინაშე, რომ უნდა დაიცვას იგი და აარიდოს საფრთხე. ამ დროს კი რუსი ქალის სახეზე საპირისპირო განცდებს ვკითხულობთ. მხატვარი ცდილობს სპეციალურად წარმოგვიდგინოს რუსი გლეხი ქალი ულამაზო ფორმით და ამით გამოხატოს ქართველის, როგორც დადებითი მეს უპირატესობა ნეგატიური მოწინააღმდეგის – რუსეთის მიმართ. მოწინააღმდეგის სახის დამახინჯება ან სასაცილო შტრიხებით აღჭურვა, ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული კარიკატურისტული მეთოდია. მიზანია მოწინააღმდეგის დამცირება და ამის ხარჯზე მტრის სტერეოტიპის შექმნა; ამ ხერხით საკუთარი ემოციურ-ფსიქოლოგიური მუხტის ხაზგასმა.

შელახულ და ნირნამხდარ მდგომარეობაში ვხედავთ მაშინდელი რუსეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან აქტორს – დენიკინსაც. ისტორიულ კონტექსტში ბოლშევიკურ რეჟიმთან დაპირისპირებული მოხალისეთა არმია, დენიკინის მეთაურობით, კვლავ ცდილობს ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის აღდგენას. მისი ყველანაირი მცდელობა, განამტკიცოს თავისი გავლენა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებზე, საბოლოო ჯამში, ბოლშევიკური ჯარების მიერ უგულვებლყოფილი აღმოჩნდება. დენიკინი უფრო ლოიალური გახდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მიმართ. ამ ნახატში თითქოს ეს ლოიალურობა იკითხება: იგი „ბედს არის შეგუებული“ – იხილოს ახალი საქართველო.

საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდში „ემშაკის მათრახი“ არაერთ კარიკატურას უთმობს საქართველოსა და ინგლისის ურთიერთობების საკითხსაც. თვალსაჩინოებისთვის წარმოდგენილია ერთ-ერთი მათგანი: ნახატი **საიუბილეო საჩუქარი**,¹ რომელიც 1920 წლის 26 მაისის ნომერში გამოიცა, დამოუკიდებლობიდან ორი წლისთავზე.

¹ „ემშაკის მათრახი“. 1920, N27, გვ. 12.

ნახატის ავტორის გვარი არ იკითხება. ნახატზე გამოსახულია პატარა ბიჭი, რომელიც სეირნობს ტყეში და მას ჩასაფრებული უთვალთვალეს ინგლისელი ჯარისკაცი ხაფანგით ხელში. ნახატის ქვეშ ვკითხულობთ: *ინგლისი: დღეს მხოლოდ ორი წელიწადი შეუსრულდა და ნახე როგორ აიყარა ტანი! თუ ამრიგად გაიზარდა, ხელიდან გამისხლტდება და ვერაფერს გამოვრჩები. მოდი, ერთი ოინი ვუყო! ამ გზას ხომ ვერ გასცდება... აი, ამ ბურჩებში დავუდებ ხაფანგს, წამოჰკრავს ფეხს და მორჩა! მშვიდობით დამოუკიდებლო საქართველო! (ხაფანგს დაუდებს და უთვალთვალეს).*

ნახატის ტექსტით მკითხველის თვალწინ იშლება ისტორიული ნარატივი: კარგად ჩანს ინგლისის არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება საქართველოს მიმართ. მიუხედავად იმისა, რომ ინგლისი ცნობდა მის დამოუკიდებლობას, ინგლისის გეგმაში მაინც არ შედიოდა საქართველოს სუვერენიტეტი. მას უფრო კარგი ურთიერთობა ჰქონდა რუს გენერლებთან, მაგალითად, დენიკინთან, ვიდრე საქართველოს მთავრობასთან. ბრიტანელი გენერალი ბრიმსი აცხადებდა, რომ საქართველოსთვის „...უმჯობესია ერთიან რუსეთში შევიდეს და დენიკინისგან ბოძებულ თვითმმართველობას დასჯერდესო“ (ჯანელიძე 2009: 140). ეს ნახატიც ამ განწყობის თვალნათელი გამოხატულებაა: ინგლისს არ აწყობს დამოუკიდებელი საქართველო.

II. საქართველო – 1921 წელი

კარიკატურა: საქართველო და საბჭოთა რუსეთი¹

¹ „ეშმაკის მათრახი“. 1920, N58, გვ. 16.

ნახატზე „საქართველო და საბჭოთა რუსეთი“ არ იკითხება მხატვრის გვარი. ის შესრულებულია 1921 წელს. მასზე კვლავ ვხედავთ ქალის სახით გამოსახულ საქართველოს, რომელიც წელს ზემოთ არის შიშველი, თავზე კი ქართული ჩიხტიკოპითაა შემოსილი. იგი გარშემორტყმულია გველეშაპით, რომელიც მას მკერდს ჰკვეთს. ამ ნახატის სიმბოლოების მიღმა ცალსახად იკითხება შემდეგი: ქალის სიშვილე სიმბოლური გამოხატულებაა იმ საფრთხეებისა, რომლებიც საქართველოს გასაბჭოებას წინასწარმეტყველებენ და რომელთა წინაშე ქვეყანა მაშინ სრულიად მარტო აღმოჩნდა, ყოველგვარი მოკავშირის გარეშე. მკერდის მოკვეთა ამ საფრთხეების გარდაუვალობაზე მიუთითებს. გველეშაპი, ბოროტების და სიკვდილის სიმბოლო, ჰკვეთს მას მკერდს, რათა მან ვეღარ შეძლოს თავისი პირმშოს – დამოუკიდებლობის გამოკვება, ანუ ქვეყანამ ვეღარ გააგრძელოს არჩეული კურსით სვლა. ნახატზე ასევე ვხედავთ შავ ფონს. ზოგადად, სიშავე, სიბნელე, ღამის წყვიადი ქაოსის, დაბნეულობის, გაურკვევლობის რეპრეზენტირებას ახდენს. ის მუქარის ერთგვარი წარმოდგენაა, როდესაც შეიძლება დაიკარგო ქაოსში და დაკარგო კონტროლი. ამ ხერხით შესრულებული კარიკატურები, გარდა პოლიტიკური ფონისა, – უფრო ემოციურ განწყობებზე მოქმედებენ და თითქოს ანალიტიკურ დისკუსიას მეორე პლანზე გადასწვენენ.

სიბნელის, გაურკვევლობისა და ცუდის მოლოდინის წინასწარმეტყველებაა შემდეგი კარიკატურაც, 1921 წლის პირველი იანვრის გამოცემის თავფურცელი.¹

ნახატის ზედა მარჯვენა კუთხეში იკითხება მხატვრის გვარი – ნადარეიშვილი. მთავარი გმირი აქ ნოე ჟორდანიანია. იგი თითქოს კუთხეშია მიმწყვდეული, ხელჯოხით ზის სიბნელეში და შესცქერის საათს, რომელიც 12-ს უჩვენებს. ნოე ჟორდანიას უკან, კარზე, გამოსახულია საქართველოს გერბი. კარს ადევს ბოქლომი. საათის ქვეშ, ჟორდანიას წინ დგას კომუნისტი, თავზე წითელი არმიელის ქუდით, ხელში კომბალით, ჯოხით. იგი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარეს ცინიკური გამომეტყველებით მიმართავს: „*ძია, არ მოგბეზრდა და-*

¹ „ემშაკის მათრახი“. N54. 1921. თავფურცელი.

რაჯობა. მოდი გამოცვალო. დახე საათსა, – დროა კიდევ! ნოე: ნადი თავმართელო, ყმანვილო, და გახსოვდეს, რომ „არ შეკშვენის ვირსა რქანი, ყვავსა ვარდი!“.

ნახატზე გამოსახული სიმბოლოებით გადმოცემულია მაშინდელი საქართველოს ვითარება. ბოქლომდადებული და დაპატიმრებული გერბი უნდა იყოს მაშინდელი ქართული საზოგადოების იმ შეგრძნების მანიფესტირება და წინასწარი განცდა, რომ ქვეყნის სახელმწიფოებრიობას დიდი დღე არ უნერია, მისი დრო ამონურულია, ბედი გადანყვეტილი. ხელჯობებიც არ უნდა იყოს შემთხვევითი დეტალი. ნოეს ხელჯობი სიმბოლოა დამარტოხელებული და მიტოვებული ქვეყნის სახელმწიფოებრიობისა, რომელსაც არანაირი ქმედითი ძალა არ გააჩნია თავიდან აიცილოს ოკუპაცია. ოკუპანტის ხელჯობს ასოციაციურად მივყავართ რუსეთის რევოლუციისაკენ, როდესაც სათავეში ბოლშევიკები, რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია მოვიდა. ეს ხელჯობი თითქოს ამ რევოლუციის მენტალური მდგომარეობაც არის: ამ „ხელჯობმა“ ჩამოაგდო მეფე და ამ „ხელჯობით“ შეიარაღებული მოდის ის ხელისუფლებაში, იმყარებს მომავალშიც პოზიციებს. ნახატში ასევე ორივე პერსონაჟის ფონზე ვხედავთ სიბნელეს. პირველის სიბნელე დაბნეულობა და ქაოსია, უსუსურობის განცდა. მეორის სიბნელე კი – ბნელი, საბჭოთა იდეოლოგია, რომელსაც მაშინდელი მთავრობა წინ ვერ აღუდგა.

დასკვნა

წარმოდგენილ ნაშრომში შევეცადეთ ყურადღება გაგვექციათ იმ ასპექტებზე, რომლებიც გვიჩვენებენ, როგორ აყალიბებდა იმ დროის პოპულარული მედიასაშუალება „ემმაკის მათრახი“ ე.წ. სახეებს ანუ სტერეოტიპებს კარიკატურაში კულტურული და ისტორიული ფაქტორების გათვალისწინებით.

მამასადამე, სახვითი ხელოვნების ეს საინტერესო მიმართულება – კარიკატურა, რომელიც რენესანსის სრულყოფილი მხატვრობის – Perfetta bellezza¹ კონტრახელოვნებად, – Perfetta Deformita²-დ იყო მიჩნეული, დიდი ხანია უკვე სრულიად სხვა მიზნებს უსახავს მხატვარსაც და საზოგადოებასაც. კარიკატურა, როგორც ისტორიული რეალობის გამოხატვის საშუალება, ორმაგი ფუნქციის მქონე მიმართულებაა. ერთი მხრივ, ის ვიზუალური ხერხებით ისტორიული წარსულის რეპრეზენტირებას ახდენს, მეორე მხრივ კი, გარკვეული ხედვების, სტერეოტიპების გამოყენებით, საკუთარი და სხვათა სახეების გადახედვისა და გააზრების საშუალებაც არის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- სთორი, ჯონ. კულტურის კვლევები და პოპულარული კულტურის შესწავლა, თბილისი, 2007.
შარაძე, გურამ. ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია. ტომი VI. თბილისი, 2005.
ჯანელიძე, ოთარ. საქართველოს ახალი და თანამედროვე ისტორია, თბილისი, 2009.
ნოდია, გია. „ქართული ეროვნული იდეის კომპონენტები: ზოგადი მონახაზი“. *ქართველი ერის დაბადება (ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილი კონფერენციის მასალები)*, 26-27 ნოემბერი, 2007.
Plum, Angelika. Die Karikatur im Spannungsfeld von Kunstgeschichte und Politikwissenschaft Eine ikonologische Untersuchung zu Feindbildern in Karikatur. Shaker Verlag. Aachen, 1998.

პრესის მასალები:

- ჟურნალი „ემმაკის მათრახი“. 1920, N10, N13, N27.
1921, N 54.

¹ Perfetta bellezza – სრულყოფილი სილამაზე. სილამაზის რენესანსისეული აღქმა. მაგ.: რაფაელისეული სრულყოფილი სილამაზე მხატვრობაში.

² Perfetta deformita – იგულისხმება, რომ კარიკატურა, როგორც სრულყოფილების დეფორმაცია, იტალიურ რენესანსში სილამაზის კლასიკურ გაგებას უპირისპირდებოდა ხელოვნებაში.

ANA KHVEDELIANI

**GEORGIAN AND INTERNATIONAL ACTORS ACCORDING
TO CARICATURES OF CELEBRITIES
(1920-1921)**

Summary

The goal of my study is to use Georgian political caricatures as the historical source in order to interpret a certain period (1917-1921) in the history of Georgia.

Caricature is the political satiric graph, drawings and sketch genre that reflects significant events of a certain time and provides estimations. Largely important is political caricature as it is considered to provide a significant source for the analysis of historical facts. The specificity of caricature lies in the fact that it is clear, exaggerated and often disputed. They basically do not follow the objective or neutral estimation of reality. Hence, it is important to understand how effectively a certain caricature conveys the problem of the situation at hand. This is the very reason of this study, to see how popular media of that time was viewing the historical reality, national position about the event, how objective or subjective it was while reflecting those events through symbols and metaphors.

While conducting the system analysis of political caricature, the following factors are taken into consideration: 1. Who the drawer is; the title of the caricature; the period and place where it was created and published. 2. Coverage of the caricature subject. Which of the historical events or facts is covered in a certain caricature? What certain historical fundamentals have to be acknowledged to properly interpret the caricature? 3. What stereotypes, symbols and metaphors we see in the caricature?

Based on this methodology, as the material to study the issue, an important public and political edition the “Devil’s Whip” (“Eshmakis Matrakhi”) is used. The magazine was being published with some break in 1915-1917 and 1919-1921. The last issue was published on 14 February 1921. Art and drawings in the “Devil’s Whip” (Eshmakis Matrakhi”) magazine belong to O. Shmerling and Sh. Kikodze.

The use of the “Devil’s Whip” (“Eshmakis Matrakhi”) caricatures as historical sources is caused by certain reasons, namely, by the significance of the historical period. The main internal and external political events in Georgia following the 1917 revolution in Russia – reinstatement of autocephaly, declaration of Georgia as a democratic republic, relations with neighbor states – Azerbaijan and Turkey, Batumi issue, relations between Georgia and England and, finally, the period prior to the occupation of Georgia by Russia in 1921 are the issues sequentially and systematically covered in the caricatures published in the “Devil’s Whip” (Eshmakis Matrakhi) magazine.

ნინო ტაბეშაძე

კოლექტიური ტრავმის ამსახველი ნარატივები

(ზაზა ბურჭულაძის რომან „ადიბასის“ მაკალითზე)

ქართული საზოგადოებისთვის ბოლო წლების ყველაზე დასამახსოვრებელ მოვლენად 2008 წლის აგვისტოს ომი იქცა. მის მიერ გამოწვეულმა ტრავმამ შეცვალა სახელმწიფოსა და თითოეული მოქალაქის ცხოვრება. აგვისტოს ომმა გამოიწვია პოსტტრავმული სტრესის გაჩენა, რომელსაც საზოგადოება დღემდე ებრძვის. შეიძლება ვთქვათ, რომ ქვეყანა ჯერ კიდევ ტრავმული გამოცდილების დაძლევის პროცესშია.

სტატიის მიზანია მოკლედ მიმოიხილოს კოლექტიური ტრავმის ფენომენი და გააანალიზოს ტრავმაზე შექმნილი ნარატივი, კერძოდ, ზაზა ბურჭულაძის „ადიბასი“. თავდაპირველად შევხებით კოლექტიური ტრავმის ფენომენს.

კოლექტიური ტრავმა კოლექტიური მეხსიერების ნაწილია. ფართოდ გავრცელებული მნიშვნელობით, მეხსიერება გულისხმობს ინდივიდების, ჯგუფებისა და სახელმწიფოთა მცდელობას, განსაზღვრონ საკუთარი რაობა ისტორიის ინტერპრეტაციით, დაგროვილი გამოცდილების ასახვითა და ღირსშესანიშნავად მიჩნეული მოვლენების დაფიქსირებით (Lebow, Kansteiner and Fogu 2006: 8). მეხსიერება შუამავალია წარსულსა და აწმყოს შორის, იგი სამ დონეზე შეისწავლება (Lebow 2006: 8):

1) კოლექტიურ; 2) ინდივიდუალურ და 3) ინსტიტუციურ დონეზე.

ტრავმები იწვევს ცვლილებებს კოლექტიურ მეხსიერებაში. კოლექტიური ტრავმის საზოგადოდ მიღებული განმარტება ასეთია: „კოლექტიური ტრავმა არის ჯგუფის წევრთა ან მთლიანად კოლექტივის მიერ გაზიარებული ფსიქოლოგიური ეფექტი. კოლექტიურ ტრავმაში შეიძლება ჩართული იყოს რამდენიმე ადამიანისგან შემდგარი ჯგუფი ან მთელი საზოგადოება“ [Lebow 2006: 6]. თუმცა, ეს განსაზღვრება სრულად ვერ ასახავს კოლექტიური ტრავმის ბუნებას. ის გაცილებით ღრმა კვალს ტოვებს საზოგადოებასა და მის შემდგომ განვითარებაზე.

კოლექტიური ტრავმა, ძირითადად, მოვლენები ან პროცესებია, რომელთაც საზოგადოება განსაკუთრებული პატივისცემით ეკიდება, აწმყოში შექმნილი მნიშვნელობის გამო. კოლექტიური ტრავმა საზოგადოებებზე სხვადასხვანაირად მოქმედებს. მოვლენათა მსხვერპლმა, შესაძლოა, უარი თქვას ცხოვრების ჩვეულებრივ გაგრძელებაზე, რაც საზოგადოების მიერ აიხსნება როგორც „ტრავმის ერთგულება“. სპეციალისტებისთვის კი ეს პოსტტრავმული სტრესია, რომელსაც განსაკუთრებული ნიშნები ახასიათებს. მათგან უმთავრესია ფსიქოლოგიური ფუნქციის დარღვევა, რაც ინტენსიური გამოცდილების შედეგია.

კოლექტიური ტრავმის შედეგად მიღებული პოსტტრავმული სტრესი დაძლევადა და ამისი ერთ-ერთი და ყველაზე გავრცელებული ხერხი ტრავმაზე წერაა. კოლექტიურ ტრავმაზე წერას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. მკვლევარი ჯეფრი ალექსანდერი თავის ნაშრომში გვაცნობს კოლექტიურ ტრავმასთან დაკავშირებულ კიდევ ერთ თეორიას: კოლექტიური ტრავმის აღქმა მხოლოდ ჩვენს ქვეცნობიერს ძალუძს. ტრავმის იგნორირების მიზნით, ადამიანის ცნობიერი არ აანალიზებს მომხდარს, პირიქით, თავს აიძულებს, განზრახ დაივიწყოს მომხდარი. ამგვარი ზენოლა ფსიქიკაზე იწვევს პოსტტრავმულ სტრესს. სტრესი დაძლევადა „მეხსიერების აღდგენის“ შემთხვევაში. ამაში კი ნარატივები უნდა დაგვეხმაროს. ამიტომაც ასე მნიშვნელოვანი ტრავმისადმი მიძღვნილი ნარატივების შესწავლა (Alexander 2004: 5).

მკვლევრებმა გამოყვეს კოლექტიური ტრავმის ამსახველი ნარატივების მახასიათებლები, ანუ ის, რითაც ვსაზღვრავთ, ნარატივი კოლექტიური ტრავმის დაძლევის ეძღვნება თუ არა (Alexander 2004: 53):

- 1) მოცემული ნარატივის ტექსტმა მოვლენა უნდა ასახოს, აჩვენოს, რა მოხდა.
- 2) ნარატივმა მკაფიოდ უნდა ასახოს დაზარალებული ჯგუფი.
- 3) ნარატივმა უნდა გვაჩვენოს, რომ ტრავმულმა მოვლენამ არა მხოლოდ ერთ ჯგუფზე, არამედ მთელს საზოგადოებაზე მოახდინა გავლენა.
- 4) ნარატივმა უნდა წარმოადგინოს, ვინ არის დამნაშავე მომხდარში, ვინ უნდა აგოს პასუხი.

ამ მახასიათებლების გათვალისწინებით და ზოგად თეორიულ ჩარჩოზე დაყრდნობით, ანალიზისათვის შევარჩიეთ ნარატივი, რომელსაც დანვრილებით განვიხილავთ და მოცემული კრიტერიუმებით მისი ბუნების განსაზღვრას შევეცდებით. ჩვენი ნაშრომის მიზანია კოლექტიური ტრავმის ფენომენის შესწავლა 2008 წლის აგვისტოს ომის ამსახველი ნარატივის მაგალითზე: როგორ აისახება პოსტტრავმული საზოგადოების მდგომარეობა ნარატივში, ან როგორი ნარატივებით ცდილობს საზოგადოება კოლექტიურ ტრავმაზე პასუხის მონახვას?

მოცემული სტატიის მიზანია კოლექტიური ტრავმის კუთხით დაინახოს ნაწარმოები, რომელიც 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ შეიქმნა. კერძოდ, ზაზა ბურჭულაძის „ადიბასი“. 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ შექმნილი ნარატივების მიზანი არამხოლოდ ტრავმის დაძლევა ან მის შესახებ დეტალური ინფორმაციის მოწოდებაა. ტრავმაზე წერა, ზოგადად, გულისხმობს საზოგადოების ფსიქოლოგიურ-მენტალური მდგომარეობის გადმოცემასაც. ზუსტად ამას ცდილობს ჩვენ მიერ არჩეული ნარატივი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენი მიზანი იმ ნარატივის განხილვაა, რომელიც 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ შეიქმნა. მისი ავტორი ქართველი საზოგადოების წევრია, შესაბამისად, 2008 წლის აგვისტოს ომის ტრავმის მონაწილე. 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ მრავალი სხვადასხვა ტიპის ნაწარმოები შეიქმნა, თუმცა ჩვენ არჩევანი ზაზა ბურჭულაძის რომანზე შევაჩერეთ, რადგან მისი შექმნა ავტორმა ომის დასრულებისთანავე დაიწყო. რა თქმა უნდა, არის სხვა ნარატივებიც (მაგ. თამთა მელაშვილის „გათვლა“, პროექტი „გმირი“ და ა.შ.). თითოეულმა ავტორმა თავისებურად ასახა ტრავმა და თავისებურად გამოხატა საზოგადოების პასუხი. თუმცა ყველა ეს ნარატივი კოლექტიურ ტრავმას უბრუნდება და მას აღწერს. აგვისტოს ომისადმი მიძღვნილ ნარატივთა შორის ქრონოლოგიურად პირველი ზაზა ბურჭულაძის „ადიბასია“.

ზაზა ბურჭულაძე ქართული ლიტერატურის ეპატაჟურ მწერლად ითვლება. ის ზოგადად არ ერიდება თამამ სიუჟეტებსა და სკანდალურ კომენტარებს. ერთი მხრივ, გასაკვირი იყო, როდესაც სრულიად აპოლიტიკურმა მწერალმა აგვისტოს ომზე გადაწყვიტა ყურადღების შეჩერება. შედეგად შეიქმნა „ადიბასი“, რომელიც ჩვენი ნაშრომის ერთ-ერთი მთავარი თემაა. პოსტტრავმული სტრესის ერთ-ერთი ნიშანი ტრავმის იგნორირება/უგულებელყოფაა. ზაზა ბურჭულაძის პერსონაჟები ომის იგნორირების გზას ადგებიან და ამით პოსტტრავმული სტრესის ერთ-ერთ ნიშანს ავლენენ.

წიგნის წაკითხვისთანავე ჩნდება ემოცია, რომ წიგნი ომზეა, თუმცა თავად 2008 წლის აგვისტოს ომი მასში ნაწყვეტ-ნაწყვეტადაა წარმოდგენილი, რაც თხრობას კიდევ უფრო დრამატულს ხდის. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ადიბასი“ მეტად ქართველი საზოგადოების კრიტიკაა, ვიდრე ომისადმი მიძღვნილი რომანი, თუმცა ომი ნაწარმოების პირველსავე თავში გვხვდება:

„პულტით „იმედზე“ ვრთავ. ტანკების კოლონა რაღაც ტრასაზე მიემართება. კადრს მიღმა დიქტორი სხაპასხუპით ამბობს: „...გენერალი კულახმეტოვი დეზინფორმაციას უწოდებს და კატეგორიულად უარყოფს რუსული ტანკების თბილისში შესვლის ფაქტს. ამის მიუხედავად, დიდ დილომში უკვე ერთი საათია ისმის ინტენსიური სროლები...“

მოცემული საზოგადოებისთვის აგვისტოს დღეები მშვიდი და რიგითია, თუმცა ომის შესახებ ცნობები ახალი ამბების მეშვეობით ვრცელდება:

„ზალიდან ტელევიზორის ხმა ისმის: „...მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე ქალაქის ცენტრისკენ კიდევ მიემართება ორმოცდამეორე დივიზიის მოტომსროლელი ბატალიონი. მათ შორის ოთხმოცი ერთეული მძიმე ტექნიკა და ოცდაათი ტანკი...“

ომი ნანარმოების სრულფასოვანი პერსონაჟია, რომელიც მოულოდნელად ჩნდება და ერთგვაროვან, ყოფიერ სურათს მრავალფეროვნებას ანიჭებს:

„ტაქსის დინამიკებიდან დიქტორის ხმა ისმის: „...რუსული არმიის ქვედანაყოფები მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მიემართებიან. ბლოკსაგუშაგოებია გახსნილი პეკინის ქუჩის დასაწყისში, სპორტის სასახლესთან და “საზოგადოებრივ მაუწყებელთან“ ...“

მთელი წიგნი ომის სურათებითა და ცნობებითაა სავსე:

„... ცოტა ხნის წინ რუსულმა სამხედრო ავიაციამ თბილისის ბოტანიკური ბაღის ტერიტორიაზე კიდევ რამდენიმე ბომბი ჩამოაგდო. ინვის ორი ჰექტარი ტყის მასივი...“

ამ ქალაქში მიმდინარე მოვლენები არავის ანალვლებს, ტელევიზორიდან კი ხმა ისმის:

„...შეგახსენებთ, რომ დანაღმულია სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიმდებარე ტერიტორია, ვარაზისხევის აღმართი ზოოპარკის მხრიდან და კოსტავას ქუჩა კინოთეატრ „ამირანთან“ ...“

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ტრავმისადმი მიძღვნილი ნარატივის ერთ-ერთი მახასიათებელი იმისი ასახვაა, თუ რა მოხდა. ზაზა ბურჭულაძე თავის წიგნში ნაწყვეტ-ნაწყვეტ შეგვახსენებს ომის შესახებ, თუმცა ამას საოცარი სიზუსტით აკეთებს. ამრიგად, ტრავმული ნარატივის პირველი ნიშანი სახეზეა.

ტრავმულმა ნარატივმა აუცილებლად უნდა ასახოს საზოგადოების მდგომარეობა.

თავისთავად ძალიან საინტერესოა იმ საზოგადოების მდგომარეობა, რომელიც 2008 წლის აგვისტოს ომის დროს თბილისშია. ავტორი ცდილობს ქართველი საზოგადოების იმ ნაწილის მდგომარეობა გადმოსცეს, რომელიც ცხოვრების სტილს ოდნავადაც არ იცვლის და ტრავმის უარყოფის გზას ირჩევს. ისინი ისე ცხოვრობენ, თითქოს არც არაფერი მომხდარა. აქ ძალაუფლებურად ფსიქოლოგიური ფარი გაგვახსენდება, რომელიც მსხვერპლს ტრავმის იგნორირებაში ეხმარება. იგნორირება საზოგადოების მცდელობაა თავი დაიცვას. ეს, ერთი მხრივ, შეიძლება მოქალაქეთა გულგრილობად ჩავთვალოთ, მეორე მხრივ კი პოსტტრავმული სტრესის სინდრომად. საზოგადოებას უჭირს იმისი აღიარება, რომ მისი ცხოვრება იცვლება და ყოველდღიური ჩვეული პრაქტიკა უნდა შეიცვალოს. ამიტომ, ომის ციებ-ცხელებისას თბილისელები ვაკის საცურაო აუზზე ერთობიან:

„ვაკის საცურაო აუზზე ბლომად ხალხია: ბანდიტების ქვრივები სილიკონის მკერდით, ბიზნესმენების ცოლები წელზე ცელულიტით, ბარბი-გოგონები მზის უზარმაზარი სათვალეებით, დედიკოს ბიჭები ახდენილი ოცნებებით, ახალგაზრდა ჯანიანი სხეულები პირდაპირ ევროვიზიის კონკურსზე გასამგზავრებლად გამზადებულები... დილიდან მოთენთილი თბილისელები აუზის გარშემო შეზღონებზე ტენტის ქვეშ ყრიან“ (გვ 5).

საოცარი და ოდნავ გასაკვირია ის გულგრილობა, რომლითაც თბილისელები ავიაგამანადგურებელს უყურებენ:

„მზარდი გუგუნი უცბად თავის პიკს აღწევს და უცბადვე ქრება. ავიაგამანადგურებელი ისე დაბლა მიფრინავს, რომ მის ბორტზე მიბმული ქარი და ჩრდილი აუზს ზედ უვლის. ბართან მდგარი ზონდები მძიმედ ირხევა... არავინ არაფერს იმჩნევს. მხოლოდ გამხდარი ქალი სკამიდან გვერდზე იხრება, ცაში იყურება“.

საგაზეთო ჯიხურთან მისულ გმირს რადიოს ხმა ესმის:

„... რუსული ავიაციის მიერ დღეს უკვე მეორედ დაიბომბა ვაზიანის აეროპორტის მიმდებარე ტერიტორია. დაუზუსტებელი ინფორმაციით, საჰაერო შეტევის შედეგად დაიღუპა რვა და დაიჭრა ოცამდე ადამიანი“.

ჯიხურის გამყიდველი ამ დროს ერთ-ერთ ბულვარულ ჟურნალს კითხულობს და საერთოდ არ უსმენს რადიოს.

„გამყიდველი დანით პურს ჭრის. პარალელურად, ავტომატის კაკანი და აფეთქების ხმა ისმის. რადიოში კი აცხადებენ: „ეს ნუთია რუსეთის სამხედრო ვერტმფრენებმა გაგარინის მოედნის და“

საბურთალოს ბაზრის მიმდებარე ტერიტორიაზე საერთაშორისო კონვენციით აკრძალული ჭურ-
ვები და კასეტური ბომბები ჩამოყარეს...”

ქალაქი განგებ უარყოფს და უგულბელებოფს საფრთხეს, რომელიც მათ უბანში, მათ გვერ-
დით ხდება. ზაზა ბურჭულაძის პერსონაჟები სახინკლესა და აუზებზე კლავენ დროს, ომი კი მათ-
თვის საჭორაო თემაა. საინტერესოა ავტორის მიერ თხრობის ორგანიზება: საკმარისია მკითხ-
ველმა ყურადღება მოადუნოს და დაივიწყოს ის ვითარება, რაც ქალაქშია, რომ მწერალი მაშინვე
რაიმე ხერხით ახსენებს ომს. ავტორის ომთან მიზრუნება წიგნის მუდმივი ტენდენციაა.

შაკო (მთავარი პერსონაჟი) შემზარავ სცენას ხედავს:

*„ვიტრაჟიდან კედელზე დამონტაჟებულ ეკრანზე ვხედავ, როგორ გდია სისხლით სახემოთხ-
ვრილი ვიღაც ბებია ცეცხლნაკიდებულ კორპუსის წინ და კამერისკენ უმწეოდ იშვერს ხელებს.
იქვე წითელი ჯვრის მანქანაა აყირავებული, გვერდით ცარიელი მიკროავტობუსი ბოლავს – ბორ-
ბლები დამწვარი აქვს. შუა კადრში სტალინის ძეგლი ხელუხლებლად დგას. როგორც ჩანს, გორის
კადრებია. ბელადის ძეგლს დღესდღეობით მარტო იქ თუ ნახავ. სადღაც უკან ჯარისკაცი მივბის
ავტომატის კაკანით“. ეკრანის ქვეშ კი ბანკის სარეკლამო წარწერა ჩნდება.*

წიგნი რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებული მოთხრობისგან შედგება. ყველა მათგანში წიგ-
ნის მთავარი პერსონაჟი ტრავმის იგნორირებას ირჩევს, ის ერთი თბილისელი ბიჭი/კაცია, რომ-
ლისთვისაც ომის მოვლენები არც საინტერესოა და არც – საგანგაშო. ის ომზე საერთოდ არ ფიქ-
რობს. ომი მისთვის აბსტრაქტული და უინტერესო მოვლენაა. თუმცა ომი მაინც ჩნდება, ეს შეფა-
რულად ხდება, ხან ტელევიზიის რეპორტაჟების წყალობით, ხანაც გოგონას ტატუს მეშვეობით:

*„ორი კვირის წინ შუა კეფაზე პატარა მიზანი დაიხატა: დიამეტრით ორსანტიმეტრიან წრეში
ჩასმული კიდევ ერთი წრე თავისი ჯვრით“;*

ხანაც ტატუს არჩევანის დროს:

*„ომის ღმერთი მომეწონა – უიცილოპოჩტილი, რომელიც სინამდვილეში კოლობრი აღმოჩნდა.
თავით ფეხებამდე შეიარაღებულს, რაინდის აბჯარი ეცვა“.*

ომის აჩრდილი ქუჩაშიც გვხვდება და საინტერესოა, რომ მთავარი გმირი არც კი ინტერესდე-
ბა, არც კი კითხულობს, რა ხდება:

*„ქუჩაში ორი ბეტეერი დგას. ერთი ლენინგრადის, მეორე კამოს ქუჩას კეტავს. ზედ ქართული
დროშებია აღმართული... ვერ ვხვდები, ასე ემზადება არმია ქალაქის თავდაცვისთვის თუ მხო-
ლოდ თავდაცვის იმიტაცია იქმნება“.*

ავტორი სასონარკვეთილად ცდილობს გაარღვიოს ის ბურუსი და ის ფსიქოლოგიური კედე-
ლი, რომელიც ქალაქის მცხოვრებლებსა და რეალობას შორისაა აღმართული, თუმცა – ამაოდ.
„ადიბასის“ პერსონაჟები უდრტინველად განაგრძობენ თავის ცხოვრებას, ემზადებიან ფოტოსე-
სიებისთვის, სამეზობლოში აზარტული თამაშებით ერთობიან.

*„საიდანღაც ძალიან ახლოს აფეთქების ხმა ისმის. ტაქსის ოდნავ ანჯღრევს“. თუმცა, ინსპექ-
ტორიც და ტაქსის მძღოლიც არაფერს იმჩნევენ. გმირის სიტუაციაში ერთადერთი დისონანსი სა-
რეკლამო ბანერს შეაქვს: „აირჩიე შენი რეზერვი!“.*

ყოველი ამგვარი ეპიზოდის წაკითხვისას მკითხველს წინასწარ განწირული მოლოდინი იპყ-
რობს: განუწყვეტელი ჩნდება სურვილი, ვინმეს თვალი აეხილოს და რომელიმე პერსონაჟმა რაიმე
მოიმოქმედოს, თუნდაც, აირჩიოს რეზერვი. სამწუხაროდ, მთელი წიგნის მანძილზე ეს მხოლოდ
მკითხველის სურვილად რჩება. საზოგადოება ტრავმას საერთოდ არ ცნობს, თითქოს ის მათ ქა-
ლაქში საერთოდ არ ხდება. სწორედ ამიტომ უჭირს შაკოს თოლიას ავიამზვერავისგან გარჩევა:

*„ვერ ვხვდები, ჭადრაკის სასახლის თავზე მართლა უპილოტო მზვერავი-თვითმფრინავი
ტრიალებს თუ მხოლოდ თოლიაა“.*

საბოლოოდ გმირის შიში მართლდება, ვინაიდან ეს რუსული სადაზვერვო თვითმფრინავი აღმოჩნდა (რფ 08). მიეზოვე მთავარ გმირს დასხივებისგან გადაარჩენს და შემდეგ პლაზმურ ეკრანზე მთავარი გმირი ხედავს:

„ჯერ შავი „მერსედესის“ კაპოტი ჩანს. მანქანის ერთ ფრთაზე პოლონური, ხოლო მეორეზე ქართული დროშაა მიმაგრებული. ვხვდები, „მერსედესი“ აეროპორტის ტრასაზე თბილისისკენ მოძრაობს. მინიდან ჩანს, რომ წინ ესკორტი მიუძღვის. კადრში წამით პოლონეთის პრეზიდენტი ლეხ კაჩინსკი და დაცვის რამდენიმე ჯანიანი ტიპი ჩნდება... ესკორტის წინა მანქანები რამდენიმე მხრიდან ერთდროულად იცხრილება... ბოვეიკები მორბიან. ერთ-ერთს შუბლზე მწვანე ზონარი უკეთია. ზედ დაკლავნილი თეთრი ნაქარგით... მომდევნო კადრში კაჩინსკი შუა ტრასაზე მუხლებზე დგას, ხელები თავზე უწყვია. ბოვეიკებს ავტომატები აქვთ მიშვერილი. კადრში ერთ-ერთი ბოვეიკის გაქეცილი სამხედრო ბათინკის ცხვირი ჩანს“.

ამის შემდეგ კი შაკო ერთ-ერთ თავის მეგობარს შარდენის ფოტოსესიაზე უთანხმდება. არანაირი თანაგრძნობა, არც რეალიზმის განცდა. ზაზა ბურჭულაძის თბილისისთვის ომი ქორების მთავარი მოვლენაა, უცხოელი პრეზიდენტები – ერთგვარი გასართობი მარიონეტები, რომლებიც თბილისურ „ბომონდს“ სალაპარაკო თემას უქმნიან.

ნიგნში მოცემულია ორი ქალის სატელეფონო საუბარი. ერთ-ერთი ხუთწლიანი ემიგრაციის შემდეგ, ზუსტად 2008 წლის აგვისტოში გეგმავს ქალაქში დაბრუნებას, რადგან თბილისი უწყნარეს ქალაქად მიაჩნია. მეორე ქალბატონმა კი არჩევანი შემდეგი სიტყვებით მოუწონა:

„აბა რაა. იცი, დღეს დილით თბილისში საფრანგეთის, პოლონეთის, უკრაინის, ესტონეთის და ლიტვის პრეზიდენტები ჩამოვიდნენ საქართველოს მხარდაჭერის პონტში“.

თბილისელებს უყურადღებოდ არც პარლამენტის შენობის წინ ხალხის შეკრება რჩებათ, თუმცა მხოლოდ იმდენად ახსენებენ, რამდენადაც ეს საინტერესო ახალი ამბავია, რომელიც ქალაქის მონოტონურ ცხოვრებას ახალისებს. საინტერესოა, რომ საზოგადოების მიერ ტრავმის უგულვებელყოფა უკავშირდება ტრავმული ნარატივის მესამე ნიშანს: ომი მთელს საზოგადოებას ეხება. მთელი საზოგადოება უგულვებელყოფს მას. შესაბამისად, ომი და ტრავმა საზოგადოების ყველა წევრს ეხება.

ავტორს უყურადღებოდ არც ეკლესია რჩება. ეს ერთადერთი ადგილია ნანარმოებში, სადაც გაურკვეველი ცერემონია მიმდინარეობს. ვაკის ეკლესიაში პროცესიაა, რომელსაც მთავარი გმირი ადევნებს თვალს. ის დაბნეულია, თუმცა სიმართლის გარკვევას არც კი ცდილობს.

„არ ვიცი, რამე საეკლესიო დღესასწაულია, თუ ომში დაღუპულებს უხდიან სამოქალაქო პანაშვიდს“.

შაკო არაფერს ამბობს, არაფერს ეკითხება გარშემომყოფთ და, საბოლოოდ, ავტობუსით სახლში მიემგზავრება. ნიშანდობლივი უნდა იყოს ის, რომ ნიგნში ცხადი მინიშნებები კეთდება საქართველოს პოლიტიკურ ორიენტაციაზეც:

„ავტობუსს მთელს ბორტზე დიდი ასოებით აწერია: „შემდეგი გაჩერება – ნატო“. ტექსტის ორივე მხარეს ქართული ხუთჯვრიანი და ნატოს ვექტორიანი დროშები ერთმანეთს კიდევებით ხვდება“ (გვ 10). სწორედ ამის გამოა ომი თბილისში. აღფრთოვანებას არ იწვევს, თუმცა შაკოსთვის ნამდვილად აღსანიშნავია საქართველოს მხედართმთავრის პლაკატი:

„ვუყურებ და ვხვდები, რომ სწორედ ასეთი მხედართმთავარია საჭირო ომში. მარტო გათეთრებული კბილებითაც რომ დაიცავს ჯარს და თითოეულ ჯარისკაცს. ეს ბელადის ღიმილია. ნმინდანობის ზღვარზე მყოფი ბელადის. ეს უკვე ზეკაცია“.

ამ თითქოს უმტკივნეული მომენტშიც ავტორი ომს ახსენებს. ქვეყნის ლიდერის პლაკატი იმდენადაა საინტერესო, რამდენადაც ის ომისთვის გამოსადეგია. ომი „ადიბასის“ დამოუკიდებელი პერსონაჟი და საზომია. ომის გამო შესაძლოა გარკვეული მუსიკალური კომპოზიცია გახდეს პოპულარული:

„პატრიოტულ პონტში დილიდან ჩარკვიანის საქართველოს ვუსმენ“.

და ქართველ საზოგადოებას, ისევე როგორც საქართველოს ხელისუფლებას, მხოლოდ ეს შეუძლია: თავდაცვის ილუზიის შექმნა, პატრიოტიზმის დასამტკიცებლად ჩარკვიანის მოსმენა და მტრისთვის პასუხის გასაცემად საერთაშორისო საზოგადოების ლოდინი:

„...საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო მოუწოდებს საერთაშორისო თანამეგობრობას, უმკაცრესი შეფასება მისცეს რუსეთის მიერ განხორციელებულ ქმედებებს საქართველოს ტერიტორიაზე და აიძულოს ის, დაუყოვნებლივ შეწყვიტოს ცეცხლი“.

საინტერესოა, რომ წიგნის ერთ-ერთ თავს 08/08/08 ჰქვია, რაც უშუალო მინიშნებაა აგვისტოს ომზე. ამ თავში დაწვრილებითაა მოთხრობილი უბანში მცხოვრები ბიჭების ერთი რიგითი დღე. მათ ერთადერთ უხერხულობას პოლიციის მანქანა უქმნით. პოლიციელების მიზანი კი უსახლკაროთათვის საჭირო საკვებისა და ნივთების შეგროვებაა. ის, რაც ამ მერვე თავში ჩნდება, ცხადად უკავშირდება სხვა კოლექტიურ ტრავმას.

დომინიკ ლაკაპრასა და პიოტრ შტომპკას მიხედვით, კოლექტიურ ტრავმაზე წერა აუცილებლად იწვევს ისტორიული ანალოგების მოხმობის საჭიროებას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ხშირია სხვა უფრო ადრეული კოლექტიური ტრავმის გახსენება. 2008 წლის აგვისტოს ომზე შექმნილ ნარატივებში ვხვდებით პარალელებს აგვისტოს ომის გამირობებასა და აფხაზეთის ომის მოვლენებს შორის (მაგ. „გმირი“). მსგავსივე სიტუაციაა ზაზა ბურჭულაძის „ადიბასშიც“. ავტორი იხსენებს აფხაზეთის ომს და მას აგვისტოს ომთან აკავშირებს. პირველად ეს მერვე თავში ჩნდება, რომლის სათაურიცაა 08/08/08.

პოლიციის მანქანა, რომელიც უსახლკაროთათვის ნივთების შეგროვებას იწყებს, ეზოში ჩერდება, სადაც უბნის ბიჭები აზარტული თამაშებით ერთობიან. მანქანის ფანჯრიდან ისმის სიმღერა:

„გამარჯობა, აფხაზეთო, შენი...“

წიგნის მთავარი გმირი შაკო კი წინადადებას მენტალურად ასრულებს. აფხაზეთი წიგნში არაერთხელაა ნახსენები და ყოველთვის აგვისტოს ომის პარალელურად. ეს კიდევ ერთი ტრავმული მოვლენაა საზოგადოებისთვის, რომელიც მაშინაც ისევე გულგრილი იყო, როგორც ახლა, 2008 წელს. სახინკლე „ლურჯ ხავერდში“ მყოფი თბილისური ბომონდი გულგრილია გარეთ მიმდინარე მოვლენების მიმართ. საომარი მდგომარეობა უკან რჩება:

„სადღაც უკან ვერტმფრენების გუგუნის ისმის“.

ყველაზე მნიშვნელოვანი მათთვის ლხინია, ლხინი ომის დროს. აქვეა გიგი, ბოჰემური პერსონა, რომელსაც მხოლოდ შეზარხოშებულს ახსენდება პატრიოტიზმი და შაკოს შეტყობინებას უგზავნის:

„აფხაზეთი ჩემი ტკივილია“.

ძველი ტრავმული მოვლენის გახსენების კვალდაკვალ ავტორი არც საერთო მტრის ხატს ივინყებს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არსებობს მახასიათებლები, რომლითაც ტრავმული ნარატივების იდენტიფიცირება ხდება. ზაზა ბურჭულაძის „ადიბასში“ მოთხრობილია ომის ისტორია, სატელევიზიო ახალი ამბების, რადიოგადაცემების და ჭორების მეშვეობით. ჩანს მსხვერპლიც, რომელიც ომის მსვლელობისას დაზარალდა, ისიც მხოლოდ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად. უფრო მეტად კი ჩანს საზოგადოება, რომელიც მოვლენის უგულბელებიანობის გზას ირჩევს და საერთოდ არ აღიარებს პრობლემის არსებობას.

კიდევ ერთი საჭირო ელემენტი ტრავმული ნარატივებისთვის მტრის ჩვენებაა. მტრის ხატი ის ელემენტი, რომელიც „ჩვენ“ ჯფუფს უპირისპირდება. მათი ბრალია, რომ ტრავმირებული საზოგადოება ამ დღეში აღმოჩნდა. გამონაკლისი არც ჩვენი ავტორი აღმოჩნდა. ზაზა ბურჭულაძის „ადიბასში“ გვაქვს კონკრეტული მინიშნება: რუსული ტანკები შემოდიან ქალაქში, რუსული ავიამხედრობის და ავიაგამანადგურებლები უტყვენ მოსახლეობას. საინტერესოა, რომ მთავარი

გმირები არც ერთხელ არ აკონკრეტებენ მტრის ვინაობას, არც კომენტარს აკეთებენ მათ ქმედებებზე. ის, რომ დამპყრობელი რუსია, მკითხველისთვის ცხადი სატელევიზიო რეპორტაჟებისა და რადიოგადაცემების წყალობით ხდება. ამით ავტორი თითქოს ნეიტრალობას ინარჩუნებს და დასკვნა მკითხველის გასაკეთებელია. თუმცა თავად ის ფაქტი, რომ სატელევიზიო რეპორტაჟებიც და რადიოგადაცემებიც ზაზა ბურჭულაძის დაწერილია, ცხადს ხდის ავტორის პოზიციას.

თავად ავტორი იხსენებს ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტ ბუშის სტუმრობას და თვლის, რომ მტრის ხატის შექმნას საზოგადოება მაშინდელი ტერაქტის შემდეგ შეეცადა.

თუ ნაციას გასაერთიანებლად მტრის ხატი სჭირდება, ეს ხატი ტერორისტებსა და ტერაქტს არ უნდა ეფუძნებოდეს, – ასეთია მთავარი პერსონაჟის – შაკოს პოზიცია, ლოგიკა კი მარტივია: თბილისი იმდენად ყალბი ქალაქია, რომ მასში საერთოდ გმირობა არ არსებობს. თბილისის საზოგადოება ყალბი ფასეულობებითა და ყალბი ცხოვრებით არსებობს. აქ შეიძლება თბილისური „ბომონდის“ ნევერი პატენტი ტანსაცმლით გახდეს, რომლითაც საზოგადოებაში გარკვეულ იდენტობას იქმნი. ამიტომ, თბილისი ყალბი ქალაქია, სადაც ნამდვილი გმირობისთვის ადგილი არ რჩება:

“Noone can be hero in a fake city”.

და სანამ „ადიბასის“ პერსონაჟები ფილოსოფიური დისკუსიებით ირთობენ თავს და ერთმანეთს ნანახ სიზმრებს უყვებიან, ტელევიზორში ომის საზარელ კადრებს უჩვენებენ:

„ეკრანი წრიბინებს, კადრში ჩანს, როგორ ტოვებს ცაზე შავ კვალს ცეცხლმოკიდებული ავიამანანადგურებელი“.

ზაზა ბურჭულაძე საუკეთესოდ გადმოსცემს საზოგადოების იმ ნაწილის ფსიქოლოგიურ მდგომარეობას, რომელმაც ტრავმაზე თავისებური პასუხი გამოიხატა: მოვლენათა უგულვებლყოფა, თითქოს არაფერი მომხდარა. ომზე ნიგნში არცერთი პერსონაჟი არ საუბრობს, რითიც ვხვდებით: ამ საზოგადოებისთვის ჩვეული ცხოვრების წესში დისონანსის შეტანა პანიკას გამოიწვევს. მათთვის ტრავმის იგნორირება ერთგვარი თავდაცვითი მექანიზმია.

რომანი გამოიცა და მისი პრეზენტაცია 2009 წლის 17 დეკემბერს შედგა. თითქოს ზაზა ბურჭულაძის ნიგნის აღმასვლა ამით უნდა დასრულებულიყო, თუმცა რომანს დიდი წარმატება 2011 წელს ხვდა წილად. 2011 წელს საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს მიერ გამოცხადებული მთარგმნელობითი კონკურსის ფარგლებში გამოიცა თანამედროვე ქართველი მწერლის – ზაზა ბურჭულაძის რომანის „ადიბასი“ პოლონური და რუსული თარგმანები. რუსულად რომანი თარგმნა გურამ სანიკიძემ და გამოსცა გამომცემლობამ Ad Marginem. პოლონურად რომანი გამოსცა გამომცემლობამ Clarusculo.

მოცემული რომანი პოპულარული თავისი თემატიკის წყალობით გახდა. აგვისტოს ომის აღქმა-გააზრება ხელს უწყობდა მთელი საზოგადოების განწყობის შექმნას. ჩვენთვის ზაზა ბურჭულაძის რომანი საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც ის 2008 წლის აგვისტოს ომზე შექმნილი ნარატივია, რომელიც ტრავმული ნარატივის ყველა ნიშანს აკმაყოფილებს.

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ზაზა ბურჭულაძის „ადიბასი“, რომელიც 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ შეიქმნა, პოსტტრავმული ნარატივის ტიპური მაგალითია. მასში სრულად აისახა და გამოიხატა პოსტტრავმული ნარატივისთვის დამახასიათებელი ნიშნები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბურჭულაძე, ზაზა. „ადიბასი“, თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2009.

Lebow, Richard, Wulf Kansteiner, and Claudio Fogu. *The Politics of Memory in Post-War Europe*. London: Duke UP, 2006. Print.

Alexander, Jeffrey C. *Trauma: A Social Theory*. Cambridge, UK: Polity, 2012. Print.

LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*. Chicago: U of Chicago, 2001. Print.

NINO TABESHADZE

NARRATIVES DEDICATED TO COLECTIVE TRAUMA

(Case: ‘Adibasi’ by Zaza Burchuladze)

Summary

The War of August 2008 became the most memorable trauma in modern Georgian History. It presents the trauma which influenced the Georgian society and changed the everyday life of every Georgian citizen. Collective trauma is a part of collective memory. The aim of the given article is to explore and analyse one of the narratives created after the August War of 2008 – the novel written by Zaza Burchuladze ‘Adibasi’.

According to Jeffrey Alexander, a *traumatic narrative* has several characteristics, which should be met if we want to label any narrative as traumatic: 1) it has to describe the event; 2) it should give the concrete indication of who the victim is; 3) it should underline the effect of a trauma (it should influence the whole society and not only one group); 4) it should indicate who is responsible for disastrous actions.

Why are narratives so important? Because traumatic narratives are the main tool to overcome a traumatic experience. The given article is an attempt to analyze one of the narratives created after 2008 August War according to the above mentioned criteria. We can conclude that the novel written by Zaza Burchuladze fully responds to the criteria of traumatic narrative.

Мунзифахон Бабаджанова

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В XXI ВЕКЕ

В сентябре 2012 года на своей 67-й сессии Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций (ГА ООН) приняла резолюцию «Продвижение межрелигиозного и межкультурного диалога, взаимопонимания и сотрудничества на благо мира», основным элементом которой стало провозглашение Международного десятилетия сближения культур на период 2013-2022 годов. «В соответствии с резолюцией, Генассамблея возложила на ЮНЕСКО роль ведущего учреждения ООН по проведению Десятилетия в мировом масштабе с привлечением всех государств-членов, наиболее влиятельных международных правительственных и неправительственных организаций, выдающихся деятелей культуры, просвещения и науки» (www.un.org).

А пятью годами ранее, 17 декабря 2007 года, ГА ООН провозгласила 2010 год Международным годом сближения культур и рекомендовала государствам-членам ООН организовать в течение этого года соответствующие мероприятия, посвященные межрелигиозному и межкультурному диалогу, взаимопониманию и сотрудничеству на благо мира, в том числе диалог на высоком уровне и/или неформальные интерактивные слушания совместно с гражданским обществом. Генассамблея ООН предложила ЮНЕСКО «играть видную роль в подготовке к проведению Международного года», опираясь на ее богатый 60-летний опыт в деле поощрения «взаимного обмена знаниями и взаимопонимания между странами и народами» (www.un.org).

Основной целью Международного года (2010 г.) было: продемонстрировать преимущества культурного многообразия через признание важности процессов постоянного взаимопроникновения и взаимобообмена в отношениях между культурами, а также связей, налаженных с момента возникновения цивилизации. Это предполагало интеграцию принципов межкультурного диалога и взаимопонимания в русле общеполитической деятельности с особым упором на образование, науку, культуру и коммуникацию с целью корректировки попыток искажения культурных представлений, ценностей и ликвидации стереотипов.

Генеральный директор ЮНЕСКО Ирина Бокова отметила, что «Проведение Международного года сближения культур в 2010 году... предоставит возможность объединить вокруг ЮНЕСКО многочисленных партнеров, ... с целью выявления связей между культурами и активизации диалога между ними. Я также намерена учредить Группу высокого уровня по вопросам мира и диалога между культурами для углубления анализа культуры, терпимости, примирения и сбалансированности в рамках наших собственных обществ и во всем мире» (Бокова 2009).

Проводимый под руководством ЮНЕСКО Международный год сближения культур увенчался успехом, стимулировав диалог и обмены между народами, создав, таким образом, международную среду, способствующую гармоничному сосуществованию и взаимодействию между народами и странами мира. Международный год сближения культур стал кульминацией Международного десятилетия культуры мира и ненасилия в интересах детей планеты (2001–2010 гг.) и отправной точкой для осуществления новой стратегии укоренения в сознании человечества всеобщего понимания необходимости «сближения культур» и распространения культуры мира в целях международного взаимопонимания.

История развития человечества – это история становления и взаимодействия диалога культур. В эпоху глобализации происходит имевшее место ранее взаимодействие культур. Проблема понимания межличностного общения до коммуникации культур приобретает особую значимость. И хотя нацио-

нальные культуры не похожи друг на друга, однако имеются основания, которые определяют возможность их диалога. Особенно в наши дни, когда все более обостряется противостояние между христианством и исламом, приводящие к непониманию, обострению отношений не только на бытовом, но и на политическом уровне. И все это происходит из-за невежества, непонимания и незнания основ этих двух мировых религий и культур. Проблеме перспектив развития духовного образования, был посвящен международный семинар-совещание представителей государств-участников СНГ, организованный московским государственным лингвистическим университетом и прошедшим в июне 2013 года в г. Москве. На данном международном семинаре-совещании были обсуждены актуальные проблемы налаживания более тесных взаимоотношений в деле развития системы подготовки специалистов по истории и культуре традиционных религий, повышения уровня и качества духовного образования вузами государств-участников СНГ. В докладе доктора педагогических наук, профессора, академика РАО, ректора Московского государственного лингвистического университета И.И. Халеевой справедливо отмечается, что «Возникла необходимость создания единого Центра подготовки и повышения квалификации специалистов для сферы духовного образования. Исходя из реального многонационального и поликонфессионального состава населения стран СНГ, именно роль современного центра теологического образования и одновременно центра межконфессионального взаимодействия становится все более актуальной» (Перспективы развития духовного образования 2013: 11).

С учетом изменения международной обстановки, ЮНЕСКО придавало огромное значение теме культуры мира и диалога культур, которая лежала в основе целей среднесрочной стратегии на период 2008-2013 годов: «Поощрение культурного многообразия и соответствующего диалога, являющихся одной из наиболее актуальных проблем современности и одновременно сравнительным преимуществом Организации» (www.unesco.org). Иными словами, это означает признание всего спектра многообразия мировых культур и объединяющих их связей. Культура формирует качество и содержательность современного человечества, создавая универсальные схемы мышления и поведения на уровне целостности.

В глобализационном пространстве все больше проводились и укреплялись межкультурные контакты: проявилось это и в распространении общих ценностей, норм, стандартов, идеалов, некоторые из которых имеют универсальный характер. Посредством обмена происходит проникновение культурных новшеств из одних культур в другие, где подобные новации по объективным причинам возникнуть не могли. Такие культурные контакты для любого общества имеют как позитивные, так и негативные эффекты. С одной стороны, они способствуют взаимообогащению культур, сближению народов, с другой – интенсивные и слабо контролируемые заимствования повышают потенциальную опасность угрозы той или иной общности своей культурной самобытности. «...В условиях глобализации культуры практически не существует никаких границ и для распространения, взаимовлияния различных идей, учений, верований и т. п.» (Чумаков 2010:9). Достижения и открытия сегодняшнего дня зачастую проникают в традиционные культуры всех этносов, которые воспринимают, ассимилируют элементы мировой культуры и в свою очередь сами проявляют потенциальную способность дать новые импульсы как национальной, так и мировой культуре.

Одним из положительных примеров по обмену, пониманию и взаимообогащению культур является проводимый по инициативе Московского государственного лингвистического университета Международный форум «Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке». Являясь участницей VIII и IX форумов, неоднократно убеждаюсь в том, что проведение форумов подтверждает его актуальность, необходимость и значимость. Это не только обмен мнениями, выступлениями, опытом, но и замечательные презентации профессорско-преподавательского состава, представителей власти и парламентов, духовенства, студентов; это возможность обогатить свои знания, опыт, приобрести новых друзей; это возможность установления контактов с коллегами из других вузов на пространстве СНГ и ШОС.

Как известно, особая роль в формировании толерантной модели нации, достижение национального консенсуса, воспитания культуры мира в обществе, развития межкультурного диалога принадлежит си-

стеме государственного образования. «Выжить может только та нация, которая имеет свою достаточно сильную систему образования. Становление современного человека немислимо без образования. Духовное образование нужно для того, чтобы человек обретал личностные качества, становился просвещенным, обретал внутреннюю красоту, учился ценить культуру, глубже и лучше познавал самого себя и окружающий мир» (Перспективы развития духовного образования 2013: 6). Члены сообщества должны понять общность исторической судьбы и общей общенациональной культуры. Система государственного образования и средства массовой информации должны доводить до общественности императив толерантности и межкультурного диалога как безусловного принципа поведения, положенное в основу морали.

Российско-Таджикский (славянский) университет (РТСУ) пользуется заслуженным признанием как один из лучших вузов в республике и известен не только в Таджикистане, но и далеко за его пределами.

Для воспитания молодежи в духе толерантности и культуры мира РТСУ имеет благодатную почву. Кафедра ЮНЕСКО «Межкультурный диалог в современном мире» университета, в названии которой содержится ее главное, и основное направление деятельности использует как учебное, так и вне учебное время. Межкультурный диалог – основа развития современного мира. Кафедра разработала и издала учебное пособие «Калейдоскоп культур» (Бабаджанова 2007), которое было одобрено ЮНЕСКО и рекомендовано для использования в образовательном процессе государствам-членам. Проблемы межкультурного диалога (преподается спецкурс «Межкультурный диалог»), культуры и религии, гуманизма, понятия и навыки толерантности, культуры мира разъясняются студентам и в учебном процессе, и в период проведения встреч, круглых столов, конференций, исследований. При этом в образовании и воспитании особое внимание уделяется тем аспектам, которые объединяют все культуры и религии. На спецкурсе «Культура и религия», преподаваемом на отделении «Культурология» факультета истории и международных отношений студентам разъясняется, что во всех религиях и культурах одни и те же основы морали и ценности и, что религия не разъединяет, а объединяет людей. Эти знания следует начинать прививать в семье и продолжать развивать в школе и университетах, разрабатывая единые программы по воспитанию толерантности и человеколюбия. Такой подход воспитает в подрастающем поколении чувство ответственности за судьбы других людей, гражданский взгляд на любую проблемную ситуацию и позволит решить многие проблемы современного мира. «... Важнейшей задачей образования в государственном понимании будет способность сблизить теоретические знания фундаментальной науки, мудрость и опыт нравственности, даруемые нам Церковью, практику и прагматическое использование знаний в интересах личности, государства и конкурентного рынка. То есть конкурентоспособным и перспективным будет государство, которое может аккумулировать и правильно передать опыт и знания предыдущих поколений и научить нравственно пользоваться знаниями и опытом, имеющиеся в глобализованном мире» (Перспективы развития духовного образования 2013: 11).

Настоятельной потребностью наших дней является межкультурный диалог. Основа нашей способности договариваться лежит, прежде всего, в понимании того факта, что сиюминутные экономические и политические интересы вторичны по отношению к гуманистическим ценностям. Без такого понимания не удастся решить никакие конфликты современности. Необходимость межкультурного и межрелигиозного диалога диктуется теми процессами, которые происходят сегодня в современном мире. Сегодня в мире мы видим подъем экстремизма и, к сожалению, с использованием религиозных лозунгов. Философия террористов, как и ложные потребительские ценности, проникает глубоко в наше общество, особенно в молодежную среду. Правильное разъяснение происходящих событий, материалов истории появления, развития и роли мировых религий являются одними из основных задач преподавателей и учителей. Подобный взгляд на вещи хорош для каждой страны. Так как укрепление традиционных ценностей приведет к укреплению самого важного и самого необходимого ресурса, за счет которого живет и развивается любая страна, – это люди. «Образование, интеграция знаний о религии и духовно-нравственных норм в учебно-воспитательную деятельность... школ становится настоящей потреб-

ностью наших дней. Ибо в современном глобальном мире, который стал и будет все более многообразным и незащищенным, нам всем предстоит общаться поверх этнических, религиозных, языковых и национальных разделительных линий, во избежание социальных и иных конфликтов» (Перспективы развития духовного образования 39).

Провозглашение Международного десятилетия сближения культур направлено на обеспечение гармоничного взаимодействия культур и народов с целью распространения идей мира и ненасилия, содействия межрелигиозному диалогу, защиты культурного разнообразия и поощрения терпимости. Расширение сотрудничества народов в области образования, науки и культуры в интересах обеспечения всеобщего соблюдения справедливости, законности и прав человека, а также основных свобод для всех народов мира без различия расы, пола, языка и религии закреплено в Уставе ЮНЕСКО в качестве наилучшего залога сохранения мира во всем мире. Сегодня мир, столкнувшись с многочисленными вызовами глобализации, нуждается в совместных действиях, направленных на содействие взаимопониманию и терпимости и на создание основ для распространения всеобщих ценностей. Провозглашение Международного десятилетия сближения культур может стать логическим продолжением усилий международного сообщества по расширению глобального диалога в процессе миростроительства и осуществлению стратегии ЮНЕСКО «Новый гуманизм в XXI веке» (www.unesco.org).

Международное десятилетие сближения культур призвано стать достойным продолжением тематики глобального сближения культур, начатой в ходе Международного года сближения культур в 2010 г., и содействовать дальнейшей активизации усилий мирового сообщества, направленных на укрепление диалога между различными культурами, религиями и цивилизациями.

Провозглашение Генеральной ассамблеей ООН Международного десятилетия сближения культур, стало очередным подтверждением важности продвижения и реализации процесса межкультурного и межрелигиозного диалога не только на глобальном, но и на всех уровнях.

Библиография:

- Бабаджанова М.М., Юлдашева М.Р., Ким В. *Калейдоскоп культур*. Учебное пособие для школьников старшего возраста и студентов I – III курсов. Под общей редакцией Бабаджановой М.М. Душанбе, «Статус», 2007.
- Библер В.С. *Культура. Диалог культур*. Вопросы философии, 1989. – № 6.
- Бокова И. Выступление Генерального директора ЮНЕСКО г-жи Ирины Боковой на церемонии открытия Постоянного форума арабо-африканского диалога по вопросам демократии и прав человека. Каир, Египет, 7 декабря 2009 г. www.unesco.org
- Бокова И. Программное заявление «ЮНЕСКО в глобализованном мире: новый гуманизм XXI века». 15 ноября 2009 г. – www.unesco.org
- Всеобщая декларация о культурном разнообразии. – ЮНЕСКО, 2002.
- Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: Материалы международной конференции. Москва, Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 13 – 16 сентября 2007 года / Под общ. ред. В.К. Егорова. М.: Изд-во РАГС, 2008.
- Перспективы развития духовного образования – взгляд в будущее. Материалы Международного семинара-совещания представителей государств-участников СНГ 18-19 июня 2013 года. – М., 2013
- Следзевский И.В. *Диалог культур и цивилизаций. Понятие, реалии, перспективы*. Материалы конференции диалог культур и цивилизаций. 22 мая 2003 г.
- Чумаков А.Н. *Антропологический аспект глобализации*. В: Мустафин А.Г. (ред.). Идентичность личности в условиях глобализации: сб. науч. ст. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2010.
- www.un.org
- www.unesco.org

MUNZIFA BABADJANOVA

INTERCULTURAL DIALOGUE IN XXI CENTURY

Summary

At the 67th session the General Assembly of the United Nations (UNGA) adopted a resolution entitled “Promotion of Interreligious and Intercultural Dialogue, Understanding and Cooperation for Peace”, the main element of which was the proclamation of the International Decade for the Rapprochement of Cultures for the period of 2013-2022 years.

On 17 December 2007 the UN General Assembly declared 2010 the International Year for the Rapprochement of Cultures, and recommended the UN member states to organize the relevant events on interreligious and intercultural dialogue, understanding and cooperation for peace, including high-level dialogue and /or informal interactive hearings with civil society. The UN General Assembly invited UNESCO to “play a prominent role in the preparations for the International Year”, based on its rich 60-year experience in promoting “mutual knowledge and understanding among nations and peoples”.

The main goal of the International Year (2010) was: to demonstrate the benefits of cultural diversity through the recognition of the importance of the process of constant interpenetration and exchange between cultures, as well as the relations established since the beginning of civilization. This involves the integration of principles of intercultural dialogue and understanding, in line with the general political activities with special emphasis on education, science, culture and communication in order to correct the distortion of cultural beliefs, and values as well as eliminate stereotypes.

The International Year for Rapprochement of Cultures was a success for promoting a dialogue and exchanges between peoples and creating an international environment conducive to harmonious coexistence and cooperation between peoples and nations of the world.

The International Year for Rapprochement of Cultures was the culmination of the International Decade for a Culture of Peace and Non-Violence for Children of the World (2001- 2010) and the starting point for the implementation of the new strategy of rooting in the minds of mankind the universal awareness of the need for “rapprochement of cultures” and a culture of peace for international understanding.

The history of humanity’s development is the history of formation of a dialogue between cultures. The problem of understanding of interpersonal communication is of particular importance. Although national cultures do not like each other, there are reasons that determine the possibility of a dialogue. Especially nowadays, when the confrontation between Christianity and Islam leads to confusion, aggravation of relations not only in domestic issues but also at the political level. And all this is due to ignorance, not enough understanding of the basics of these two world religions and cultures. The international workshop of representatives of the CIS member states, organized by Moscow State Linguistic University in June 2013 in Moscow, was dedicated to the problems of development of spiritual education. At this international workshop were discussed the urgent issues of establishing a closer relationship for the development of the system of training specialists in the history and culture of traditional religions, increasing the level and quality of religious education at the universities of the CIS member states.

Globalization increasingly fosters intercultural contacts: this is manifested in the spread of common values, norms, standards, ideals, some of which are universal. Through the exchange of cultural experience, innovations penetrate from one culture to another. For any society cultural contacts have both positive and negative effects. On the one hand, they contribute to the mutual enrichment of cultures, on the other – intense and poorly controlled borrowings increase a potential risk of the loss of cultural identity. “... In a globalized culture practically there are no boundaries for the distribution of mutual influence of different ideas, doctrines, beliefs, and so on”.

There is a fertile soil for the education of the young in the spirit of tolerance and culture of peace in RTSU (Russian-Tajik (Slavonic) University). Intercultural dialogue is the basis of the modern world. A textbook “Kaleidoscope of Cultures” was developed and published; it was approved by UNESCO and recommended for use in the educational process of Member States. Problems of intercultural dialogue (course “Intercultural Dialogue”), culture and religion, humanism, concepts and skills of tolerance, a culture of peace are explained to students in the learning process, and during meetings, round tables, conferences. In a special course on “Culture and religion”, delivered at

the department of “Cultural Studies”, the students of the Department of History and International Relations are taught that religion divides and at the same time unites people.

The need for intercultural and interreligious dialogue is dictated by the processes that are taking place in the modern world. In today's world we see the rise of extremism and, unfortunately, this takes place with the use of religious slogans. Philosophy of terrorists penetrates deeply into our society; it is becoming popular especially among young people. The correct explanation of events is one of the main tasks of teachers.

The proclamation of the International Decade for the Rapprochement of Cultures aims to ensure harmonious interaction between cultures and peoples in order to spread the ideas of peace and non-violence, promote interreligious dialogue and tolerance, protect cultural diversity. It is crucial to tolerance promote collaboration among nations through education, science and culture in order to develop respect for justice, rule of law, human rights and fundamental freedoms for all peoples of the world, despite race, sex, language or religion is enshrined in the Constitution of UNESCO as the best guarantee for preserving peace worldwide.

Today the world faces various challenges of globalization, a need for joint action to promote mutual understanding and tolerance and to lay the foundation for the spread of universal values. The proclamation of the International Decade for the Rapprochement of Cultures can be a logical continuation of the international community's efforts to expand the global dialogue in the process of peace-building and implementation of UNESCO's strategy “New humanism in the XXI century”.

The proclamation by the General Assembly of the United Nations International Decade for the Rapprochement of Cultures was one more confirmation of the importance of promotion and implementation of intercultural and interreligious dialogue not only at the global but also at all levels.

მანანა ჯავახიშვილი

**საგანმანათლებლო პოლიტიკა ადრეული შუა საუკუნეების ევროპაში
(შვიდი თავისუფალი ხელოვნების მაგალითზე)**

გვიანი ანტიკურობა და ადრეული შუა საუკუნეების პერიოდი ევროპაში საგანმანათლებლო სისტემის დესეკულარიზაციით ხასიათდება. ეს ბუნებრივიცაა, ევროპა ახლად გაქრისტიანებულია, ქრისტიანულ ეკლესიას ესაჭიროება ქრისტიანულ მოძღვრებაში განსწავლული სასულიერო პირები, რომლებიც არა მარტო საკუთარ მრევლს მოემსახურებიან, არამედ წარმართი მოსახლეობის მოქცევაშიც, მისიონერულ მოღვაწეობაში ჩაებმებიან. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება განათლების პოლიტიკას. მანამდე არსებული საერო ცოდნა რელიგიური, ქრისტიანული განათლების სამსახურში დგება, განათლების სისტემას სასულიერო პირები აკონტროლებენ. სკოლები მონასტრებთან და საეპისკოპოსო კათედრებთან ყალიბდება. ამ სკოლების მთავარი მიზანია ისეთი სასულიერო პირების მომზადება, რომლებიც შეძლებენ ბიბლიის კითხვასა და გაგებას, შესაბამისად, ღვთის სიტყვის ქადაგებას.

იმავდროულად, ადრეშუასაუკუნეების ევროპის სკოლა განათლების ანტიკური სისტემის გავლენას განიცდის. ანტიკურობის დიდაქტიკური მეთოდები, სასწავლო კურიკულუმის ორგანიზაციის პრინციპი და სახელმძღვანელოთა შერჩევის წესი შუა საუკუნეების საგანმანათლებლო სისტემამ სწორედ ანტიკურობიდან იხესხა. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქრისტიანული ევროპის საგანმანათლებლო სისტემამ ანტიკურობიდან მხოლოდ სასკოლო პროცესის ორგანიზაციული მხარე დაიტოვა, ხოლო შინაარსი ქრისტიანული ჩადო.

შუა საუკუნეების ევროპის სასკოლო საგანმანათლებლო პოლიტიკის ზემოთ აღნიშნული ტენდენცია ძირითად სასწავლო დისციპლინების ციკლზე, შვიდ თავისუფალ ხელოვნებაზე აისახა. ამიტომაც საინტერესოდ გვეჩვენება მოცემულ პერიოდში (ადრექრისტიანულ ხანაში) სწორედ ამ სასწავლო კურიკულუმის განვითარება განვიხილოთ, რამდენადაც ის, ჩვენი აზრით, ახალი-ქრისტიანული პოლიტიკის გამტარებელია.

როგორც აღვნიშნეთ, შუა საუკუნეების სასკოლო კურიკულუმის ორგანიზაციული პრინციპი შვიდ თავისუფალ ხელოვნებას ეფუძნება, რომელიც, თავის მხრივ, ორ ნაწილად იყოფა: ტრივიუმად (trivium) და კვადრივიუმად (quadrivium). ტრივიუმში შედის: გრამატიკა, რიტორიკა, დიალექტიკა; ხოლო კვადრივიუმში: არითმეტიკა, გეომეტრია, მუსიკა და ასტრონომია.

ანტიკურობიდან მოყოლებული, შვიდი თავისუფალი ხელოვნების დისციპლინების შინაარსი და მეთოდები მუდმივ ევოლუციას განიცდიდა. თავდაპირველად პლატონმა საგანმანათლებლო დისციპლინები ორ ჯგუფად დაყო: უმდაბლეს (შედგებოდა ტანვარჯიშისგან, მუსიკალური ვარჯიშებისა დაწერა – კითხვის სწავლებისაგან) და უმაღლეს (შედგებოდა არითმეტიკის, გეომეტრიის, მუსიკის თეორიისა და ასტრონომიის სწავლებისაგან). რომაელი მწერალი ვარონი (ძვ.წ. 116-27) ელინისტური სკოლის პროგრამის შესახებ წერდა და მასში შვიდივე დისციპლინა ჰქონდა შეტანილი, ოღონდ მათ მედიცინა და არქიტექტურაც დაუმატა (Тимофеев 2003: 461). რომის იმპერიის გვიანი პერიოდის პედაგოგებს არ ჰქონდათ ერთიანი ხედვა თავისუფალი ხელოვნების კონცეფციასთან დაკავშირებით. ხან ერთ, ხან კი მეორე საგანს გამოტოვებდნენ ხოლმე დისციპლინათა ჩამონათვალში.

მხოლოდ IV საუკუნის ბოლოს ბერძნული სკოლების კანონი უფრო მეტად ფიქსირებული გახდა. ამ მხრივ გამოირჩევა ცნობილი ლათინი ავტორი მარცია ნეკაპელა (V საუკუნის I ნახევარი), რომელმაც სპეციალური ტრაქტატი მიუძღვნა შვიდ თავისუფალ ხელოვნებას – „ფილოლოგიის მერკურისთან ქორწინების შესახებ“ (V ს-ის I ნახევარი). ეს თხზულება წარმოადგენს მერკურისა და

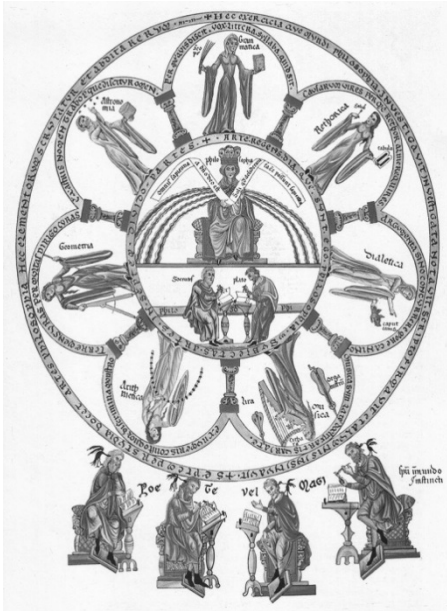
ფილოლოგიის ქორწინების საკმაოდ მშრალ ალეგორიულ აღწერას, სადაც ფილოლოგიის შვიდივე მეგობარი – გრამატიკა, რიტორიკა, დიალექტიკა, გეომეტრია, არითმეტიკა, ასტრონომია და ჰარმონია – საკუთარ ფუნქციებს აღწერს. სწორედ ამ პერიოდში ქრისტიანული კულტურის წარმომადგენლები აცნობიერებენ ამ სასწავლო კურსის განსაკუთრებულ საჭიროებას და იწყებენ შვიდ თავისუფალ ხელოვნებაზე წერას (Шишков 2003:12-19).

ერთი იყო თეორიული ნაშრომები შვიდი თავისუფალი ხელოვნების შესახებ, ხოლო სხვაგვარი – პრაქტიკა. V საუკუნის დასავლეთევროპულ სკოლებში სასწავლო დისციპლინები პერიოდულად იცვლებოდა. გალიაში სამონასტრო ცხოვრების ფუძემდებლის – იოანე კასიანის (360-435) მიერ დაარსებულ სამონასტრო სკოლაში მხოლოდ გრამატიკა და არითმეტიკა ისწავლებოდა. ეს გადაწყვეტილება დამფუძნებლის მთავარ მიზანს ემსახურებოდა, მომავალი ბერების მომზადებას. ნეოფიტს უნდა სცოდნოდა კითხვა ბიბლიის გასაცნობად; წერა, რათა გადაეწერა წიგნები და თვლა, რათა საეკლესიო დღესასწაულების თარიღები გამოეთვალა. გრამატიკული წესებისა და კითხვის სწავლება ეყრდნობოდა წმინდა წერილის ტექსტების და ლათინი საეკლესიო ავტორების თხზულებებს, რამდენადაც ანტიკური ავტორების კითხვა იკრძალებოდა ქრისტიანულ მორალთან შეუსაბამობის გამო (Lemoine 2002: 94-96).

დასავლურ ქრისტიანულ კულტურაში ანტიკური ციკლის ყველა დისციპლინის მიღებაში დიდი როლი ითამაშა ნეტარმა ავგუსტინემ (354-430), რომელიც ამის შესახებ წერდა ტრაქტატებში „ნესრიგის შესახებ“ და „ქრისტიანულ სწავლებაზე“. მისი აზრით, შვიდი თავისუფალი ხელოვნება ადამიანს ამზადებდა ჭეშმარიტების შემეცნებისათვის. ნეტარმა ავგუსტინემ დიდი ყურადღება გაამახვილა სწავლის, მეცნიერების მნიშვნელობაზე. მას სურდა შვიდი თავისუფალი ხელოვნების სწავლების პრაქტიკული გამოყენება ბიბლიის კითხვა-კომენტარების განსავითარებლად, რამდენადაც სიმბოლურ ეგზეგეზას დიდი ადგილი ეკავა მის შემოქმედებაში. ამიტომ იგი სასწავლო დისციპლინებიდან გამოარჩევდა მათემატიკასა და ლოგიკას, როგორც აუცილებელ ძალას ერესებთან ბრძოლაში (Тимофеев 2003: 462).

7 თავისუფალი ხელოვნების გაგების ნამდვილ კანონმდებლად იქცნენ ბოეციუსი (480-524) და კასიოდორი (487-578). მათი შრომები საბაზისო იყო ევროპის ყველა სკოლისათვის შუა საუკუნეებში. ბოეციუსმა გაყო 7 თავისუფალი ხელოვნება ტრივიუმად დაკვადრივიუმად (ტერმინი კვადრივიუმი პირველად სწორედ მან იხმარა). ბოეციუსმა განსაზღვრა პედაგოგიური გამოცდილების ახალი სისტემა. იგი მათემატიკას განიხილავდა მოსამზადებელ ეტაპად უფრო მაღალი მიზნის – ფილოსოფიის შესასწავლად. კასიოდორმა გააერთიანა სასულიერო და საერო განათლება ახალ-ქრისტიანულ ტრადიციაში. თავის ნაშრომში „დამოძღვრები მეცნიერებებში“ იგი პირველად ხმარობს ტერმინს *შვიდი თავისუფალი ხელოვნება*. კასიოდორი განიხილავს ყველა დისციპლინას ცალ-ცალკე ერთიანი სისტემით: ანალიზს უკეთებს მათ წარმოშობას, უთითებს იმ მეცნიერებსა და მათ ნაშრომებს, რომლებიც ამ დისციპლინით იყვნენ დაკავებულნი და საზღვრავს დისციპლინის სხვადასხვა მიმართულებას, ქვეგანყოფილებას. კასიოდორი პირველად ახსნას აძლევს ციფრ 7-ს, რაც ბიბლიურ ეგზეგეზას უკავშირდება: შვიდი საგანი მარადიული და ურთიერთდაკავშირებულია ისე, როგორც კვირის 7 დღე, ბიბლიაში 7 მარადიული და უცვლელია (შვიდჯერადი ლოცვა უფლისადმი და ა.შ.). თავისთავად ამ დისციპლინების შესწავლას, მისი აზრით, ღვთის შემეცნებად მიყვავართ (Тимофеев 2003:463).

მსგავსი მაგალითი შეგვიძლია მოვიყვანოთ IX საუკუნის გერმანელი ღვთისმეტყველის – რაბან მავრის თხზულებიდან, სადაც იგი რიცხვების მნიშვნელოვნებაზე მოგვითხრობს. მისი აზრით, ის, ვინც რიცხვებს მნიშვნელობას არ ანიჭებს, ვერ შეძლებს ახსნას, მაგალითად, 40 დღის მნიშვნელობა. 40 არის 4-ჯერ 10. 4 დაკავშირებულია დროსთან: ნელინადის 4 დრო, დღის 4 ნაწილი: დილა, შუადღე, საღამო და ღამე. ხოლო რიცხვ 10-ში არის მოაზრებული 3-ისა და 7-ის სიმბოლიკა: 3 არის წმინდა სამება. 7 კი იყოფა 3-ად და 4-ად. 3 მიანიშნებს სულზე, რომელსაც 3 ელემენტი გააჩნია: გონება, ნება და გრძნობა; 7 – სხეულზე, რომელშიც 4 ელემენტი: ჰაერი, წყალი, მიწა და ცეცხლი. ამრიგად, რიცხვ 40-ში არის მინიშნება ღმერთზე, ადამიანის სხეულზე და სულზე და, ბოლოს, დროზე. რაბანი შემდეგ დასკვნას აკეთებს, – ადამიანი დროში ცხოვრობს, მაგრამ მარა-

ფილოსოფია და 7 თავისუფალი ხელოვნება მინიატურა ჰერად ლანდსბერგერის ნიგნიდან *“Hortus Deliciarum”* (1180)

ალკუინის აზრით, სასწავლო საგნები ორ ნაწილად შეიძლება გაყოფილიყო: საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიურ დისციპლინებად. მისგან განსხვავებით, რაბანმავრი ტრაქტატში „კლერიკალების აღზრდაზე“ სასწავლო საგნებს ლათინურ და ადამიანურ ნაწილებად ჰყოფდა (Riché, Verger 2006: 31-55).

ალკუინი ტრადიციულად უდგებოდა 7 თავისუფალი ხელოვნების არსს: ეს დისციპლინები დამოუკიდებლად კი არ იყო ღირებული, არამედ მნიშვნელოვანი იყო უმთავრესი მიზნის მისაღწევად, ბიბლიის დასაუფლებლად.

ალკუინმა შექმნა გრამატიკის სახელმძღვანელო, რომელშიც მოცემული იყო გრამატიკის 26 შემადგენელი, 8 მეტყველების ნაწილი, ხსნიდა ორთოგრაფიის, მეტრიკის წესებს და სხვ. დიალექტიკისა და რიტორიკის ერთობლიობა, მისი აზრით, ლოგიკას ქმნიდა. დიალექტიკას ალკუინი ფილოსოფიის ნაწილად მიიჩნევდა. ალკუინის სახელმძღვანელოებში უხვად იყო მოცემული კლასიკოსი ავტორების ტექსტები ზეპირად და სასწავლად. კვადრივიუმის საგნებიდან, ალკუინისაზრით, არითმეტიკა იმდენად იყო მნიშვნელოვანი, რამდენადაც წმინდა წერილის გარკვეული ადგილების ახსნას ემსახურებოდა, ბიბლიურ ტექსტებში მოცემული ციფრების მნიშვნელობის გასაგებად. ასტრონომიის აზრი იმაში მდგომარეობდა, რომ მისი საშუალებით ადამიანი უფალს სამყაროს სილამაზისა და წესრიგის საშუალებით შეიმეცნებდა, ასევე საეკლესიო დღესასწაულებს გამოითვლიდა. ამ კურსში შეისწავლიდნენ მზის, მთვარის, პლანეტების მოძრაობას, ზოდიაქოს ნიშნებს და სხვ. პრაქტიკული დაკვირვებები შენობათა სახურავებზე მიმდინარეობდა. კარლოს დიდის განსაკუთრებული ინტერესის გამო, კაროლინგურ ეპოქაში მუსიკას, ვოკალს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა (Тимофеев 2003:464).

იმისათვის, რომ უკეთ წარმოვიდგინოთ შუა საუკუნეების დროის სასწავლო პროცესი, საილუსტრაციოდ ალკუინისა და მისი მოსწავლის – კარლოს დიდის ვაჟის, პიპინის გასაუბრების (კითხვა-პასუხის მეთოდით) ნაწყვეტს გთავაზობთ:

„პიპინი: რა არის ასო?

ალკუინი: ისტორიის მცველი

დისობაზე უნდა იფიქროს. ამისათვის კი ხორცი უნდა დათრგუნოს, რაც 40-დღიანი მარხვით მიიღწევა. რიცხვების ქრისტიანული სიმბოლიზმით ახსნის მაგალითები უხვადაა ადრექრისტიანულ ლიტერატურაში (Иванов 1902:106).

ნეტარი ავგუსტინეს მსგავსად, კასიოდორი თვლის, რომ 7 თავისუფალ ხელოვნებას ბიბლიის შემეცნებისკენ მივყავართ, რაც განსაზღვრავს მის პრაქტიკულ შედეგს.

მოგვიანებით, VIII-IX საუკუნეებში, როდესაც საუბარია ე.წ. კაროლინგურ რენესანსზე, რომელიც ხასიათდება არსებითი ცვლილებებით სასკოლო განათლებაში,¹ აქაც იკვეთება სწავლების უმთავრესიქ რისტიანული მიზანი – მოსწავლის საღვთონერილისა და ქრისტიანული ტექსტების კითხვისათვის მომზადება. ამ პერიოდში სამაგალითო სკოლად ითვლებოდა იორკის სკოლა ინგლისში, რომელშიც ცნობილი ედაგოგი ალკუინი (735-804) ასწავლიდა. აქ 7 თავისუფალი ხელოვნების დისციპლინებს ემატებოდა იურისპრუდენცია, მედიცინა და პოეზია.

¹ 794 წლის კაპიტულარის თანახმად, 7 თავისუფალი ხელოვნების სწავლება შესაძლებელი გახდა არა მხოლოდ ლათინურ, არამედ მშობლიურ ენებზეც.

პიპინი: რა არის სიტყვა?

ალკუინი: სულის გამყიდველი

პიპინი: სიტყვას ვინ ბადებს?

ალკუინი: ენა

პიპინი: რა არის ენა?

ალკუინი: ჰაერის მახვილი

პიპინი: ჰაერი რა არის?

ალკუინი: სიცოცხლის მცველი

პიპინი: რა არის სიცოცხლე?

ალკუინი: ბედნიერთათვის სიხარული, უბედურთათვის დარდი, სიკვდილის მოლოდინი

პიპინი: რა არის სიკვდილი?

ალკუინი: გარდაუვალი დასასრული, უცნობი გზა, ცოცხალთათვის გოდება, ანდერძის შესრულება, ადამიანის მტაცებელი

პიპინი: რა არის ადამიანი?

ალკუინი: სიკვდილის მონა, გამვლელი მგზავრი, სტუმარი სახლში“. (Антология 1994: 307-310).

შვიდი თავისუფალი ხელოვნების შინაარსის ევოლუციის შესწავლა გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ ვიმსჯელოთ ადრეული შუა საუკუნეების საგანმანათლებლო პოლიტიკის რელიგიურ ხასიათზე და ის განვიხილოთ როგორც დესეკულარიზაციის მცდელობა. სტატიაში გვინდოდა გვეჩვენებინა, თუ როგორ ტვირთავენ ქრისტიანული შინაარსითა და სიმბოლიკით ადრექრისტიანული ხანის ავტორები სასწავლო პროცესს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Адо И. Свободные искусства и философия в античной мысли, М.: ГЛК, 2002

Антология педагогической мысли христианского средневековья. Том 1. Москва: Аспент-Пресс, 1994

Иванов К.А., Средневековый монастырь и его обитатели, С-П., 1902

Лосев А. Ф. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития. М.: Искусство, 1992

Тимофеев М.А., Свободные искусства, Словарь средневековой культуры, М., 2003

Шишков А.М., Средневековая интеллектуальная культура, Москва, 2003

J. Le Goff, Les intellectuels au Moyen Age, Edition du Seuil, 2000

M. Lemoine, Arts libéraux, Dictionnaire du Moyen Age, sous la dir. De C. Gauvard, A. de Libera, M. Zink, PUF, 2002

P. Riché, J. Verger, Maitres et élèves au Moyen Age, Pluriel, 2006

MANANA JAVAKHISHVILI

EDUCATIONAL POLICY IN EUROPE IN THE EARLY MIDDLE AGES (Using the Example of Seven Liberal Arts)

Summary

The late Antique Period and early Middle Ages witnessed desecularisation of the educational system in Europe. This was natural due to the fact that Europe had just accepted Christianity and the Christian Church needed scholars of Christian teachings who would serve their congregation and convert the pagans to Christianity as well as take on the burden of missionary work. From this point of view, educational policy acquired major importance and the accumulated knowledge was employed to enhance religious and Christian education. Clerical figures controlled their educational system and schools were formed at convents as well as at episcopal cathedrals. The main goal of such schools was to prepare clerical people able to read and understand the Bible and to preach God's wisdom.

At the same time, the European school of education was influenced by the system of education in the ancient period. Didactic methods of ancient times and principles of organisation of curriculum and textbook selection were borrowed from the ancient world. However, it should also be mentioned that although the European educational

system borrowed the organisational processes from the schools of the ancient period, the content of the curriculum was clearly Christian.

The aforementioned tendency in European school educational policy mainly concentrated on core subjects – the seven liberal arts. Therefore, it seems extremely interesting to discuss the development of this learning curriculum in the early Christian period, especially as we firmly believe it was employed to enhance new Christian politics.

As mentioned above, the organisational principle of the educational system in the Middle Ages relied on the seven liberal arts, which, in turn, were divided into two parts: trivium and quadrivium. Trivium comprises Grammar, Rhetoric, Dialectic; whereas quadrivium includes Mathematics, Music and Astronomy.

Since the ancient period, the content and methods employed by the seven liberal arts evolved continuously. Teachers in the period of the later Roman Empire did not hold a uniform vision of the seven liberal arts and they would omit some disciplines from those on the list. Only at the end of the 4th century did the the law of Greek schools become more stable. From this point of view, a prominent Latin author Martianus Kapella (first half of the 5th c.) dedicated a special treatise "On the Marriage of Philology and Mercury" to the liberal arts. This is a dry, allegorical description of the marriage of Mercury and Philology in which 7 friends of Philology (Grammar, Rhetoric, Dialectic, Geometry, Arithmetic, Astronomy and Harmony) describe the functions they perform. In the same period representatives of Christian culture realised a special importance of this course and also started writing about the seven liberal arts.

However, theoretical works about the seven liberal arts differed from actual practice. In Western European schools of the 5th century the list of subjects in the curriculum changed periodically. For instance, only Grammar and Arithmetic were taught in the school founded by John Casian (360-435) in Gaul. This choice was in accord with the main goal of the founder – to prepare future monks. A neophyte had to have good reading skills to get acquainted with the Bible. He should also be good at copying books and counting in order to calculate the dates of religious holidays.

The teaching of reading skills and grammar rules was based on the texts from the holy writings and the works of Latin clerical authors. However, it was forbidden to read authors of the ancient period as their works were incompatible with the Christian ethic.

St. Augustine (354-430) played a great role in the introduction of all the disciplines of the ancient world into Western European Christianity. He wrote about this issue in his treatise "On Christian doctrine" and "On the order". According to him, the seven liberal arts prepared people for the perception of truth. St. Augustine wanted to employ the teachings of these disciplines in practice in order to facilitate the development of reading and conversational skills on the Bible due to the fact that symbolic exegesis occupied a great place in his works. He considered Mathematics and Logic as inevitable means against heresy. Boethius (480-524) and Cassiodorus (487-578) made a great contribution to the understanding and enhancement of the seven liberal arts. Boethius divided them into trivium and quadrivium (he was the first to use these terms). Cassiodorus discussed all the disciplines based on one system: he explored and analysed their etymology, referred to the scholars working on them as well as to their works and defined various directions for their development. Cassiodorus explains the use of the figure 7, which is associated with the Biblical *exegesis*: seven subjects are eternal and interrelated like 7 days of the week. According to the Bible, 7 is eternal and unchanged (for instance, praying seven times a day). Learning these disciplines, according to Cassiodorus, leads to the perception of God. Like St. Augustine, Cassiodorus also considers that the seven liberal arts facilitate the perception of the Bible, which determines the achievement of practical results.

Later, in the 8th-9th centuries, the so called Carolingian Renaissance, characterised by substantial changes regarding the education at a school level, also revealed the ultimate Christian aim of learning, which is preparation of a pupil for reading Christian texts and God's teachings.

In that period the school in York, England, where a prominent teacher Alcuin (735-804) taught, was considered to be exemplary. Alcuin approached the seven liberal arts in a traditional way and stated that the disciplines were valuable only if employed as tools to reach their main goal – to master the Bible and not when used separately.

Thus, the study of the evolution of the contents of the seven liberal arts enables us to discuss the Christian character of the educational policy of the early Middle Ages and consider it as an attempt at desecularisation. This article shows how the learning and teaching process was loaded with Christian character and symbols by the authors from the early Christian period.

რევაზ ქოიავა

**საბჭოთა ანტისემიტიზმის ფორმირება სტალინის
მმართველობის პერიოდში**

შესავალი

ჩემი კვლევა ეხება ანტისემიტიზმს საბჭოთა კავშირში, კერძოდ კი სტალინის მმართველობის პერიოდში. საბჭოთა ანტისემიტიზმმა დაწყების დღიდან მიიპყრო მკვლევართა ყურადღება და იგი აქტუალურობას დღესაც არ კარგავს. საბჭოთა იდეოლოგია მისი განვითარების ეტაპებზე მუდმივ ტრანსფორმაციას განიცდიდა და ცდილობდა მმართველი ძალის პოლიტიკურ ინტერესებს მორგებოდა. იგი აქტიურად ითვისებდა სხვა იდეოლოგიებიდან აღებულ პრინციპებსაც, რის მაგალითიც არის სოვეტიზმში რუსული იმპერიული ნაციონალიზმის და ნაციზმის ელემენტების შესვლა.

კვლევის მიზანია დაამტკიცოს, რომ საბჭოთა ანტისემიტიზმი არ იყო ცალკე არსებული ფენომენი და იგი რუსულ იმპერიულ-მესიანური იდეოლოგიის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა, რომელმაც არსებობა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომაც გააგრძელა; იდეოლოგიისა, რომელმაც ხელახალი აღორძინება 30-იან წლებში, სტალინის მმართველობის დროს დაიწყო. სწორედ ამ იდეოლოგიის შემადგენელი ნაწილი იყო ანტისემიტიური პოლიტიკაც, რომელმაც აპოგეას სტალინის მმართველობის უკანასკნელ წლებში მიაღწია. საბჭოთა იდეოლოგია ამპერიოდში თავისი არსით მესიანისტური გახდა და იგი მესიანისტური იდეოლოგიებისთვის დამახასიათებელ ანტისემიტიზმის მკვეთრად გამოხატულ ნიშნებს ატარებდა. მესიანისტური იდეოლოგიები მუდმივ მოძრაობაში არიან და რეინკარნაციას განიცდიან. იმავდროულად, ყოველი მათგანი თავის დროს დოქტრინალური ანტისემიტიზმის ცენტრს წარმოადგენდა.

მეთოდოლოგია

კვლევის დროს გამოვიყენებ პროცესის მიყოლის მეთოდს (Process Tracing). იგი მიზნად ისახავს იმ ფაქტორების და წინაპირობების შესწავლას, რომლებიც პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს და მოვლენებს უძღვის წინ. აღნიშნული მეთოდი პოლიტიკურ მეცნიერებებში შედარებით ახალია და იგი ორ ათეულ წელს მოითვლის. მეთოდის დამამკვიდრებლად ალექსანდრ ჯორჯი და ენდრიუ ბენეტი ითვლებიან. პროცესის მიყოლა გარკვეული მოვლენების გამომწვევი მიზეზების შესწავლისა და რთული გადაწყვეტილებების მიღების გასაანალიზებლად გამოიყენება. ეს მეთოდი რთული პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების კვლევას უზრუნველყოფს და აქცენტს იმ ძირითად მიზეზებზე აკეთებს, რომლებიც საბოლოო სურათს ქმნის. აღნიშნული მეთოდის მეშვეობით ჰიპოთეზის შემოწმება გადაწყვეტილების მიღებამდე მიმდინარე პროცესების და მათი გამომწვევი მიზეზების დეტალური შესწავლით ხდება, ანუ მთავარი მიზანია იმ ძირითადი ხაზის დადგენა, რამაც მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღება გამოიწვია. ჯორჯი და ბენეტი პროცესის მიყოლის მეთოდით კვლევის დროს მკვლევრებს ურჩევენ ისტორიული და საარქივო დოკუმენტები, ინტერვიუების ჩანაწერები და სხვა წყაროები შეისწავლონ, რომლებიც საკვლევ თემას ეხება (Tansey 2007: 14).

აღნიშნული მეთოდის ფარგლებში შევისწავლე სტალინის პერიოდში და მის შემდგომ საბჭოთა ანტისემიტიზმის ფორმირებაზე შექმნილი ლიტერატურა და სამეცნიერო სტატიები, ასევე გავეცანი

იმ პერიოდში გადაწყვეტილების მიღების პროცესში ჩართული პირების მიერ გაკეთებულ განცხადებებს, წერილებს და ინტერვიუებს. იმ მიზნით, რომ ჩემ მიერ მოპოვებული ინფორმაცია სრულყოფილი და მიუკერძოებელი ყოფილიყო, სხვადასხვა ავტორის და პოლიტიკური ფიგურების არგუმენტებს გავეცანი, რამაც ჩემს საკვლევ სფეროზე სრული სურათი შემიქმნა.

კვლევის დიზაინიდან არჩევანი კონკრეტული შემთხვევების დიზაინზე გავაკეთე. ჩემი მიზანია შევისწავლო ანტისემიტური კამპანია საბჭოთა ეპოქის კონკრეტულ მონაკვეთში და მისი გავლენა როგორც სსრკ-ის საგარეო და საშინაო პოლიტიკაზე, ასევე მის შემდგომ მსოფლიოში ფორმირებულ იდეოლოგიებზე. ვთვლი, რომ კონკრეტული შემთხვევების დიზაინი საშუალებას მომცემს, აღნიშნული საკითხი საფუძვლიანად განვიხილო, სწორი დასკვნები გავაკეთო და ჩემ მიერ დასმულ საკვლევ კითხვას პასუხი გავცე.

საბჭოთა ანტისემიტუზმის ფორმირება 30-იან წლებში

30-იანი წლების დასაწყისში ბერლინში საბჭოთა დისიდენტ სერგეი დმიტრიევსკის ორი წიგნი გამოჩნდა, რომელთაც რუსული ემიგრაციის ყურადღება მიიპყრეს. ანტისემიტი ავტორი სტალინური ფრაქციის გამარჯვებას შიდაპარტიულ მონინალმდეგეებზე რუსული პატრიოტების ებრაულ გავლენაზე გამარჯვებად აღიქვამდა. იგი საბჭოთა კავშირში ნაციონალური მოტივების აღზევებას ელოდა, რომელთაც, მისი აზრით, ებრაული წარმოშობის კომუნისტები ეწინააღმდეგებოდნენ. ემიგრაციის ნაციონალისტურად განწყობილი წრეები, დმიტრიევსკის მსგავსად, თავის იმედებს სტალინის გამარჯვებაზე ამყარებდნენ. მიუხედავად ამისა, ტაბუ რევოლუციამდელ ანტისემიტუზმზე არ მოხსნილა.

ეს გარემოება დაკავშირებულია ბოლშევიზმის უნართან, ორსახა იანუსის მსგავსად, თავის საფუძველში ცვლილებით, იმავდროულად საკუთარი თავის ერთგული დარჩენილიყო. ოქტომბრის რევოლუციიდან დაწყებული, ბოლშევიკები გასაოცარ ტაქტიკურ სირბილეს ავლენდნენ. ისინი მზად იყვნენ ყოველდღიურად საკუთარი იდეოლოგია რეალობისთვის მოერგოთ.

დოქტრინასა და პრაგმატიზმს შორის დაპირისპირების გარდა, ბოლშევიზმი სხვა ამბივალენტურობასაც შეიცავდა, რაც მის ანალიზს ართულებს. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლშევიკებმა თავისი სისასტიკით უპრეცედენტო ტერორისტული რეჟიმი შექმნეს, ისინი მაინც სუსტების და ჩაგრულების დამცველებად, სოციალური და ნაციონალური თანასწორობისთვის მებრძოლებად აღიქმებოდნენ.

„მესამე რაიხის“ წინსვლიდან გამომდინარე, საბჭოთა კავშირი ბევრი ანტიფაშისტისთვის ბოლო იმედად რჩებოდა, მათ შორის ებრაელთა წრეებისთვის, რომლებიც სტალინის მიერ გამოცხადებულ ომს ანტისემიტუზმის წინააღმდეგ სიმართლედ აღიქვამდნენ. სტალინის კომუნისტი მონინალმდეგეები და, პირველ რიგში, ლევ ტროცკი, ამბობდა, რომ სტალინი ებრაელთა კარტთან ერთად ანტისემიტურ კარტსაც ათამაშებდა. ეს აზრი ტროცკიმ 1937 წელს ნიუ იორკის ებრაულ გაზეთ „ფორვერთსისთვის“ მიცემულ ინტერვიუში გამოთქვა (Trotzki 1988: 1040). ტროცკის მოსაზრებებმა ებრაულ წრეებში აღშფოთება გამოიწვია, ისინი ცილისწამებად იქნა აღქმული და მალევე დავიწყებას მიეცა.

სახალხო ფრონტის წარუმატებლობამ საფრანგეთსა და ესპანეთში და დასავლური სახელმწიფოების მიერ ჩეხოსლოვაკეთის გაყიდვამ სტალინს გადააწყვეტინა ძლიერების მხარე დაეჭირა. ეს ძალა კი მაშინ ნაციონალ-სოციალიზმი იყო.

მოსკოვის პროპაგანდისტული ლექსიკონი 1939 წლის გაზაფხულიდან ძირეულად შეიცვალა. იშვიათად ისმოდა იმ კლასებისა და ერების მიმართ სოლიდარობა, რომლებიც თავისუფლებისა და თანასწორობისთვის იბრძოდნენ. უფრო ხშირად საუბრობდნენ გეოპოლიტიკურ კანონებზე, რომელთაც საბჭოთა კავშირი უნდა მორგებოდა (Mullyniemi 1979: 219). გერმანულ-საბჭოთა მეგობრობის დროს საბჭოთა მასობრივი საშუალებები დუმდნენ ნაციისტების მიერ ებრაელთა დევნაზეც. პროდასავლური საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი ლიტვინოვი, რომლის ებრაული წარმოშობაც ბარიერი იყო გერმანულ-საბჭოთა ურთიერთობებში, მოლოტოვმა ჩაანაცვლა. მას კო-

მისარიატის ებრაელებისგან განმეხდა დაევალა. მიუხედავად ამისა, სტალინის უახლოეს წრეში ჯერ კიდევ მრავალრიცხოვნად იყვნენ წარმოდგენილი ებრაული წარმოშობის ფუნქციონერები.

სხვაგვარად იყო საქმე უბრალო ადამიანებისთვის. 1939-1940 წლებში შემოერთებულ ტერიტორიებზე მცხოვრები ებრაელები იყვნენ უცხო სხეულები, კუნძულები სოვიეტიზიზულ ზღვაში. მათ რელიგიური, კულტურული და სოციალური დანესებულებები შენარჩუნებული ჰქონდათ. საბჭოთა ებრაელობისთვის მათთან შეხვედრა საკუთარ წარსულში მოგზაურობის მსგავსი იყო.

თუმცა ამ გადახრას საბჭოთა ნორმიდან შეუძლებელი იყო დიდხანს ეარსება. სტალინის ტერორის ორგანოებმა მალე დაიწყეს ყველა ავტონომიური ებრაული ორგანოს წინააღმდეგ მსვლელობა, რათა რაც შეიძლება მალე აღმოეფხვრათ „უცხო სხეული“ დიდ უნიფიცირებულ სახელმწიფოში. შემოერთებული ტერიტორიების ებრაული მოსახლეობის მასობრივმა დეპორტაციებმა და დაკავებებმა 1939-1940 წლებში მათი დამოუკიდებელი ცხოვრების ნელ-ნელა გაქრობა გამოიწვია (Gilboa 1971: 14-19). ამ ვითარებაში მოხდა საბჭოთა კავშირზე ჰიტლერის თავდასხმა. სტალინის ხელისუფლებამ კვლავ დაიწყო საკუთარი ფსევდოდემოკრატიული რიტორიკის გამოყენება. სტალინის საბჭოთა კავშირი ახლა დასავლეთის დემოკრატიებით „იზურავდა თავს“ და ცივილიზებული ერების ჯგუფში ერთიანდებოდა. ჰიტლერის სსრკ-ზე თავდასხმის დღეს უინსტონ ჩერჩილმა განაცხადა: „ის, ვინც ნაციაზმის წინააღმდეგ იბრძვის, ჩვენს მხარდაჭერას მიიღებს... ამიტომაც რუსეთისკენ მიმართული საფრთხე არის საფრთხე ჩვენთვის და აშშ-ისთვის და თითოეული რუსის ბრძოლა საკუთარი სახლისთვის არის მსოფლიოს ყველა თავისუფალი ადამიანის და ერის ბრძოლა“ (Churchill 1951: 443).

საბჭოთა ანტისემიტიზმი მეორე მსოფლიო ომის დროს

ისტორიის ირონიით, თავისუფალი სახელმწიფოების და მცირე ერების ავტონომიური უფლებების ერთ-ერთი ყველაზე დიდი მოწინააღმდეგეც თავისინების საწინააღმდეგოდ დასავლური დემოკრატიების და ევროპელი ებრაელობის გადამრჩენელად გადაიქცა. თავის მხრივ, კრემლის ხელმძღვანელობამ არა მხოლოდ ფსევდოდემოკრატიული, არამედ ფილოსემიტური რიტორიკის გამოყენება დაიწყო. 1941 წლის 24 აგვისტოს რეჟიმმა საბჭოთა ებრაელობის წარმომადგენლებს მოსკოვში მიტინგის გამართვის უფლება მისცა, რომელიც რადიოთივ გადაიციმოდა. შეკრება მსოფლიოს ყველა ებრაელს მოუწოდებდა, მხარი დაეჭირა საბჭოთა კავშირისთვის ამ ბრძოლაში.

სწორედ ამ პერიოდში დაიბადა ებრაელთა ანტიფაშისტური კომიტეტის შექმნის იდეა (Костырченко 1994: 23). იდეის ავტორები იყვნენ ვიქტორ ალტერი და ჰენრიხ ერლიხი. ისინი 1939 წლის სექტემბერში პოლონეთში საბჭოთა კავშირის შეჭრის შემდეგ დააკავეს და სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს, თუმცა 1941 წლის 12-13 სექტემბერს გაათავისუფლეს. პოლიტიკური პატიმრებიდან ისინი საბჭოთა ფუნქციონერთათვის პარტნიორებად გადაიქცნენ. მოლაპარაკებებს ამ ორ პიროვნებასთან შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარი ლავრენტი ბერია აწარმოებდა (Костырченко 1994: 27-29).

თუმცა 1941 წლის 3 დეკემბერს ეს ორი პიროვნება ისევ დააკავეს. სტალინის სახელმწიფომ, რომელიც ფსევდოდემოკრატიულ განცხადებებს აკეთებდა, კვლავ გამოაჩინა თავისი ნამდვილი სახე. არგუმენტები, რითაც ორივე პოლონელ-ებრაელი სოციალისტის დაკავება აიხსნა, 1936-1938 წლებში არსებული საჩვენებელი პროცესების არგუმენტების მსგავსი იყო. ალტერი და ერლიხი „მესამე რაიხის“ სასარგებლოდ ჯაშუშობაში დაადანაშაულეს. ამ თემატიკის სპეციალისტი გენადი კოსტირჩენკი თვლის, რომ ერლიხი და ალტერი მზად იყვნენ, მიზნის მისაღწევად ეთანამშრომლათ სტალინთან, თუმცა საკუთარ იდენტობაზე უარის თქმას არ აპირებდნენ. სოციალ-დემოკრატიულ შეხედულებებთან ერთად, ერლიხს და ალტერს ხელი პოლონურმა წარმომავლობამ შეუშალა. პოლონური ელიტა საბჭოთა ხელისუფლებას დიდ საფრთხედ მიაჩნდა და მის წინააღმდეგ აქტიურად იბრძოდა.

ორივე ლიდერის დაკავებიდან თორმეტი დღის შემდეგ კომიტეტის ხელმძღვანელობა მოსკოვში ებრაელთა სახელმწიფო თეატრის ხელმძღვანელს, სსრკ-ის სახალხო არტისტ სოლომონ

მიხოელსს შესთავაზეს (Костырченко 1994: 56). სტალინის გეგმით, აღნიშნული კომიტეტისთვის სწორედ „ხელქვეით“ ებრაელს და არა დაუმორჩილებელ პოლონელებს უნდა ეხელმძღვანელათ. მიხოელსის დანიშვნასთან ერთად, ანტიფაშისტური კომიტეტის მიზნები დაისახა, რომელიც 1943 წლის თებერვალში გენერალურმა მდივანმა ეპშტეინმა გაახმოვანა: „ებრაული ანტიფაშისტური კომიტეტის ძირითადი საქმიანობა იყო და არის ებრაელთა მასების მობილიზაცია მსოფლიოში ფაშიზმთან საბრძოლველად“ (Костырченко 1994: 73).

თუმცა კომიტეტის საქმიანობის მხოლოდ საგარეო პოლიტიკური მიმართულება მის მრავალ ნევრს არ აკმაყოფილებდა. ისინი კომიტეტის ამ მიმართულებას „მინიმალისტურად“ მიიჩნევდნენ. განსაკუთრებით მძაფრად აღნიშნულ მინიმალისტურ პოლიტიკას მწერალი ერენბურგი აკრიტიკებდა. ერენბურგი თვლიდა, რომ „კომიტეტის მთავარი საქმიანობა უნდა ყოფილიყო ანტისემიტუზმთან ბრძოლა ჩვენს ქვეყანაში“ (Костырченко 1994: 78).

რატომ გამოავლინა ზუსტად მეორე მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ ანტისემიტუზმმა აქტიურად თავი საბჭოთა კავშირში? ბევრი ავტორი ებრაელთა მიმართ მტრული განწყობილების ზრდას მოსახლეობის ნაციისტური პროპაგანდით „დაავადებით“ ხსნის: 70 მილიონზე მეტი საბჭოთა მოქალაქე გერმანელების მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიაზე მოხვდა. თუმცა შეიძლება ებრაელებისადმი ეს მტრობა იმ „სტიქიური დესტალინიზაციის“ შედეგიც იყო, რომელსაც ომის საწყის ეტაპზე ჰქონდა ადგილი (Гештер 1991: 418).

მოსახლეობაში აქტიურად ვრცელდებოდა აზრი, თითქოს ებრაელები ფრონტის ხაზიდან „იმალებოდნენ“. რომ დაპირისპირებოდა მსგავს ჭორებს, ანტიფაშისტურმა კომიტეტმა ერენბურგის ხელმძღვანელობით გამოსაცემად მოამზადა „წითელი წიგნი“, რომელსაც უნდა აღენერა ებრაელთა წვლილი მეორე მსოფლიო ომში (Костырченко 1994: 72).

მხოლოდ თეზისი „ებრაელთა მშობრობის“ შესახებ არ იწვევდა საბჭოთა ებრაელების გაღიზიანებას. უკმაყოფილებას ისინი საბჭოთა პრესაში ნაციისტების მიერ ებრაელთა მკვლელობების გაშუქების შესახებაც გამოხატავდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ფაშისტთა სიმხეცეები საბჭოთა კავშირში ოფიციალურ პრესაში დეტალურად აღიწერებოდა, იშვიათად იყო მითითებული ებრაელთა ტრაგედიის განსაკუთრებული ხასიათი. ებრაელთა ტრაგედიის დამალვის ტენდენციისთვის წინააღმდეგობის გასაწევად ეაკ-მა ჰოლოკოსტზე დოკუმენტების შეგროვება დაიწყო. ისინი ე.წ. „შავი წიგნის“ საფუძველი უნდა ყოფილიყო. ამ პუბლიკაციის იდეა დიდ ფიზიკოს ალბერტ აინშტაინს ეკუთვნოდა. წიგნს მხარი ანტიფაშისტურმა კომიტეტმა, კერძოდ კი ერენბურგმა დაუჭირა. 1944 წლის გაზაფხულზე მას „შავი წიგნის“ ლიტერატურული გაფორმება დაევალა (Костырченко 1994: 85).

პარალელურად დაიწყო „ანტისემიტუზმი ზემოდან“. უკვე 1942 წლის ზაფხულში ცკ-ს პროპაგანდის ხელმძღვანელმა გიორგი ალექსანდროვმა შეადგინა წერილი, სადაც საუბრობდა „ებრაელთა სიჭარბეზე“ კულტურის გარკვეულ სფეროებში და რასობრივი პრინციპით „მასობრივი წმენდის“ ჩატარებას მოითხოვდა. კოსმოპოლიტების წინააღმდეგ ბრძოლის ბაზისი, რომელიც ექვსი წლის შემდეგ დაიწყო, აქ ჩაიყარა. უკვე 1942 წელს ებრაელებს „ნაციონალურ ნიჰილისტებს“ და „რუსული კულტურული ღირებულებების დამანგრეველებს“ უწოდებდნენ. რუსული პატრიოტიზმისკენ მონოდება, რომელიც სტალინს მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვებაში უნდა დახმარებოდა, 1942 წლიდან დაწყებული, ანტისემიტუზმის ელემენტებს შეიცავდა (Костырченко 1994: 80).

დაახლოებით 1943 წლიდან შეიზღუდა, ხოლო მალევე საერთოდ შეწყდა დიპლომატიურ სამსახურში ებრაელთა მიღება, სადაც ისინი ადრე ლინგვისტური შესაძლებლობების გამო ფართოდ იყვნენ წარმოდგენილი. ანალოგიური სიტუაცია იყო საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატში და სხვა პოლიტიკურ თუ სამეცნიერო დანესებულებებში. იქაც შემოიღეს ებრაელთა რიცხვის „ნომინირება“, რაც ხშირ შემთხვევებში ნულს უტოლდებოდა (Шварц 1952: 211).

რაც უფრო უიმედო ხდებოდა საბჭოთა ებრაელების ყოველდღიურობა, მით უფრო მიმზიდველი იყო მათთვის სტალინის, როგორც „უტყუარი ბელადის და დიდი მასწავლებლის“ სახე. სტალინი მათთვის არ იყო მილიონობით თანამემამულის მკვლელი, 1939-1941 წლებში ჰიტლერის მოკავ-

შირე და საბჭოთა შეიარაღებული ძალების ომის სანყის ეტაპზე განადგურების მთავარი შემოქმედი. სტალინის სახელი წითელი არმიის გამარჯვებებს და საბჭოთა ებრაელების ნაციონალური გეგმისგან – „ებრაელთა საკითხის საბოლოო გადაწყვეტისგან“ გადარჩენას უკავშირდებოდა (Костырченко 1994: 102).

ეჭვგარეშეა, რომ ბოლშევიზმი საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომის დაწყების შემდეგ საკუთარი იდეოლოგიური საფუძვლების განახლების პირას იმყოფებოდა. უკვე 30-იან წლებში იგი ნაციონალური რუსული ტანსაცმლით შეიმოსა, თუმცა ინტერნაციონალიზმის აქსესუარებიც არ მოუშორებია: თვით კომუნისტური ინტერნაციონალის არსებობა რეჟიმს მის შენარჩუნებას აიძულებდა. 1943 წლის მაისში კი ეს დაბრკოლება მოიხსნა. კომინტერნი დაიშალა. ბოლშევიზმის რუსიფიკაცია ახალ ფაზაში გადავიდა. ბოლშევიკების აზრით, რუსული პატრიოტიზმი იყო ის ძალა, რომელმაც 1930 წლის რეიხსტაგის არჩევნების შემდეგ დაუმარცხებელი ნაციზმი გაანადგურა. სტალინმა ეს წვლილი დააფასა. იგი რუს ერს სულ უფრო და უფრო ემხრობოდა. მმართველი ბოლშევიკური ელიტა, რომელიც ადრე მრავალეროვნულობით გამოირჩეოდა, ახლა უფრო და უფრო რუსიფიცირდებოდა. შესაბამისად, უკვე ომის დასასრულს, საბჭოთა კავშირში დაიწყო ჩამოყალიბება ტენდენციამ, რომ მსოფლიო გადაარჩინა არა პროლეტარულმა ძალამ, არამედ რუსულმა იდეამ. ყველაზე ხშირად ციტირებულ სტალინის სადღეგრძელოს, სადაც იგი რუს ხალხს მსოფლიოს ყველა ხალხს შორის გამოარჩევდა, თავისი პრეისტორია ჰქონდა (Сталин 1963: 203-204).

ბოლშევიზმის მზარდი რუსიფიკაციის მიუხედავად, იგი ამბივალენტურობას მაინც არ კარგავდა. მისი ინტერნაციონალური კომპონენტი კვლავ ძალაში იყო. ბოლშევიზმი არასდროს ახდენდა „რუსულ“ იდეასთან სრულ იდენტიფიკაციას. ამიტომაც ის ანტისემიტური ტალღა, რომელიც რეჟიმმა 1942-1943 წლებში წამოიწყო, ბევრი მკვლევრის ყურადღების მიღმა დარჩა. მაგალითად, 1952 წელს შვარცი წერდა, რომ 40-იან წლებში საბჭოთა კავშირი ანტისემიტურობას ფარულად იტანდა, თუმცა მას არ აღვივებდა. 1944-1945 წლებში ებრაელთა სახელმწიფოს ყირიმში ჩამოყალიბების თემაც კი აქტიურად განიხილებოდა. სიტუაცია 1949 წლიდან შეიცვალა (Шварц 1952: 214-215).

ომის დამთავრებისთანავე საბჭოთა ხელისუფლებამ აღნიშნულ გეგმაზე უარი განაცხადა. ჩანდა, რომ ანტიფაშისტური კომიტეტის საქმიანობაც დასასრულს უახლოვდებოდა: „მესამე რეიხზე“ გამარჯვების შემდეგ მისი პროპაგანდისტული მისია ამოწურული იყო. ამიტომაც არავის გაკვირვებია, როდესაც ომის დასრულებისთანავე საბჭოთა ხელისუფლებამ კომიტეტის დაშლა გადაწყვიტა. 1945 წლის მარტში ლოზოვსკიმ შერბაკოვს ყველა ანტიფაშისტური კომიტეტის სასწრაფოდ დაშლის იდეა მიაწოდა, რადგანაც მათ საკუთარი საქმე უკვე გაკეთებული ჰქონდათ. დაიწყო ეაკ-ის მძაფრი კრიტიკა. იმავდროულად, ცკ-ს პროპაგანდის განყოფილებამ აკრძალა შავი ნიგნის გამოცემა, რომელსაც ეაკ და მისი ხელმძღვანელი მიხოელსი ითხოვდა. შავი ნიგნი ებრაელთა ნაციონალისტურ გამოვლინებად იქნა აღქმული (Костырченко 1994: 111-112).

რაც უფრო მეტად იხრებოდა საბჭოთა ხელისუფლება რუსი ერის განდიდებისკენ, მით უფრო მკაცრად რეაგირებდა იგი სსრკ-ის არარუსი ხალხების „ნაციონალისტურ გამოხტომებზე“. თავისთავად, გამონაკლისს არც ებრაელები წარმოადგენდნენ. უფროსი ჰეგემონი ერის ყველა „უმცროს ძმას“ უნდა სცოდნოდა, რომ თითქმის რუსული ნაციონალიზმის შეუზღუდავი პროპაგანდა შეთავსებადი იყო მარქსიზმის ინტერნაციონალურ სწავლებასთან. თუმცა არარუსი ხალხის მიერ საკუთარი ტრადიციების გააზრება მიუღებლად და „ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის“ გამოვლინებად ითვლებოდა. შესაბამისად, ებრაელებიც საბჭოთა კავშირის სხვა არარუს ხალხებთან ერთად ერთ ნავში მოხვდნენ.

სტალინის სისტემას, რომელიც აბსურდული იყო, არ შეეძლო დანარჩენი მსოფლიოსგან იზოლაციის, სამხედრო ისტერიის გაღვივების და მუდმივი მტრის არსებობით გამოწვეული ფსიქოზის გარეშე ეარსება. მხოლოდ ომის დროს, როდესაც რეალური მტრის წინააღმდეგ იბძოდა, იყო სისტემა ნამდვილად მოქმედი. მხოლოდ ეს ეხმარებოდა ხალხს რეჟიმისთვის გაეძლო. მოგვიანებით, ბრეჟნევის პერიოდში, მწერალი კონსტანტინ სიმონოვი კოლეგა ვიაჩესლავ კონდრატიევთან სა-

უბრისას ომს ასახავდა როგორც „ერთადერთ ნათელ წერტილს საბჭოთა კავშირის ისტორიაში“. შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, თუ რა მძიმე იყო „მშვიდობიანი“ ცხოვრება, თუ ომი, რომელმაც 27 მილიონი ადამიანი შეიწირა, აღქმულიყო „ნათელ წერტილად“.

სტალინის სურვილს ომის შემდეგ სსრკ-ში 30-იანი წლების აბსურდული სისტემის აღდგენა წარმოადგენდა. ამჯერად სტალინის გეგმა თავის უმთავრეს ამოცანად ომში გამარჯვებით ამაცი ხალხის ხელახლა განვრთნას ისახავდა, რათა ისინი კვლავ ტოტალიტარული მექანიზმის ნაწილად ექცია. მან კვლავ დაიწყო მორჩენელების მოგონება: ხალხის წარმოსახვითი მტრები, აგენტები, შეთქმულთა წრეები. საბჭოთა მოქალაქეები კვლავ მიეჩვივნენ მუდმივ სიფხიზლეში ცხოვრებას, ჯაშუშებისა და მტრების დაკავებას. შესაბამისად, სტალინი კვლავ თავის სტიქიაში იყო.

საბჭოთა ანტისემიტუზმი სტალინიზმის ბოლო წლებში

1946 წლის აგვისტოში საბჭოთა ლიტერატურამ დისციპლინის გამყარების კამპანია დაიწყო, რომელიც ჟდანოვთან იყო ასოცირებული. პარტიამ ლიტერატურაში „კოსმოპოლიტიზმს“ და პროდასავლურ ტენდენციებს გამოუცხადა ბრძოლა (Hahn 1982: 25). 1947 წლის თებერვალში საბჭოთა მოქალაქეების უცხოელებზე ქორწინება აიკრძალა. სულ უფრო და უფრო ხდებოდა დასავლეთის დემონიზაცია. საბჭოთა მოქალაქეებს იქიდან მომავალ საფრთხეებზე აფრთხილებდნენ. სტალინის ხელმძღვანელობას სურდა, ის მდგომარეობა აღედგინა, რომელიც ქვეყანაში ომის დაწყებამდე იყო. ამერიკული და ინგლისური იმპერიალიზმის ძეხნას, რომელსაც ომი და პროლეტარული სახელმწიფოს განადგურება სურდა, ეს სურვილი უნდა დაეკანონებინა. მტრის სახე ხალხში გავრცელებულ ებრაელის სახეს უახლოვდებოდა. ანტისემიტუზმი, რომელიც 1942 წელს საბჭოთა ხელმძღვანელობის პოლიტიკაზე მხოლოდ ზედაპირულ გავლენას ახდენდა, ოფიციალური კურსის სახეს იღებდა. ეს ცვლილება საბჭოთა ებრაელების ეროვნული სიმბოლოს – მიხოელსის მკვლელობით დაიწყო, რომელიც 1948 წლის 13 იანვარს მინსკში განხორციელდა (Vaksberg 1994: 180). მიხოელსის მკვლელობა უნდა ყოფილიყო ახალი რეპრესიების დაწყების საბაზი. მიხოელსის მკვლელობის შემდეგ სტალინის გონებაში დიდი ხნის მომნიჭებული იყო კომიტეტის დაშლის და ებრაელთა ახალი რეპრესიების გეგმა.

თუმცა აღსანიშნავია, რომ სტალინის პოლიტიკა ებრაელების მიმართ მიხოელსის მკვლელობის შემდეგაც ამბივალენტური რჩებოდა. მაგალითად, 1947 წლის გაზაფხულზე მოსკოვმა თავისი რადიკალური ანტისიონისტური პოზიცია შეცვალა და პალესტინაში ებრაული სახელმწიფოს შექმნის მხარდაჭერა აქტიურად დაიწყო (Dagan 1970: 24-35). ასევე მხარი დაუჭირა ისრაელს არაბული სახელმწიფოების თავდასხმის შემდეგ. სსრკ-ის აღნიშნული დამოკიდებულება გეოპოლიტიკური მიზნებით იყო ნაკარნახევი. სტალინი ისრაელის მხარდაჭერით ცდილობდა ახლო აღმოსავლეთში ანგლოსაქსური პოზიციები შეესუსტებინა (Silberner 1983: 205).

შესაბამისად, საბჭოთა კავშირი ორ დიამეტრულად განსხვავებულ პოლიტიკას ატარებდა. ერთი მხრივ, საგარეო არენაზე იგი ისრაელის სახელმწიფოს შექმნას უჭერდა მხარს, ხოლო ქვეყნის შიგნით რადიკალურ ანტისემიტურ კურსს ატარებდა.

ისტორიის განმავლობაში ბოლშევიზმი დამარცხებული მონინალმდეგეების იდეოლოგიას ხშირად იღებდა. მაგალითად, ვლადიმერ ლენინმა ხელისუფლების ხელში ჩაგდებისთანავე ესერების პარტიის აგრარული პროგრამა გამოიყენა. სამოქალაქო ომის დროს ბოლშევიკებმა ერთიანი რუსეთის და რუსული იმპერიის რესტავრაციის შესახებ „თეთრი“ იდეა აიტაცეს. 30-იან წლებში მათ „თეთრი პროგრამის“ სხვა კომპონენტი – რუსული ნაციონალიზმი აითვისეს. დაბოლოს, მესამე რეიხზე გამარჯვების შემდეგ საბჭოთა რეჟიმმა ნაციონალური იდეოლოგიის გარკვეული ელემენტები გამოიყენა.

„კოსმოპოლიტიკებთან ბრძოლის კამპანიის“ ფარგლებში, მთელ ქვეყანაში რასობრივი პრინციპით მასობრივი წმენდები მოეწყო. მრავალი საბჭოთა დაწესებულება, ხელისუფლების ორგანო და, პირველ რიგში, უმაღლესი პარტიული ხელმძღვანელობა თითქმის მთლიანად „გათავისუფლდა ებრაელებისგან“.

ეაკ-ის დაშლის შემდეგ დაიწყო მისი წევრების დაკავება. თუმცა, 1949 წლის დასაწყისში დაგეგმილი პროცესი ეაკ-ის წევრების წინააღმდეგ მხოლოდ 1952 წლის შუაში ჩატარდა. მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში უსაფთხოების სამსახურები სხვა საქმეებით იყვნენ დაკავებული: განსაკუთრებული ინტენსიობით სპეცსამსახურები ე.წ. „ლენინგრადელების საქმეზე“ მუშაობდნენ, რომლითაც კრემლის ხელმძღვანელობა მეორე შიდაპოლიტიკურ ფრონტს ხსნიდა. ამჯერად კრემლში არა მხოლოდ „კოსმოპოლიტიზმს“ და ებრაელებს, არამედ ე.წ. „რუსულ შოვინიზმსაც“ ებრძოდნენ, რომლის პროპაგანდასაც თითქოს პარტიის „ლენინგრადაული ფრაქცია“ ეწეოდა (Наумов 1994: 194).

„ლენინგრადელების საქმის“ დასრულების შემდეგ სტალინს კვლავ შეეძლო ებრაელთა საკითხით დაკავებულიყო. 1948-1949 წლების ბრძოლა კოსმოპოლიტიზმის წინააღმდეგ, რომელმაც ანტისემიტიზმზე ტაბუ მოხსნა, იყო მოსამზადებელი ეტაპი ებრაელთა უფრო ფართომასშტაბიანი დევნის, რომელიც 1951-1952 წლებში მიმდინარეობდა. ამ მსვლელობაში კი უმნიშვნელოვანესი იყო ექიმთა საქმე, რომლის ფარგლებში ებრაული წარმოშობის ექიმებს საბჭოთა ფუნქციონერების შეგნებულად არასწორი მეთოდებით მკურნალობა დაბრალდათ. სტალინი 1936-1938 წლების დიდი ტერორის გამეორებას აპირებდა. თუმცა ამჯერად მთავარ ბოროტებად უნდა ქცეულიყვნენ არა ტროცკისტები და ზინოვიევისტები, არამედ ებრაელები.

1952 წლის მაისში მოსკოვში სამხედრო ტრიბუნალმა 1948-1949 წლებში დაკავებული ეაკ-ის წევრების წინააღმდეგ დახურული პროცესი დაიწყო. მოსამართლე ჩეპცოვს მოსმენის დაწყებამდე პოლიტბიუროს გადაწყვეტილების შესახებ აცნობეს: 14 ბრალდებულიდან 13-ს სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანეს. პოლიტბიუროს მიერ დასახელებული პირები 1952 წლის აგვისტოში დახვრიტეს. მათ შორის იყვნენ ლოზოვსკი, მწერლები და პოეტები: იციკ ფეფერი, პერეც მარკიში, ლევ კვიტკო, დავიდ ბერგელსონი, დავიდ გოფმტეინი და მოსკოვის ბოტკინის სახელობის საავადმყოფოს ყოფილი მთავარი ექიმი ბორის შიმელიოვიჩი (Этингер 1993: 2-3).

რატომ არ გაიმართა ეს პროცესი ღიად? გარკვეული ავტორები ამის მიზეზად დაკავებულთა სიმამაცეს ასახელებენ. მათ სასამართლოზე ის აღიარებითი ჩვენებები უარყვეს, რომელთაც დაკავების შემდეგ მოაწერეს ხელი (Костыриченко 1994: 179). თუმცა ეს თეზისი არადაამაჯერებლად გამოიყურება. სტალინის ტერორის სპეციალისტები ათწლეულების განმავლობაში ღია პროცესებზე ბრალდებულთა მხრიდან ცრუ ჩვენებების გამეორების უზრუნველყოფას წარმატებით ახერხებდნენ. სავარაუდოდ, სტალინმა ეაკ-ის წევრების მიმართ ღია პროცესზე უარი სხვა მიზეზით თქვა. ის მას ისეთი მასშტაბის საქმედ არ თვლიდა, რომელიც რეზონანსს გამოიწვევდა. ძირითადი ბრალდებულები საშუალო რგოლის ებრაელი მწერლები და ფუნქციონერები იყვნენ, რომლებიც ქვეყანაში ნაკლებად ცნობად სახეებს წარმოადგენდნენ. ერთადერთი გამონაკლისი იყო ცკ-ის წევრი ლოზოვსკი. თუმცა ეს არ იყო საკმარისი, რომ მოსახლეობა კოლოსალურ „ებრაულ საფრთხეში“ დაერწმუნებინათ. სხვაგვარად იყო საქმე „თეთრხალათიან მკვლელებთან“ დაკავშირებით. სსრკ-ში 1951 წელს 35 ათასი ებრაელი ექიმი მუშაობდა (Rapoport 1990: 154). ისინი კოლექტიური ზიზლის ობიექტის კრიტერიუმებს უფრო აკმაყოფილებდნენ.

საჩვენებელი პროცესის სცენარი კრემლის ექიმების წინააღმდეგ, ძირითადად, სტალინის მიერ იყო მომზადებული. იგი ყოველდღიურად კითხულობდა დაკითხვის პროტოკოლებს, ითხოვდა მეტ სისასტიკეს, რათა დაკავებულ ექიმებს აღიარებით ჩვენებებზე მოეწერათ ხელი. ამის შესახებ ხრუშჩოვმა კომუნისტური პარტიის მე-20 ყრილობაზე ისაუბრა: „სტალინი თვითონ არჩევდა გამომძიებლებს, მიუთითებდა მათ ძიების მეთოდებზე, ხოლო ეს მეთოდები ერთადერთი იყო: წამება, წამება და წამება“ (Льясс 1995: 254).

სტალინი თავისი პოლიტიკური გეგმების შესასრულებლად აქტიურად იღწვოდა, რაც ხშირად მილიონობით ადამიანის მკვლელობას მოითხოვდა. ფანატიკოსი ჰიტლერისგან განსხვავებით, მას, სულ მცირე, 50-იანი წლების დასაწყისში შეეძლო ხელსაყრელ მომენტს დალოდებოდა. იგი მზად იყო დროებითი პაუზებისა და ტაქტიკური შეჩერებებისთვის. ამ მეთოდებით მან თავის დროზე სსრკ-ში გლახთა საკითხი, „ბოლშევიკების ძველი გვარდიის“ ბედი და წითელი არმიის

ოფიცერთა კორპუსის საქმე გადაწყვიტა. ახლა კი ებრაელთა ჯერი დადგა. „სლანსკის საქმიდან“ ექვსი თვის შემდეგ მსოფლიო საზოგადოებამ „პრავდას“ სტატიიდან მძიმე ბრალდების შესახებ შეიტყო, რომელშიც ცნობილი კრემლის ექიმები მონაწილეობდნენ. არასწორი დიაგნოზებით და მკურნალობის მეთოდებით ისინი თითქოს ცდილობდნენ ქვეყნის მთავარი პოლიტიკური და სამხედრო ფიგურები მოეშორებინათ. ტერორისტული ჯგუფის წევრთა უმეტესობა, როგორც „პრავდა“ წერდა, საერთაშორისო ებრაულ ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ ორგანიზაციებთან იყო დაკავშირებული. სტატიას თან სკკპ ცენტრალური ორგანოს კომენტარი დაერთო, რომლის ავტორიც, სავარაუდოდ, სტალინი იყო (Костырченко 1994: 195). სტალინის კომენტარი შეიცავდა თეზისს სოციალიზმის წარმატებასთან ერთად კლასობრივი ბრძოლის გამწვავების შესახებ, ფარულ მტრებზე, რომლებიც მეგობრების ნიღბებს ეფარებიან და საბჭოთა ადამიანებს რევოლუციური სიფხიზლისკენ მოუწოდებდა. მოგვიანებით თავდაცვის მინისტრმა ბულგანინმა დაადასტურა ქორები ებრაელთა ციმბირში და შორეულ აღმოსავლეთში მასობრივი გადასახლების გეგმის შესახებ. უკვე გამზადებული იყო შესაბამისი დოკუმენტები. ბულგანინმა პირადად სტალინისგან მიიღო ბრძანება ებრაელთა ორგანიზებული გადასახლების მიზნით მოსკოვსა და ქვეყნის სხვა დიდ ცენტრებთან სამხედრო სარკინიგზო ემელონების მიყვანის შესახებ. იმავდროულად, იგეგმებოდა „სარკინიგზო შემადგენლობების ავარიები“ და ებრაელებით სავსე მატარებლებზე „სტიქიური“ თავდასხმები (Этингер 1993: 47-49).

სტალინის ხელქვეითები „ებრაული საკითხის გადაჭრას“ აგრძელებდნენ იმ შინაარსით, რომელსაც მასში დიქტატორი დებდა. მაგრამ არა მხოლოდ ამით. როგორც ცნობილია, სტალინი „პარტიული კადრების საფუძვლიან განახლებასაც“ აპირებდა. ზოგიერთი ავტორი „ექიმების საქმეში“ პირველ რიგში სწორედ საბჭოთა მმართველ ელიტაში „წმენდის“ ჩატარების საბაბს ხედავს. ექიმების საქმის დროს ხდებოდა იმ ფაქტის აფიშირება, რომ მათ მოკავშირეები უმაღლეს პარტიულ სფეროში ჰყავდათ და ისინი გარკვეული პერიოდის განმავლობაში დაუსჯელად მოქმედებას ამიტომაც ახერხებდნენ. სტალინის ძველი მოკავშირეებისთვის, რომელთაც 30-40-იანი წლები გადაიტანეს, ამ ბრალდების არსი მაშინვე ნათელი გახდა. ისინი ახალი გიგანტური წმენდის ჩასატარებლად მოემზადნენ.

განსაკუთრებით მკაცრად მოლოტოვი და მიქოიანი დაისაჯნენ, რომლებიც დაკავებული თანამდებობებიდან გაათავისუფლეს. მოლოტოვთან და მიქოიანთან ერთად, პოლიტიბუროს სხვა წევრებიც, მათ შორის, ანდრეევი და ვოროშილოვი იყვნენ დათხოვნის პირას. განსაკუთრებით რთულად იყო ბერიას საქმე, რომლის კომპრომეტირებაც სტალინს 1951 წელს შეთითხნილი „მეგრელთა საქმით“ სურდა (Чув 1991: 474).

იყო ექიმთა საქმე მხოლოდ კრემლის დესპოტის უახლოეს წრეთა მოსამორებლად წამოწყებული საქმე? თავისთავად – არა. სტალინის მსვლელობას ებრაელების წინააღმდეგ ჰქონდა შიდა ლოგიკა, რომელიც მის შიდა სირთულეებთან იყო დაკავშირებული. ჩანს, რომ სტალინმა სიცოცხლის ბოლოს არა მხოლოდ ნაცისტური იდეოლოგიის ბევრი ელემენტი გადაიღო, არამედ – ამ იდეოლოგიის შემოქმედის პიროვნული თვისებებიც.

სტალინის მმართველობის ბოლო წელს კრემლის ხელმძღვანელობის ანტისემიტური კურსის მკვეთრი რადიკალიზაცია მოხდა. ამ რადიკალიზაციაზე მიუთითებენ წყაროები, რომელიც ფართო საზოგადოებისთვის მხოლოდ ბოლო წლებში გახდა ხელმისაწვდომი. მაგალითად, 1952 წლის 1 დეკემბერს სტალინმა ცკ-ს სხდომაზე განაცხადა: „ყველა ებრაელი – ნაციონალისტია, იგი ამერიკული დაზვერვის აგენტია. ებრაელი ნაციონალისტები თვლიან, რომ მათი ერი აშშ-მ გადაარჩინა... ისინი თავს ამერიკელების წინაშე ვალდებულებად მიიჩნევენ“ (Костырченко 1994: 140-141).

ებრაელებსა და ყველაზე საშიშ საგარეო-პოლიტიკურ მონინააღმდეგეს შორის კავშირის დადგენა ჰგავდა კონსტრუქციას, რომელიც სტალინმა ჯერ კიდევ 30-იან წლებში გამოიყენა. იგი მაშინაც ორ ფრონტზე იბრძოდა – „ფაშიზმთან“ საგარეო ფრონტზე და ტროცკიზმთან – საშინაოზე. სტალინის პროპაგანდის თანახმად კი საგარეო და საშინაო მტრები ერთმანეთთან კავშირში იყვნენ. მიუხედავად „ორი მტრის“ თეორიის სრული აბსურდულობისა, მან დიდი ტერორის დროს

მანც მილიონობით ადამიანის სიცოცხლე შეინირა. რა შედეგები ექნებოდა ამ თეორიის „მოდერნიზებულ ვარიანტს“ ებრაელებისთვის, რთული სათქმელია, რადგანაც მისი პრაქტიკაში გამოყენება ვერ მოხერხდა.

დეტალური განხილვა საკითხისა, თავისი სიკვდილით მოკვდა თუ არა სტალინი, ჩემი კვლევის ფარგლებს მიღმა გადის. თუმცა ერთი რამ ცხადია: მისმა სიკვდილმა არა მხოლოდ ათასობით საბჭოთა ებრაელის, არამედ მმართველი ოლიგარქიის წევრების სიცოცხლაც გადაარჩინა.

გამოვლინდა, თუ რა მჭიდროდ იყო სტალინური სისტემა მისი შემქმნელის პიროვნებასთან დაკავშირებული და რამდენად მცირე შანსი ჰქონდა მას სტალინის გარდაცვალების შემდეგ გაეგრძელებინა არსებობა. უკვე რამდენიმე კვირაში ატმოსფერო საბჭოთა კავშირში მნიშვნელოვნად შეიცვალა. 1953 წლის 4 აპრილს მოსკოვის ახალმა ხელისუფლებამ „ექიმთა საქმე“ შეწყვიტა და იგი ყოფილი უშიშროების სამსახურის ორგანოების პროვოკაციად გამოაცხადა.

მიუხედავად ამისა, საბჭოთა რეჟიმი თავის დასასრულამდე არ გათავისუფლდა ანტისემიტისგან, რომელიც მას მემკვიდრეობით გვიანი სტალინიზმისგან ერგო.

რუსული მესიანისტური იდეოლოგიის აღზევა

სტალინის იდეოლოგია ყოველთვის პოლიტიკას ემსახურებოდა და ემორჩილებოდა ძირითად მიზანს – მისი ერთპიროვნული მმართველობის გამყარებას ქვეყანაში, კომუნისტურ ექსპანსიას და სსრკ-ის დომინაციას მსოფლიოში.

ამ მიზნის რეალიზაცია სტალინის გნოსტიკურ-დუალისტური მესიანისტური იდეოლოგიის ორ ურთიერთდამოკიდებულ ფუნქციას განსაზღვრავდა: 1) აპოლოგეტური – მესიის დამკვიდრება, მისი სახის და როლის განსაზღვრა, იმ ჯგუფების მობილიზაცია, რომელიც რეჟიმის სოციალური დასაყრდენი უნდა გამხდარიყვნენ. 2) ნეგატივისტური – მტრის დოქტრინისა და სტერეოტიპების ჩამოყალიბება, რეპრესიული „მათრახის“ აუცილებლობის გამართლება, საზოგადოების „ერთგულება“ და „მტრება“ დაყოფით შიშის დათესვა.

ნაციონალ-იმპერიული მესიანისტური დოქტრინის არჩევა მოითხოვდა იმ სოციალური ჯგუფების როლის ზრდას, რომელიც მსგავს იდეოლოგიას უჭერდა მხარს. ეს ნიშნავდა, რომ ამიერიდან სტალინი აპარატში, ძალოვან სტრუქტურებში და ინტელიგენციის წრეში ამ ჯგუფებზე და არაინტერნაციონალისტ-ლენინისტებზე აკეთებდა აქცენტს. ხალხი, რომელიც ბელადის პოლიტიკას ატარებს და პროპაგანდას უწევს, რეჟიმის სოციალური დასაყრდენი ხდება. მისთვის იდეოლოგია თამაშობს არანაკლებ მნიშვნელოვან როლს, ვიდრე რეპრესიული სისტემა. შესაბამისად, იდეოლოგია ერთგვარ ინდიკატორადაც შეგვიძლია განვიხილოთ, რომელიც იმ ჯგუფებზე მიუთითებდა, რომლითაც სტალინი ახალი მმართველი კლასის – ნომენკლატურის ფორმირებას ახდენდა. იმავდროულად ხდებოდა ოფიციალური იდეოლოგიის ადაპტაცია „სოციალურად დაახლოებულთა“ ჯგუფებთან, ამ იდეოლოგიაში მათი ჩართვის შედეგად. ამ ურთიერთობის მაგალითი არის სტალინური იდეოლოგიის ადაპტაცია ნაციონალ-ბოლშევიზმთან.

ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს იდეა, რუსეთის იმპერიის საზღვრების გაფართოება და რუსი ერის განსაკუთრებული მისიის აღსრულება სტალინმა რუსული იმპერიული იდეოლოგიიდან ისესხა და ოფიციალურ საბჭოთა იდეოლოგიას შეუერთა. ამ იდეურმა რეზონანსმა სტალინს შესაძლებლობა მისცა, „სოციალურად დაახლოებული“ მრავალრიცხოვანი ჯგუფები პარტიის წევრებად, სამხედროებად, ინტელიგენციად გარდაექმნა და მათი საშუალებით პროლეტარი ინტერნაციონალისტები ჩაენაცვლებინა. ინტერნაციონალისტები სულ უფრო ხშირად მსოფლიო ებრაელობასთან და მსოფლიო ბატონობაზე მათ სურვილთან ასოცირდებოდნენ. შესაბამისად, რუსული იმპერიული იდეის სტალინის დოქტრინაში ჩართვა რეჟიმის რეალურ და პოტენციურ სოციალურ ბაზისთან იდეოლოგიურ ადაპტაციას წარმოადგენდა.

მიხაილ აგურსკი თავის საფუძვლიან ანალიზში ნაციონალ-ბოლშევიზმის მრავალ ასპექტს განიხილავს, რომელიც ბოლშევიზმის იდეოლოგიის ნაციონალურთან დაახლოებას, რუსული დიდების აღზევების და რუსული სახელმწიფოს გაძლიერების იდეებს აერთიანებდა. მისი კვლევით

დან გამომდინარეობს, რომ ბოლშევიზმის მიმდებებს შორის მნიშვნელოვან ნაწილს ისინი შეადგენდნენ, ვინც ბოლშევიზმს კომუნისტ-ინტერნაციონალისტებს, ანუ ებრაელებს უპირისპირებდა. მათ მიაჩნდათ, რომ ბოლშევიკები რუსეთს ებრაელთა სიჭარბისგან გაათავისუფლებდნენ.

ამ მოტივით, ბოლშევიკებს ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ მრავალი ულტრამემარჯვენე მიემხრო, რომელთა შორისაც რუსი ხალხის კავშირის ხელმძღვანელები და წევრებიც იყვნენ. აგურსკი საუბრობს მემარჯვენეების დიდ რიცხვზე ბოლშევიკურ პარტიაში. იგი ციტირებს იზგოვეს, რომლის მიხედვითაც, რუსი ხალხის კავშირი „განსაკუთრებით ახალი სახის მიღებისა და კომუნისტურ პარტიაში განწევრიანების შემდეგ გაძლიერდა“ (Агурский 1980: 53).

პარტიაში შიდა გადახანტილებამ, როდესაც საბჭოთა სისტემამ სოციალურად მნიშვნელოვანი იმ ჯგუფების ინტეგრაცია მოახდინა, რომელიც, ასე თუ ისე, იზიარებდა საბჭოთა რეჟიმის ნაციონალურ ხასიათს, სტალინს საშუალება მისცა, წინ წამოენია რუსულ-მესიანისტური ლოზუნგი „სოციალიზმი ერთ ქვეყანაში“ და დაენყო ბრძოლა მემარცხენე ოპოზიციის წინააღმდეგ. მას ებრაელები – ტროცკი, კამენევი და ზინოვიევი ხელმძღვანელობდნენ. ამ ბრძოლამ ანტისემიტურ განწყობებს პარტიაში და მის მიღმა დამატებითი ძლიერი იმპულსი მისცა. შეიქმნა რანაციონალისტურ-ანტისემიტური ალიბი, სტალინმა მოამზადა კოლექტივიზაცია და ინდუსტრიალიზაცია – ხალხის გამანადგურებელი აქციები, რომლის დასრულების შემდეგაც მან რუსული კომუნისტურ-მესიანისტური აპოლოგეტიკის შემუშავება დაიწყო, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, მისი ერთპიროვნული ძალაუფლების გამყარების შესანიშნავად იყო საჭირო.

დასკვნა

ჩემი კვლევა ეხებოდა ანტისემიტიზმს საბჭოთა კავშირში და მის გავლენას ამ ქვეყანასა და მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებზე. კვლევის მიზანი იყო დამედგინა, თუ რამ განაპირობა საბჭოთა ანტისემიტიზმის ჩამოყალიბება. შედეგად დადგინდა, რომ საბჭოთა ანტისემიტიზმი, რომელიც სტალინის მმართველობის პერიოდის პირმშოა, დასაწყისიდანვე რუსული მესიანისტური იდეოლოგიის ნაწილს წარმოადგენდა. განვითარების და ტრანსფორმაციის შედეგად, ამ მესიანისტურმა იდეოლოგიამ აითვისა ნაციზმის ნიშნები, მათ შორის ანტისემიტიზმიც. საბჭოთა მესიანისტური იდეოლოგიის ფორმირებისას, სტალინმა ლენინური მესიანისტიკა მნიშვნელოვნად გააფართოვა. ლენინიზმი, როგორც ნიკოლაი ბერდიაევი წერდა, ძირითადად, პროლეტარიატის შესახებ მარქსისტულ მითს და მის ისტორიულ გამათავისუფლებელ მისიას ეყრდნობოდა. სტალინმა, საკუთარი პოლიტიკის საჭიროებებიდან გამომდინარე, პირველადი მესიის სახე გარდაქმნა, გააერთიანა რა მესამე ინტერნაციონალი (კომუნისტური მესიანიზმი) მესამე რომის იდეასთან (რუსული იმპერიული მესიანიზმი) (Бердяев 1990: 118).

ახალი მესიის იპოსტასების კონტრასტის მიხედვით მოხდა ანტიპოდის ფორმირება. მანამ, სანამ კაცობრიობის გამათავისუფლებლის როლი „საერთაშორისო პროლეტარიატს“ ეფუძნებოდა, ანტიპოდს „საერთაშორისო ბურჟუაზია“ და მისი მომხრეები და „აგენტები“ წარმოადგენდნენ, რომლებიც „კლასობრივი მტრის“ კატეგორიაში ერთიანდებოდნენ. სიტუაცია შეიცვალა, როდესაც „საერთაშორისო პროლეტარიატის“ გვერდით ახალი მესია – „რუსი ხალხი“ დადგა. ამ მესიანისტური იპოსტასების შერწყმამ გარკვეული პირამიდული სტრუქტურის ჩამოყალიბება მოახდინა, რომლის ბაზისიც იყო რუსი ხალხი, რომელმაც შვა საერთაშორისო პროლეტარიატის გმირული ბირთვი – რუსი მშრომელთა კლასი ბოლშევიკების პარტიის მეთაურობით. პირამიდა „კაცობრიობის გენიებით“ – ლენინითა და სტალინით – გვირგვინდებოდა, რომლებიც მსოფლიოს რუსმა ხალხმა აჩუქა.

ბუხარინის წინააღმდეგ წარმოებულ კამპანიასთან ერთად, რუსულ-კომუნისტური მესიის ანტიპოდის მატრიცის შექმნა მოხდა. ამ მატრიცაში კი მოხვდნენ „ანტიპატრიოტები“, „კოსმოპოლიტები“, „რუსოფობები“, „სიონისტები“ და მოხდა მათი გაერთიანება არა ხალხის მტრის, არამედ მტერი ხალხის რიგებში. ამ ახალ კატეგორიაში რუსულ-კომუნისტური მესიანიზმის ყველა არსებული ანტიპოდი და ანტაგონისტი გაერთიანდა.

ასე გამოიყურებოდა რუსულ-იმპერიული კომუნისტური მესიანიზმის გენეალოგია – სტალინიზმის იდეოლოგია, რომლის დროსაც საბჭოთა სახელმწიფო ანტისემიტიზმის დოქტრინის ფორმირება მოხდა. იდეოლოგიისა, რომელმაც საბჭოთა ისტორიის მანძილზე სხვადასხვა მეტამორფოზა განიცადა. ბოლო მათ შორის, რომელიც საბჭოთა იმპერიის სტაგნაციის დროს მოხდა, ნაციონალისტური იდეების ასიმილაციით გამოირჩეოდა.

თანამედროვე კინოს ერთ-ერთი კონცეპტუალური ოსტატი ალექსანდრ სოკუროვი ჰიტლერზე და სტალინზე თავისი ისტორიულ-ფილოსოფიური ფილმების რეზიუმირებას შემდეგი სიტყვებით აკეთებს: „სტალინიზმი, ბოლშევიზმი მუდამ ჩვენთანაა, ისევე როგორც ნაციზმი: ესაა ავადმყოფობები, რომელთა განადგურებაც შეუძლებელია. მხოლოდ მათი ლოკალიზებაა შესაძლებელი“. ტოტალიტარული იდეოლოგიები მუდმივ ტრანსფორმაციას განიცდიან და მათი საბოლოოდ განადგურება შეუძლებელია. სტალინიზმიც, მისთვის დამახასიათებელი ანტისემიტიზმით, დღესაც არ კარგავს აქტუალურობას, რაც ამ თემაზე მომავალი კვლევების ჩატარების აუცილებლობას უსვამს ხაზს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Churchill, W. Der Zweite Weltkrieg. Bern, Bd. 3.1, 1951
- Dagan, A. Moscow and Jerusalem. Twenty Years of Relations between Israel and Union. London, 1970
- Gilboa, Y. The Black Years of Soviet Jewry 1939-1953. Boston, 1971
- Hahn, W. Postwar Soviet Politics. The Fall of Zhdanov and Defeat of Moderation. 1948-1953. London, 1982
- Myllyniemi, S. Die baltische Krise. Stuttgart, 1979
- Silberner, E. Kommunisten zur Judenfrage. Zur Geschichte von Theorie und Praxis des Kommunismus. Opladen, 1983
- Tansey, O. “Process Tracing and Elite Interviewing: A Case for Non-probability Sampling”, 2007
- Trotsky, L. Schriften I. Sowjetgesellschaft und stalinistische Diktatur. Bd.1/2 (1936-1940). Hamburg, 1988
- Vaksberg, A. Stalin against the Jews. New York, 1994
- Агурский, М. Идеология национал-большевизма. Paris, 1980
- Бердяев, Н. Истоки и смысл русского коммунизма /1937 г./ Москва, Наука, 1990
- Гефтер, М. Из тех и этих лет. Москва, 1991
- Дмитриевский, С. Сталин. Берлин, 1931
- Костырченко, Г. В плену у красного фараона. Политические преследования евреев в СССР в последнее сталинское десятилетие. Москва, 1994
- Костырченко, Г. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм. Москва, 2001
- Льясс, Ф. Последний политический процесс Сталина или несостоявшийся геноцид. Иерусалим, 1995
- Наумов, В. Неправедный суд. Последний сталинский расстрел. Стенограмма судебного процесса над членами Еврейского антифашистского комитета. Москва, 1994
- Наумов, В. “К истории секретного доклада Н. С. Хрущева на XX съезде КПСС”. – *Новая и новейшая история*. №4, 1996
- Сталин, И. Сочинения, т. 2 (15), 1941-1945, Stanford, California, 1967
- Чуев, Ф. Сто сорок бесед с Молотовым. Москва, 1991
- Шварц, С. Антисемитизм в Советском Союзе. Нью-Йорк, 1952
- Этингер, Я. "Дело врачей" 40 лет спустя”. *Новое время*, № 2-3, 1993

REVAZ KOIAVA

**FORMATION OF THE SOVIET ANTI-SEMITISM DURING
THE PERIOD OF STALIN'S RULE**

Summary

The research refers to anti-Semitism in the Soviet Union. Soviet anti-Semitism was the centerpiece for researchers from the very beginning and it still retains its actuality. The Soviet ideology experienced constant transformation at different stages of its development, trying to accommodate to the interests of the ruling power. In the research I discuss the genesis of the Soviet anti-Semitism and its transformation during the period of Stalin's leadership.

The transformation of the Soviet communism from the power that persecuted anti-Semitism and punished those who revealed it into the power that became one of the main inspirers of Cosmopolitanism and Zionism - the fight against Jews - presents the distinctive metamorphosis of XX century, and this happened when Joseph Stalin was in power.

Despite his own antipathy toward Jews, which Stalin felt even in the grassroots of his career, for a long time he sought to play a "Jewish Card". The situation changed only in the late years of his life. The controversy in his attitude toward Jewish people was not only due to his private antipathy and opposition of political interests, but because of the ideological pre-conditions represented by him.

The diversity of the Soviet anti-Semitism lay in the foundation of Russian imperial messianic ideology, which started its formation immediately after the creation of the Soviet Union. Soviet anti-Semitism, alike other similar doctrines, represented a part of the universal ideology - the ideology of Russian imperial communist Messianism. This ideology may be defined as Soviet ideology and may be named as Stalinism after its founder. In 1936 Stalin ranked the above-mentioned event, which restored the common historic liberating mission, as the state ideology. Though its formation took place long before that: the first statement was made by Lenin, who declared the victory of proletarian revolution in one certain country. Stalin recognized the victory of Socialism in the USSR (at the end of 1924), further he made a triumphal statement of this fact (at the 17th congress – nicknamed "The Congress of the Victors", 1934), with which he strengthened the idea of Russian historical mission. Stalin transformed the primary image of the Messiah according to his own political requirements, uniting the Third International (communist Messianism) and the idea of the Third Rome (Russian imperial Messianism).

During the formation of the new ideology, the formula "enemy of the people" appeared. "Enemy of the people" or anti-Semitism doctrine, which developed during the public campaign of 1949-1953, is the main component of the late Stalinism. It experienced a certain transformation due to the post-war political necessity. However, these changes did not touch the essence of Stalinism and anti-Semitism remained the same as it was in the process of its formation – the Russian imperial ideology of communist Messianism.

ავტორები AUTHORS

ივანე წერეთელი, ასოცირებული პროფესორი, კულტურის კვლევები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Ivane Tsereteli, Associate Professor, Cultural studies, Iv, Javakhishvili Tbilisi State University

ირაკლი ჩხაიძე, დოქტორანტი, კულტურის კვლევები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Irakli Ckhaidze, PhD student, Cultural Studies, Iv, Javakhishvili Tbilisi State University

ნინო დარასელია, ასოცირებული პროფესორი, ევროპული ენების და ლიტერატურის ინსტიტუტი, ინგლისური ფილოლოგიის დეპარტამენტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Nino Daraselia, Associate Professor, Institute of European Languages and Literature, Department of English Philology, Iv, Javakhishvili Tbilisi State University

იზაბელ ოჟე, პროფესორი, პოლ ვალერის უნივერსიტეტი, მონპელიე III; მონპელიეს შუა საუკუნეების კვლევების ცენტრის წევრი; საფრანგეთის საუნივერსიტეტო ინსტიტუტის წევრი

Isabelle Auge, Professor of Medieval History, Paul Valéry University, Montpellier III, Member of the Center for Medieval Studies in Montpellier, Member of the Institut Universitaire de France.

თამარ ჩოკორაია, ფილოლოგიის დოქტორი, მიწვეული პროფესორი, „ნიუ ვიჟენ“ უნივერსიტეტი, საქართველო

Tamar Chokoraia, PhD in Philology, Invited Professor, New Vision University, Georgia

ანა ხვედელიანი, დოქტორანტი, კულტურის კვლევები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Anna Khvedeliani, PhD student, Cultural Studies, Iv, Javakhishvili Tbilisi State University

ნინო ტაბეშაძე, დოქტორანტი, კულტურის კვლევები, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Nino Tabeshadze, PhD student, Cultural Studies, Iv, Javakhishvili Tbilisi State University

მუნზიფახონ ბაბაჯანოვა, პროფესორი, ინტერკულტურული დიალოგი, რუსულ-ტაჯიკური (სლავური) უნივერსიტეტი, დუშანბე, ტაჯიკეთი

Munzifakhon Babajanova, UNESCO Chair “Intercultural Dialogue”, Russian-Tajik (Slavonic) University, Dushanbe, Tajikistan

მანანა ჯავახიშვილი, ასოცირებული პროფესორი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Manana Javakhishvili, Associate Professor, Ilia State University

რევაზ კოიავა, დოქტორანტი, რუსეთისმცოდნეობა, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Revaz Koiava, PhD student, Russian Studies, Iv, Javakhishvili Tbilisi State University

გამომცემლობის რედაქტორები:

გარეკანის დიზაინი
კომპ. უზრუნველყოფა

მარინე ვარამაშვილი

ნანა კაჭაბავა

ნინო ებრალიძე

ლალი კურდღელაშვილი

TSU Press Editors:

Cover Designer

Compositor

Marine Varamashvili

Nana Katchabava

Nino Ebralidze

Lali Kurdghelashvili

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14
14 Ilia Chavchavadze Avenue, Tbilisi 0179
Tel 995(32) 225 14 32
www.press.tsu.edu.ge